

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

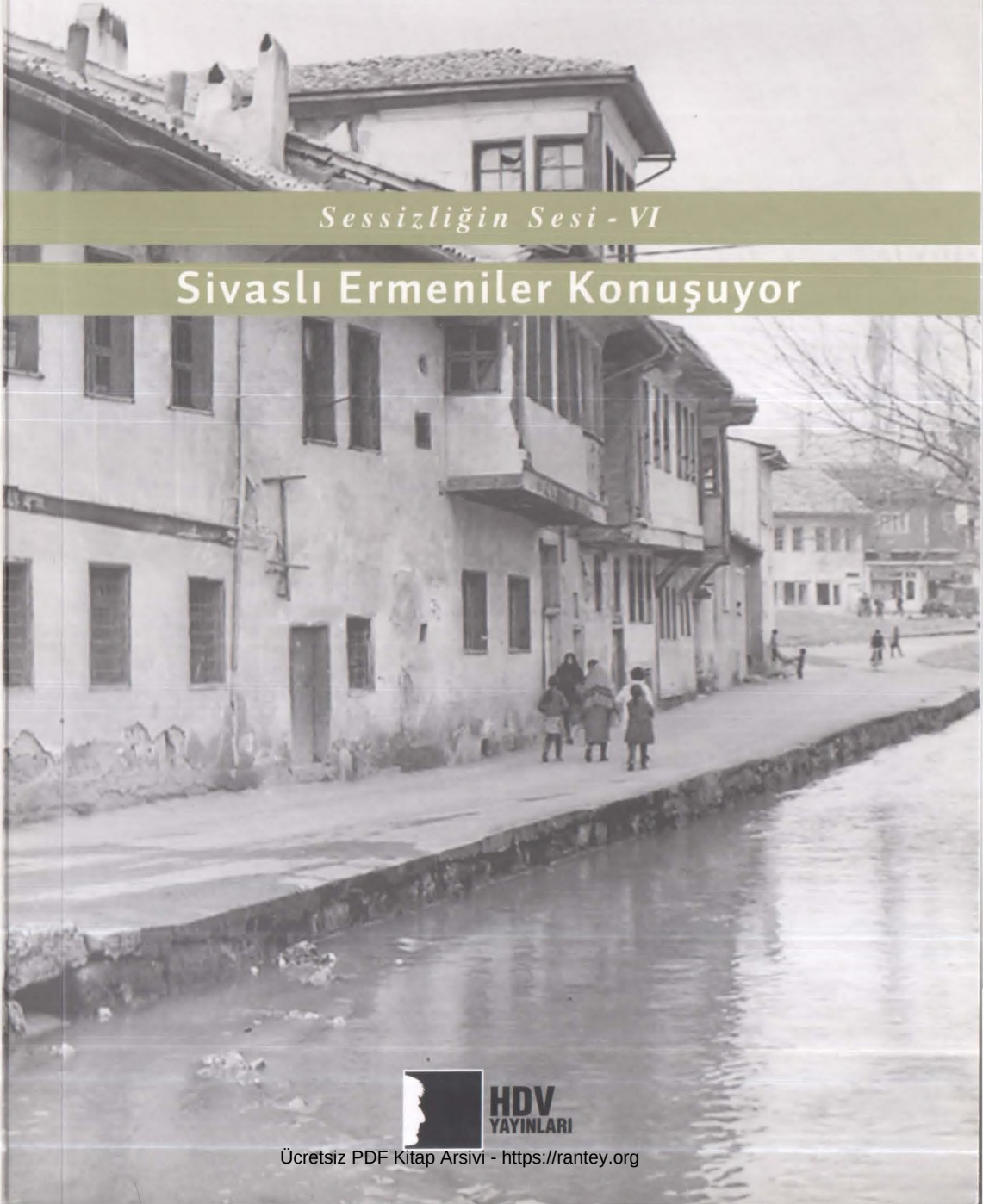
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Sessizliğin Sesi - VI

Sivaslı Ermeniler Konuşuyor

HDV
YAYINLARI

HRANT DİNK VAKFI

Hrant Dink'in, 19 Ocak 2007'de, gazetesi Agos'un önünde öldürülmesinden sonra, benzer acıların yeniden yaşanmaması için; onun daha adil ve özgür bir dünyaya yönelik hayallerini, dilini ve yüreğini yaşatmak amacıyla kuruldu. Etnik, dinî, kültürel ve cinsel tüm farklılıklarıyla herkes için demokrasi ve insan hakları talebi, vakfın temel ilkesidir.

Vakf, ifade özgürlüğünün alabildiğine kullanıldığı, tüm farklılıkların teşvik edilip yaşandığı, yaşatıldığı ve çoğaltıldığı, geçmişe ve günümüze bakışımızda vicdanın ağır bastığı bir Türkiye ve dünya için çalışır. Hrant Dink Vakfı olarak 'uğruna yaşanası davamız', diyalog, barış, empati kültürünün hâkim olduğu bir gelecektir.

SESSİZLİĞİN SESİ - VI

SİVASLI ERMENİLER KONUŞUYOR

ISBN 978-605-80712-2-3

derleyenler

Narod Avcı, Rudi Sayat Pulatyan

yayına hazırlayan

Altuğ Yılmaz

proje koordinatörü

Lara Taş

mülakatları yapanlar

Narod Avcı, Linda Erbirbir, Murat Gözoğlu,
Vahakn Keshishian, İclal Ayşe Küçükkırca,
Koray Löker, Karun Özçelik, Arıcan Pakar,
Rudi Sayat Pulatyan, Lara Taş, Altuğ Yılmaz

dizi kitap tasarımı ve sayfa düzeni

Sera Dink, Leda Mermer

dizin

Narod Avcı, Lara Taş

kapak fotoğrafı

Sivas, Eski Belediye Sokak, Mundar Irmağı (1970)

© Prof. Dr. Mehmet Bülent Uluengin

baskı

MAS Matbaacılık San. ve Tic. A. Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3
34408 Kâğıthane/İstanbul
kitap@masmat.com.tr T: (212) 294 10 00
Sertifika No: 44686

İstanbul, Ekim 2019

©) Hrant Dink Vakfı Yayınları

HRANT DINK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ZAFER CAN ZAFER

Anırad Hıçutyan Binası
Papaz Roncalli Sokak, No: 128
Harbiye, Şişli, 34373 İstanbul
T: 0212 240 33 61
T: 0212 240 33 94
info@hrantdink.org
www.hrantdink.org

Bu yayım Hollanda Kralliyeti Başkonsolosluğu'nun katkılarıyla üretilmiştir.

Yayının içeriğinden sadece Hrant Dink Vakfı sorumludur. Burada ifade edilen görüşler hiçbir
biçimde Hollanda Kralliyeti Başkonsolosluğu'nun resmi görüşleri olarak değerlendirilemez.

Ücretsiz PDF-Kitap Arşivi - <https://hrantey.org>

SİVASLI ERMENİLER KONUŞUYOR
SESSİZLİĞİN SESİ - VI

EDİTÖR
ALTUĞ YILMAZ

Yayıncının notu

Bu kitap, Hrant Dink Vakfı Tarih Programı kapsamında, 2011 yılından beri yürütülen sözlü tarih çalışmasının bir ürünüdür. Sessizliğin Sesi serisinin altıncı cildini oluşturan kitapta, bu çalışma kapsamında Mayıs 2018 - Ocak 2019 arasında, Sivaslı 69 Ermeni'yle yapılmış mülakatlardan 12'si bir araya getirilmiştir.

Kitapta, konuşma dilinden uzaklaştırılmadan yazı diline aktarılmış ve kronolojik bir bütünlük oluşturacak şekilde yeniden yapılandırılmış mülakat metinlerinin yanı sıra, Sivas'ın tarihine dair bir giriş yazısı ile, Narod Avcı'nın bu çalışmaya ve mülakatlara dair genel değerlendirme yazısı bulunmaktadır.

Mülakat metinlerinde, görüşülen kişilerin konuşma esnasında kullandığı Ermenice kelimeler italik olarak yazılmış; dipnotlarla, hem bu kelimelere, hem de yerel ağza özgü bazı kelimelere ve atıfta bulunulan bazı isimlere, mekânlara, olaylara vb. dair kısa bilgiler verilmiştir.

İÇİNDEKİLER

Giriş, Rudi Sayat Pulatyan, 7

Sivas'ta ne kilise gördük, ne de okul, 17

"Siz artık bu ülkede vatansızsınız", 31

Killi suyla pamuk gibi olurduk, 43

İyi insanın dini, milliyeti yok, 53

Gidiş o gidiş..., 65

Her şey Çat'ta birleşir, 81

Ailem İstanbullu, ben Sivaslı, 93

"Burası yayamın evi" diyemediler, 107

Gemerek asil bir yerdir, 121

"Memleketim" dedim, İstanbul'dan vazgeçtim, 135

Sivas'ta kapalı kutu içinde büyüdük, 149

Duvar da sinek var, 161

Sonsöz, Narod Avcı, 173

Dizin, 185

GİRİŞ

RUDİ SAYAT PULATYAN

SİVAS'TA ERMENİLER

Ohannes Balıkcıyan tarafından yayımlanan Ermenice harfli Türkçe Felek isimli mecmuanın 1883 yılında basılan bir sayısında, Sivas şehri şöyle betimlenir: “Havası sağ, lakin kışı ve soğuğu gayet şedid [şiddetli] ve toprağı ise münbit [verimli] olup, mahsulatı başlıca buğday, arpa, darı, yapak, pamuk, ipek, bez, cehri, keten tohumu ve bunlardan bazılarının mamulatından ibarettir.” (Natanyan, s. 458)

Akdeniz limanlarını İran Körfezi'ne bağlayan yol üzerinde yer alan Sivas, bu özel konumu nedeniyle uzun yıllar tüccarların gözde duraklarından biri olur ve çeşitli coğrafyalardan gelen kervanlara ev sahipliği yapar.

7. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgedeki Arap nüfusun artması üzerine, Bizans imparatorları, Ermenileri bu vilayete yerleşmeleri yönünde teşvik eder. 11. yüzyılda, Vaspuragan Kralı Senekerim'in topraklarını Bizans İmparatorluğu'na bırakmak zorunda kalmasının ardından Sivas ve çevresine on binlerce Ermeni'nin göç etmesiyle, bölgedeki Ermeni nüfusu daha da büyür. 13. yüzyılda askeri, ticari ve idari bir merkez haline gelen ve kısa bir süre Osmanlı egemenliği altında kalan Sivas, 1400 yılında Timur tarafından yağmalanarak büyük zarar görür, sonrasında tekrar Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girer ve 15. yüzyılın ortalarına kadar önemli bir sancak merkezi olma özelliğini korur.

16. yüzyıl sonlarında, Celali İsyanlarıyla, Sivas'ın da içinde bulunduğu bölgede ciddi bir yıkım yaşanır. Bu isyanların önlenmesi için pek çok reform yapılır. Merkezî devlet yapılanmasını güçlendirmek amacıyla 19. yüzyılın ortalarında başlatılan reform çalışmalarıyla, gayrimüslim nüfus, yerel yönetimlere katılmak, kendi nizamnamesi çerçevesinde eğitim, kültür ve sanat faaliyetlerini düzenlemek gibi, daha önce sahip olmadığı birtakım haklara kavuşur. Bu reformlar, diğer yandan, Müslüman nüfus ile gayrimüslim tebaa arasında yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olur.

1908 yılında anayasal düzenin yeniden ilan edilmesinin ardından, Sivas'ı Meclis-i Mebusan'da temsil eden beş mebusan biri, ilk dönemde Dr. Nazaret Dağavaryan, sonraki dönemde ise Dr. Garabet Paşayan olur. İki mebus da 24 Nisan 1915'te tutuklanmış ve tehcir yolunda öldürülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı öncesine ait verilere göre, Sivas Sancağı'na bağlı 11 kazadaki 140 yerleşim birimine dağılmış Ermenilerin sayısı yaklaşık olarak 80 bindir. Bu sayı, bölge nüfusunun dörtte birini oluşturmaktadır.

Dinî kurumlar

Son Ardżruni Kralı Senekerim'in zamanında bölgede 250'den fazla kilise bulunuyordu. 1877 yılında, İstanbul Ermeni Patriği Nerses Varjabedian tarafından görevlendirilen Rahip Boğos Natanyan'ın hazırladığı rapor, 19. yüzyılın sonlarında, bunlardan geriye sadece Surp Asdvadzadzin, Surp Sarkis, Surp Minas ve Surp Pırgiç kiliselerinin kaldığına işaret eder. Bu dört kilise 1915'e kadar korunabilmiş ve bölge halkı tarafından kullanılmıştır. Şehir merkezinde yer alan ve 1857 yılında restore edilmiş olan Surp Asdvadzadzin [Meryem Ana] Kilisesi, 1952 yılında dinamitle patlatılmış ve böylece şehir merkezindeki son Ermeni kilisesi de yok olmuştur. Bugün merkeze en yakın kilise, şehrin altı kilometre kuzeyinde, Tavra [Paşabahçe] köyünde bulunan Surp Sarkis'tir. Uzun yıllar Sivas 5. Piyade Er Eğitim Tugay Komutanlığı sınırları içinde kaldıktan sonra, 2013 yılında Millî Savunma Bakanlığı tarafından Sivas İl Özel İdaresi'ne devredilen ve 2016 yılında restorasyon çalışmalarına başlanan kilisenin müze olarak kullanılması ve belirli günlerde ayinlere açılması planlanmaktadır.

19. yüzyılda Katolik ve Protestan inançlarının Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmasının ardından bu inanç toplulukları da kendi ibadethanelerini açma hakkı kazanırlar. 1877 yılında, Sivas Kazası'nda

–büyük çoğunluğu şehir merkezine bir saatlik uzaklıkta bir köy olan Pirknik'te [bugün Çayönü Mahallesi] olmak üzere– yaşayan 200 hanelik Katolik cemaatine ait iki kilise ve 12 hanelik Protestan cemaatine ait bir dua salonu bulunuyordu.

Sivas şehrindeki en önemli Ermeni manastırı, 11. yüzyılın başlarında inşa edilmeye başlayan Surp Nişan'dır. 11. ve 18. yüzyıllar arasında Ermenice elyazması çalışmalarının merkezi haline gelen manastırda, Surp Asdvadzadzin, Surp Garabed ve Surp Nişan kiliselerinin yanı sıra Varak kütüphanesi ve Ardruni krallarının tahtı yer alıyordu. Yaklaşık 900 yıl boyunca başepiskoposluk merkezi olan Surp Nişan Manastırı, zamanla bölgenin en önemli hac yerine dönüşmüştür. Katolik Ermenilerin dinî lideri Mihitar Sepastatsi 1676 yılında Sivas'ta doğmuş ve bu manastırda eğitim almıştır. Kutsal Makam yani Roma ile birlikteliğe savunan Sepastatsi, Katoliklere yönelik baskılar sonucunda Venedik'e kaçır, burada ona tahsis edilen San Lazzaro Adası'na yerleşir, 30 yıl boyunca birçok yayın yapar ve 1749 yılında ölür.

Bölgedeki diğer önemli manastırlar ise Tavra köyünün yakınlarındaki bir tepede karşı karşıya kurulmuş olan Surp Hagop ve Anabad, Huykesen köyünün yakınlarındaki Khintragadar Surp Asdvadzadzin, şehir merkezinin güneydoğusunda yer alan Surp Hireşdagabed'dir. Günümüze bunların yalnızca kalıntıları ulaşmıştır.

Eğitim

Sivas'taki Ermenilerin eğitim hayatı kiliselerin bitişiğinde yer alan odalarda, kilise görevlileri tarafından verilen dört işlem, din bilgisi ve kilise müziği dersleriyle başlamıştır. İlerleyen yıllarda, özellikle İstanbul'a göçen Sivaslı hamalların desteğiyle 1851 yılında kurulan Senekerimyan Derneği bölgedeki eğitim faaliyetlerinin gelişmesinde önemli bir rol oynar.

1860 yılında Ermeni Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra büyük bir ilerleme kaydedilen eğitim alanında, 20 yıl içinde, Ermeni okullarındaki öğrencilerin sayısı 200'den 1400'lere yükselir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Sivas Sancağı'nda yaklaşık olarak 13 bin öğrencinin öğrenim gördüğü 150'ye yakın eğitim kurumu bulunuyordu.

Bölgedeki en eski 'modern' okul, 1818 yılında Surp Asdvadzadzin Kilisesi'ne bağlı olarak Pazar mahallesinde kurulan Mayr Varjaran'dır [Merkez

Okul]. 1858 yılında yeni bir binaya taşınan okulun adı önce Tarkmançats, sonrasında –Senekerimyan Derneği’nin maddi katkıları dolayısıyla– Senekerimyan Tarkmançats olarak değiştirilir. Ermenice, coğrafya, mantık, diksiyon, Ermeni tarihi, Türkçe, Fransızca, hukuk, resim, beden eğitimi, sağlık bilgisi gibi çeşitli alanlarda eğitim veren okulun 1908 yılı öğrenci mevcudu 200’dür.

Nüfusun ve eğitime daha fazla önem verilmeye başlamasının sonucu olarak, Tarkmançats Okulu bölgenin ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalır ve birçok yeni okul açılır. Bunlar arasında öne çıkanlar, inşaatına 1891 yılında başlanan Aramyan Okulu ve 1912 yılında Erzurum’dan Sivas’a nakledilen Sanasaryan Okulu’dur.

Ekonomi

Sivas’ın kurulduğu dönemden itibaren Ermeni tüccarlar şehrin ticari hayatında önemli bir rol oynamıştır. Bölgede kuyumculuk, bıçakçılık, kalaycılık gibi zanaat alanları büyük oranda Ermeniler tarafından icra ediliyordu. Sivas ayrıca halı, pamuklu ve yünlü kumaş üretimi, maroken eşya üretimi, ince nakış işleri ve değirmencilikle de ün salmıştı. Değirmencililiğin özellikle gelişmiş olduğu Tavra köyü, Pırknik, Ulaş ve Tutmaç köyleri ile birlikte, ordunun ve tüm Sivas Vilayeti’nin un ihtiyacını karşılıyordu. Hem yazılı hem de sözlü tarih kaynakları, bahsi geçen köylerde ikamet eden Ermenilerin, değirmenlerin işletilmesindeki becerilerinden dolayı tehcirden muaf tutulduklarına işaret etmektedir.

20. yüzyılın başlarında şehirdeki ticari faaliyetler 13 han, 16 esnaf çarşısı, 600-700 dükkân, üst katları misafirhane olarak kullanılan birçok kahvehane ve birkaç meydanda odaklanmıştı. Bu meydanların en meşhuru, vali konağının önünde bulunan, her cuma günü çevre köylerden gelenlerin pazar kurduğu meydandı. En meşhur han ise, 38 odası ve 11 dükkânıyla, Aramyan Hanı’ydi.

Basın-yayın

Sivas’ta Ermeniler tarafından birçok süreli yayın çıkarılmıştır. Bunlardan biri, 1876-78 yılları arasında Antranig Vartanyan yönetiminde yayımlanan *Sivas* gazetesidir. 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi, tüm imparatorlukta olduğu gibi Sivas’ta da basın-yayın hayatının canlanma-

sını sağlar. Bu dönemde şehirde yayın hayatına başlayan gazetelerden biri Hayg A. Vartanyan tarafından 1909-11 yılları arasında çıkarılan *Antranig*'dir. Sivas'ta, 1910-14 yılları arasında Garabed A. Barsamyan tarafından yayımlanan *Hoğtar*'da, mimariden Anadolu'daki Ermeni yerleşimlerine kadar, çok çeşitli konularda yazılar yer alır. Bu gazetenin yazarları arasında bulunan şair Taniel Varujan, Garabed Barsamyan'la birlikte 24 Nisan 1915'te tutuklanıp öldürülen aydınlardır.

Bölgede yayımlanan diğer gazeteler şunlardır: *Tzayn Sepasdatstvots* [Sivaslıların Sesi], 1869; *Mamulin Tsakı* [Basının Yavrusu], 1870; *Sev Hoğter* [Kara Topraklar], 1870; *Ged* [Nokta], 1905-1907; *Nşdırag* [Neşter], 1910-1913; *Ağavni* [Güvercin], 1913; *Gapira*, 1913.

1915

Anadolu'nun en yoğun nüfuslu şehirlerinden biri olan Sivas'ta ve çevresinde Ermenilerin varlığı, 1915 öncesinde güçlü bir şekilde hissedilir. Bu durum, 19. yüzyılın sonlarında yoğunlaşan baskılar, sürgün ve kırım politikaları sonucunda değişime uğrar. Sivas Valiliği tarafından hazırlanan 17 Kasım 1895 tarihli bir raporda, Sivas çarşısında vuku bulan ve bir saat kadar süren bir olayda 438 Ermeni ve beş Müslüman'ın öldüğü 100'den fazla yaralının olduğu belirtilir.

1913 yılından itibaren ise hem bölge valisi, hem de Teşkilat-ı Mahsusa'nın bölge sorumlusu olarak görev yapan Ahmed Muammer Bey'in uyguladığı politikalarla bölgedeki Ermeni nüfus sosyal ve ekonomik anlamda güçsüzleştirilir. Buna paralel olarak sürdürülen sürgün ve kırım politikalarıyla da bölgenin demografik yapısı büyük oranda değişir. Tehcir yasasının bölgedeki ilk kurbanları 14 Haziran 1915 yılında gönderilen bir emirle Suşehri Ermenileri olur. 21 Haziran'da gönderilen bir diğer emir ise Sivas'ta yaşayan tüm Ermenilerin istisnasız bir şekilde sürgün edilmesini ister. Bölgedeki en ciddi demografik değişim 1915 yılında, 5-18 Temmuz arasında, Sivas'ta ikamet eden 5850 ailenin kademeli olarak tehcir edilmesiyle yaşanmıştır. Ermeniler, her günortalama 400 haneden oluşan kabilelerle yola çıkarılır. Sivas'ta, belirli meslek gruplarından olan ve şehrin temel ihtiyaçlarını karşılayan aileler haricinde kimsenin kalmamasına karar verilmiştir. Değirmencilikle uğraşıp şehrin ve ordunun ihtiyaçlarını karşılayan Tavra'da ve genel olarak Sivas Vilayeti'nin buğday ihtiyacını karşılayan Pırknık, Ulaş ve

Tutmaç köylerinde ikamet edenlerin, bulundukları bölgelerde kalmalarına bu çerçevede, geçici olarak izin verilir.

Sivas Valisi Muammer Bey'in hazırladığı raporda, sürgünün başladığı günden 28 Eylül'e kadar toplam 136.084 Ermeni'nin Sivas ve çevresinden tehcir edildiği, bölgeden tehcir edilmeyen Ermenilerin sayısının ise 6055 olduğu belirtilir.

Savaş sonrası

Savaşın sonlanmasıyla ardından kurulan yeni Osmanlı hükümetinin aldığı karar çerçevesinde, hayatta kalan Ermeniler Sivas'a dönmeye başlar. 1919 başlarında şehirde yaşayan Ermenilerin sayısı 2000 iken, yıl ortasında 10 bine yükselir. 1921 yılı Patrikhane kayıtlarına göre ise Sivas'ta yaşayan Ermenilerin sayısı 16.800'dür. Bu nüfusun büyük bölümünü, 1915 öncesinde Sivas'ta değil başka bölgelerde yaşayan Ermeniler teşkil etmektedir. 1915 sonrasında yetim kalan çocukların ihtiyaçlarını karşılamak için bölgede birçok yetimhane kurulmuştur. Bu yetimhanelerde kalan Ermeni çocukların sayısı 1920 yılında yaklaşık olarak 1200'dür.

1919 yılında, Birinci Dünya Savaşı'nda suçlu bulunanların yargılanmasına İstanbul'da kurulan divan-ı harp mahkemelerinde başlanır. Daha sonra Malta'da devam edilen davada, Sivas'taki tehcir uygulamaları nedeniyle Vali Muammer Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sivas temsilcisi Gani Bey, eski vali Sabit Bey ve Merzifon Kaymakamı Faik Bey de yargılanır. 6 Eylül 1921'de, yargılananların Malta'dan kaçması üzerine dava yarıda kalır. Sonrasında ise, Ankara'nın elinde bulunan İngiliz esirlerin iadesi karşılığında, yargılamalara son verilir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra bölgedeki Ermeni nüfusu gittikçe azalır. 1927'de yapılan nüfus sayımında bölgede kaydedilen Ermenilerin sayısı 3477'dir. Bu sayı, özellikle 1950'lerden itibaren Ermenilerin İstanbul ve diğer bölgelere göç etmesiyle düşer. Ermenilerin bölgeden ayrılmasında, Vatandaş Türkçe Konuş, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül pogromu gibi, gayrimüslimlere yönelik ayrımcı politikalar ve uygulamaların Sivas'taki yansımalarının yanı sıra, 1950 yılında Bulgaristan'daki Türk-Müslüman nüfusun zorunlu göçe tabi tutulmasının ardından Türkiye'ye gelenlerin Sivas ve diğer Anadolu şehirlerine yerleştirilmesi ile, 1950'li yılların

başlarında şehir merkezinde bulunan Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin dinamitlerle yıkılması özellikle etkili olmuştur.

1996 yılında, Sivas merkezde yaşayan Ermenilerin sayısı 142 olarak kaydedilmiştir. Halen bir Ermeni nüfusunun varlığından söz edilebilecek nadir Anadolu şehirlerinden biri olan Sivas'ın merkezinde ve çevre köylerde günümüzde yaklaşık olarak 20 aile yaşamaya devam ediyor. 2012 yılında İstanbul'da kurulan Sivaslı Ermeniler ve Dostları Derneği, Sivas'ın Ermeni hafızasının korunmasında özel bir rol oynuyor. Bölgede yaşayan Ermeni aileler ve dünyanın dört bir yanındaki Sivaslı Ermeniler için büyük bir simgesel önem taşıyan Surp Sarkis Kilisesi'nin bulunduğu yerin askerî bölge statüsünden çıkarılıp, yapının restore edilmesi planlanıyor.

Kaynakça

Badrig, Arakel. *Badmakirk Huşamadyan Sepasdio yev Kavari Hayots* [Sivas ve Çevre Köyleri Ermenileri Tarihi], c. 1 (Beyrut: Mışag Yayınları, 1974), c. 2 (New York: Pan Sebastia Rehabilitation Union, 1983).

Keshishian, Vahakn, Koray Löker ve Mehmet Polatel (ed.) *Ermeni Kültür Varlıklarıyla Sivas*. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2018.

Kévorkian, Raymond ve Paul B. Paboudjian. 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, çev. Mayda Saris. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2012.

Kévorkian, Raymond H. *Ermeni Soykırımı*, çev. Ayşen T. Ekmekçi. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Natanyan, Boğos. *Sivas 1877*, der. Arsen Yarman. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2008.

Sönmez Yılmaz, Serpil *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Vosgyan, H. Hamzasab, *Sepasdiayi Vankeri* [Sivas'ın Manastırları], Viyana: Mihi taryan Dbaran, 1946

19. yüzyıl sonlarında Sivas

Görüşülen kişi 1934 Sivas doğumlu, kadın, ev hanımıdır.
Mülakat 11 Mayıs 2018'de, İstanbul'da, kendi evinde yapılmıştır.

Sivas'ta ne kilise gördük, ne de okul

1934 Sivas doğumluyum. Sivas'ın orta halli, köklü ailelerinden birinin dört çocuğundan biriyim. Paşabostan Hamamı'nın olduğu semtte, Alibaba Mahallesi'nde doğdum, büyüdüm. Sivas'ta İstasyon Caddesi vardır, Kanlıbahçe de derler, *mamam*¹ oralı, babam ise Alibabalıdır. Evlendikten sonra Demirciler Mahallesi'ne gelin gittim. Kalabalık bir aileydik; kaynanam, eltim, kaynım, hep beraberdik.

O zamanlar Sivas'ta, özellikle de Alibaba'da, Bezirci'de *Hay*² çoktu, okul da orada olduğundan... Hayların çoğunluğu orada okumuştur. Ben de beş sene orada okudum. Okulumun adı Ülkü'ydü. Babam, "Zamanında okul binası Haylarınmış, sonra başkalarının eline geçmiş, en son da okul olmuş" derdi. Büyük bir binaydı, eski ama güzeldi. Bizim zamanımızda kızları okutmazlar, okutan da anca beşe kadar okuturdu. *Kuyriği*³ yollamışlar ama geri çekmişler.

1 *mama* (Erm.): Anne.

2 *Hay* (Erm.): Ermeni.

3 *kuyrig* (Erm.): Kız kardeş.

*Ahpariğime*⁴ de *mamam* evde öğretmiş. *Mamam*, kucağında oğluyla kadınlar okuluna gidermiş, Türkçeyi o zaman öğrenmiş. Biz Sivas'ta *Hay* okulu da, kilise de görmedik.

Evde hep *Hayca*⁵ konuşurduk, hiç Türkçe konuşmazdık. Ben evlendim, birçok şeyin Türkçe ismini bile bilmezdim. *Morakuyrumla*⁶ yan yanaydı evlerimiz, onun dört oğlu vardı. “Dışarı çıkmayın, gitmeyin, *Turkeri tsez gi pahtsinen*”⁷ derdi. Bizi öyle sıkı büyüttüler. *Hayca* konuşmamız ana-badan babadan geliyor. Sofraya oturduk mu *Hayr Mer*⁸ okumadan yemek yemezdik. Öyle alıştık, babam bizi öyle alıştırdı. Dinine çok düşkündü, çok güzel *şaraganlar*⁹ söylerdi.

İstanbul'a geldiğim zaman *Mutafyan*¹⁰ *Feriköy Kilisesi*'nde Ermenice okuma-yazma dersi veriyordu. Keşke şimdiki aklım olsaydı da oraya gitseydim, çok iyi olurdu. *Agos*'u alıyoruz, *Hayca* yeri okuyamıyorum. *Haylık* – nereye gitsen bir adım geridesin. *Seferberlik*ten sonra her şeyi kapatmışlar. Biz de Sivas'tayken her cumartesi bir evde toplanır, *jam*¹¹ yapardık. Büyüklerimizden okumuşlar vardı. *Mamamlar* Ermeni okuluna gitmiş ki *Avedaran*¹²'ı¹² da okurlardı. Benim kaynatamın kardeşi çok okumuş, sandıklarla *Hayca* kitapları vardı. *Sevkiyat*'tan sonra “Evlere bakacağız” demişler, bunlar kitapları saklamış. Daha sonra o kitaplar rutubetten küflendi, yıprandı. Rahmetli kocam, *mamamın* akrabasını getirdiğinde, o içlerinden sağlam kalan epey bir kitabı seçti, “Bunları İstanbul'a götürüyüm, kiliseye vereyim” dedi. Sonra bir ara yine “Evleri arayacaklar” dediler. Karşımızda arsa vardı, elim de o kitapları aldı ve sabah erkenden orada yaktı.

4 *ağparig* (Erm.): Ağabey; söyleyişte ‘*ahparig*’.

5 *Hayca*: Ermenice.

6 *morakuyr* (Erm.): Teyze.

7 Erm. “Türkler sizi kaçıtır.”

8 *Hayr Mer* (Erm.): İsa'nın öğrencilerine öğrettiği, Türkçede ‘Göklerdeki Babamız’ olarak bilinen dua.

9 *şaragan* (Erm.): İlahi.

10 II. Mesrob Mutafyan (1956-2019): Türkiye Ermenileri 84. Patriği.

11 *jam* (Erm.): Saat, zaman; ayrıca, ‘kilise’ ve ‘kilisede ibadet zamanı’ anlamlarında da kullanılır.

12 *Avedaran* (Erm.): Kitab-ı Mukaddes.

Dönmüş, kırıışığını açamamış

Mamamlar dört kız, bir erkek kardeşti. Dayım Sevkiyat'a gitmiş ve kaybolmuş. Yayamla¹³ iki morakuyrum da Sevkiyat'tan sonra Halep'e gitmişler, sonra da Beyrut'a geçmişler; orada da öldüler. Çocukları var şimdi Beyrut'ta. Anası, çoluğu çocuğu Sevkiyat'a gitmiş.

Babam Sevkiyat'ı hiç anlatmazdı. Büyük bir bahçemiz, avlumuz vardı, yaşlılar oturdu mu kendi aralarında pat çat konuşurlardı. Üzülürüz diye mi, aşılamayalım diye mi bilmem, bizlere Sevkiyat'ı hiç bildirmez, yanımızda hiç konuşmazlardı. Fakat babam içki içti mi bazı bazı ağlardı. Çocukları varmış kocaman kocaman, isimlerini bile söylemezdi. Sevkiyat'a gitmişler. Babam ise Balkan Harbi'nde dokuz sene askerlik yapmış, gelmiş ki evi barkı dağılmış. Öyle ağlardı.

Horsana köyü derlerdi, şimdi ismi dönmüş.¹⁴ Orada, Sevkiyat esnasında dönmüşler vardı. Dönen Haylar öyle bir Müslüman olmuşlardı ki! Herif biliyor, saklıyor Haylığını. Orada o şekilde yaşayanlar vardı. Yani, köy yerinde bile... Zavallılar, zamanında dönmüş, kırıışığını açamamış. Artık korkmuş mu, istememiş mi... Öyle kalmış, Daciklik¹⁵ yapıyor. Sevkiyat'tan sonra sadece üç Hay evi vardı o köyde, biri de kaynatamlardı.

Kaynatamlar iki kardeş bir evdeler. Sevkiyat zamanı hükümet liste yapıyor, "Falanın evinden filan gidecek" diye. Sürgün geliyor. Ölüm, daha ötesi yok. Ne kadar saygı varmış o zamanlar... Kaynatam kardeşinin karısı hamile diye onu bırakmış, kendi karısını sürgüne göndermiş. Kaynanam dört sene sürgüne gitmiş. Hiç haber, iz yok. Öldü zannediyorlar. Görümcem "Ana, ana" diye ağlar, duvarları oyar, toprakları yermiş, sapsarı olmuş. Kaynatam, sözü geçen biriyle görüşmüş. Karısını bulacak diye ona para, altın yedirmiş. Haberini almış ki karısı sağ, Malatya Hekimhan'da. Kimse görmesin diye at arabasını şehrin dışına götürmüşler, kaynanamı arabaya yatırmışlar, üstüne de otları örtmüşler. Hayvanın yediği otu örtmüşler ki içinde insan olduğu belli olmasın. Kimse görmesin diye Kızılırmak'ın orada, sabaha karşı, eve yakın bir

¹³ yaya (Erm.): Büyükanne.

¹⁴ Köyün günümüzdeki resmî adı Dikmencik'tir.

¹⁵ Dacik (Erm.): Ermenilerin Türkiye'de yaşayan Müslümanlar için kullandığı bir sıfat.

yerde indirmişler. Kaynanam o şekilde, dört sene sonra evine dönmüş. Ağlardı kadın be! Ah, ah... Dört çocuğunu bırakmış gitmiş.

Sevkiyat zamanı “Nasıl olsa bu Haylar gidecek, niye fazla para verelim? Bıraksınlar ki talan edelim” diye, Hayların mallarını kimse satın almaya yaklaşmamış. Sen de mecbur kalıyorsun, değeri beş kuruşsa üç kuruşa veriyorsun. “Elimden çıksın da, ne olursa olsun” diyorsun. Sivas’ta, malı mülkü olanların çoğuna öyle oldu.

Dinamit koyup yıktılar kiliseyi

Sevkiyat’tan önce bizim köyde [Horsana] iki kilise, iki de papaz varmış. Türkiye’nin her yerinde kilise varmış. Sonra birini cami yapmışlar, birine de saman doldurmuşlar. “Mezarlıklar durur” derler ama ben görmedim. Hay ne kadar çok ki, 60-70 hanelik köyde iki kilise var. Ne diyeceksin, yok etmişler...

Nalbantlarbaşı’nın orada bir ortaokul vardı. O okulun yeri kiliseymiş zamanında, yanında da okul varmış¹⁶ Mamangil orada okumuş, o derdi. Yukarı Tekke derlerdi, şimdi ‘Abdülvahap Gazi’ diyorlar, Sevkiyat’tan önce orası da Surp Hovhannes Kilisesi’ymiş. Böyle, tepenin başında, altından Kızılırmak geçerdi. Orası Cuma günleri açılırdı. Onların cuması ya, giderlerdi. Kaynanam “*Surp Hovhannes yertank*”¹⁷ derdi. Biz de gider kendi duamızı, ziyaretimizi yapardık. Bir kilisemiz daha vardı, sonradan yerine Sümerbank yaptılar. Orayı hiç görmedim ama duydum. Haylara zıt bir adam vardı, demiş ki “Bu binayı gördükçe sinirleniyorum.” “Ankara’ya gitti geldi, çürük raporu aldı” dediler. Kilise de Kayseri Kilisesi’nin aynısı, yapan da aynıymış. Sapasağlamdı, dinamit koyup yıktılar o kiliseyi. Sonra da yerine barakalar, dükkânlar, Sümerbank yaptılar.

Paşa Fabrikası’nın yolunda da Surp Nişan vardı. Çok güzel, büyük bir kiliseymiş. Karşıdan görürdük, askeriyeenin elindeydi. Orada hep askerler dururdu. “İçinde cephane var” derlerdi. En merkezî yer, açık olsa gidilmez mi!

16 Surp Kevork Kilisesi ve Aramyan Okulu.

17 Erm. “Surp Hovhannes’e gidelim.”

Sivas'ta Paris, Anjel çoktu

Bir "Sivaslı", bir de "Tavralı" derlerdi. Tavralılar inatçıydı. Eskiden kız bile alıp vermezlermiş Sivaslılardan. Sonra sonra karışmışlar. Halbuki ne akıl be! Siz de Hay'sınız, biz de Hay'ız! Tavralıların hepsi değirmenciydi, Sivaslılarda hiç değirmenci yoktu. Yazdan sonbahara kadar değirmencilik yaparlar, kışın gelir otururlardı. Sivaslılar sanatkârdı; terzi, kuyumcu, marangoz, demirci, hepsi öyleydi. Haylar da hep sanatkârdı, hepsinin de dükkânı vardı ve yanlarında çırak çalıştırırlardı. Benim ahparım da çok güzel marangozdu. Haylar çalışkan olurdu, sevilirdi. Rahmetli babam demirci ve arabacıydı. Eskiden fayton vardı. Babam faytonun ve at arabasının tekerlerini yapardı. Sanatı oydu. Kocam da demirciydi, kaynatamın mesleği... Onlara 'soğuk demirci' denirdi. Kaynatam çok usta adammış, Sivas'ın ileri gelen ustalarından. Çok tanınmış, iyi bir adamdı. Oranın bir valisi varmış, hep bununla iş yaparmış.

Eskiden şimdiki gibi derme çatma isimler yoktu. Şimdi hep uyduruk isimler koyuyorlar, vallahi Haylığa yakışmıyor! *Der hayrlar*¹⁸ da söylüyor zaten; 'Hayganuş'u, 'Vartanuş'u bilmezsiniz. Eskiden büyüklerin yani ölmüşlerin isimlerini koyarlardı. Sivas'ta Paris çoktu, Anjel de çok vardı.

Âdetlerimiz, törelerimiz çok güzeldi. Düğünleri kimin evi büyükse orada yaparlardı. Tahta kalaslar getirilir, oturmaya yer ayarlanırdı. Ne yapsınlar, sandalye yetmiyor. Biz evde hamur yoğurur, ekmeğimizi, çöreğimizi yapardık. *Pağaça*¹⁹ "*Dak hatsi kulica*"²⁰ derlerdi. Evde yoğurur, sonra dilimler, düğünün sonunda da dağıtırdık. Düğünlerde her çeşit meyveyi soyup kaplara koyarlar, kaşık kaşık onu bile dağıtırlardı. Herkes güzel çalgı bilirdi. Benim *morakuyrumun* çocukları, *ahparım*, dördü de çalgı çalardı. Çok güzel topluluk olurdu; sekiz-on kişi *Haygasu Bar*²¹ oynardı. Daha sonra belediye düğün salonu yaptı. Herkes bir gün önceden orayı kiralar, düğününü orada yapardı. İçki de su gibi gider, düğünler neşeli geçerdi. Babam sözü geçen biriydi; çok güzel konuşma yapar, konuyu bağlamayı iyi bilirdi. Kız istemeye gidildi mi, babam gi-decekti ki söz kesilsin.

18 *der hayr* (Erm.): Papaz.

19 *pağaç* (Erm.): Mayasız, yağlı ekmek.

20 *Dak hatsi kulica* (Erm.): Süt ve tereyağı ile yoğrulan sıcak ekmek.

21 *Haygasu Bar* (Erm.): Sivaslı Ermenilere özgü bir geleneksel dans.

Nişanlı kızlar evlenmeden önce yakın akrabaları onları kendi evlerine, yatıya götürürdü. Sonra hediye verip evine geri getirirlerdi. Gelin hamamı da yaparlardı. Ellerimize, ayaklarımıza kına koyarlardı. Şakır şakır takunyalar olurdu, ipek peştamala sararlardı gelini. Hamamda yerler, içerler, eğlenirler, sonra da eve gelip devam ederlerdi. Tabii, *bısag*²² yok. *Der hayr* senede üç-dört defa Sivas'a gelirdi – *Zadig*'de,²³ *Dzinunt*'ta...²⁴ *Bısag* için ya Kayseri'ye, ya da İstanbul'a gideceksin. Çocuklarını *gınunk*²⁵ ettirmek isteyenler de oralara giderdi. Benim çocuklarıma Sivas'ta *gınunk* yaptıramadık, bir türlü olamadı.

Zadig'imizi, Dzinunt'umuzu konu komşu bilirdi

Her hafta bir evde, kilisedeki gibi okuyup *karoz*²⁶ verirlerdi. *Morakuyrlar*, *kuyrigler* vardı, onlar çok güzel okurdu. Çocuklarımız da dinlerdi, onlara da aşılardı. Ailelerin hepsi *Haylıgı* seven insanlardı. *Zadig'imizi* de, *Dzinunt'umuzu* da yapardık. Büyüklerimiz yedi hafta oruç tutarlardı. Bir kilisemiz yoktu. Bakma, şimdi burada pek tutan yok. Günü gününe, her şeyi yaparlardı. *Pargentan*'da²⁷ da akşamları kâğıt oynarlardı, epey önceden de para toplarlardı. Sonra büyük evi olanda toplanıp eğlenirlerdi. Herkes bir şey yapardı. Bir arada yer içer, çalar oynardık. Ertesi gün de *Medz Bahk*'a²⁸ girerdik.

Bayramlarda çocuklar *Hayların* evine giderlerdi. Bilsin ya da bilmesin, her eve gider, her evden birer-ikişer yumurta toplardı. Bir sene büyük oğlum öyle yumurta getirmişti ki! Bir torba dolusu... Koktu, yiyen olmadı. Bizim ev sapaydı, çocuklar en son bize sarhoş gelirlerdi. Ayılsınlar diye turşu suyu verirdik. Oğlum hâlâ "Oranın bayramları çok güzel

22 *bısag* (Erm.): Dinî nikâh.

23 *Zadig* (Erm.): Paskalya.

24 *Dzinunt* (Erm.): Apostolik Ermenilerin takvimine göre 6 Ocak'ta kutladığı Noel yortusu.

25 *gınunk* (Erm.): Vaftiz.

26 *karoz* (Erm.): Vaaz.

27 *Pargentan* (Erm.): Büyük Oruç'tan (*Medz Bahk*) önceki son pazar gününe denk gelen, insanların kılık değiştirdiği, maskeler taktığı, şarkı söyleyip dans ederek eğlendikleri bir yortu; Karnaval.

28 *Medz Bahk* (Erm.): Genellikle Mart ayına rastlayan Karnaval (*Pargentan*) sonrasında pazartesi günü başlayıp Paskalya'ya (*Zadig*) kadar süren, yalnızca bitkisel gıdaların tüketildiği, yedi haftalık Büyük Oruç dönemi.

oluyordu, her eve giderdik” der. Burada sadece kilise var, orada her evi dolanırlardı. Çocuklar geldi mi, yerine göre yemek koyardık. Evde likör yapar, likör tutardık. Bayramlarda muhakkak Sivas usulü paça yapıldı, sığır paçası. Memleket soğuk ya! Büyük tencere ya da tenekeyle pişirirdik. ‘Maltız’²⁹ derlerdi, onda yapardık. Yaprak sarma sarılır, ısıpanak kavurma, tatlı yapılır... Bunları her ev yapardı. Sarı burma, baklava, hurma... Ne yaparsan yap, her gelene ikram ederdin. *Zadig*’de, *Dzinunt*’ta bu yemeklerimiz olurdu. *Gağant*³⁰ akşamları da herkes akra-basıyla bir araya gelirdi. Sabaha kadar yer içer, eğlenirlerdi. Babam, rahmetli, tel helvası çekerdi. Çok güzel yapardı, kışın soğuşunda, aya-zında onu hazırlardı. Bir araya gelip eğlenirlerdi, “Tel helvası yiyeceğiz” diye hazırlanırlardı.

Bayramımızı, seyranımızı yapardık; *Zadig*’imizi, *Dzinunt*’umuzu konu komşu bilirdi. Türklerle komşuluklarımız çok güzeldi ama yine de çocukların okulda bir çekinme halleri vardı. Çünkü o komşular Seviyat’tan önce de oradalarmış, tanırdı hepsi birbirini. Çok iyi ilişkilerimiz vardı. Biraz ileride muhacirler de vardı. Hiçbir problemimiz olmamıştır komşularımızla. Onlar Kurban Bayramı’nda kurban kestiler mi tepsinin üstünde bize getirirlerdi, hiç ayırt etmezlerdi. Biz de bayramımızda çörek, *pağaç* yapardık, *Zadig*’de çörek, yumurta dağıtırdık.

Cenaze oldu mu da Sivas usulü yas tutardık, bir ay - kırk gün suya girmezdik. Başın yağlanıyor ama ne yapacaksın... Bir yakın akrabam hamamı tutar, beş-altı kürün.³¹ Akrabalarını çağırırsın, gidersin, yıkanıp yastan çıkarsın. Cenaze oldu mu bütün yakın akrabalar yemek yapar. Erkekler *tağuma*³² gidip geldikten sonra uzun pide ve sarı parmak üzümlerden alır, ekmeğin arasına bir avuç koyar, üstten sara sara hazırlar, *tağumdan* gelenlere onu dağıtırlardı. *Akoğk* denir ona. Bir de un helvası yaparlardı.

29 maltız: Toprakdan yapılmış, içinde ızgara olan ve yemek pişirmek için kullanılan ayaklı mangal.

30 *gağant* (Erm.): Yılbaşı.

31 kürün: Hamam kurnası, hamamdaki odacıklar.

32 *tağum* (Erm.): Defin.

Ay üstünden kar yağardı

Sivas'ın en başta madımağı meşhurdur, sonra da içli köftesi. *Peskütandan*³³ *kalacoş*³⁴ hazırlardık, bir de *sohov mis* yani soğanlı et yahnisi... Sivaslılar yazın sıcağı geçtikten sonra, sonbahara doğru imece usulü erişte hazırlardı. Akşamdan, büyük bakır leğenlerde hamuru yoğurduduk. Öyle de sert yoğurursun ki! Pijama giyer, ayaklarımızı bağladık, hamurun üstüne de beyaz örtü örterdik. Ayaklarımızla çiğnerdik hamuru, hasıl olsun diye. Herkes kendini bilirdi; iyi hamur açan, saca iyi aktaran, kıyıcı, toplanırdık.

Bir de o şekilde kavurma hazırlardık. Beslediğimiz hayvanları, koyunu, keçiyi ya da düveyi kasaba kestirirdik. Ay üstünden kar yağardı, biz altında bakır leğenlerde hazırlık yapardık. Pide fırınımız yakındı, Erzurumlular işletirdi, oradan pide alıp kavurmanın suyuna batırırdık. Komşulara da dağıtırdık. Evimiz çarşı içinde olduğu için erkeklere de, mecbur, verirdik. Tepsiyi dükkâna gönderirdik, yerlerdi. Kışın da anca 15-20 günde bir et alırdık, hava soğuk olduğu için rahat saklardık. Evin altında soğuk kiler vardı. Kemiği de hava alsın diye sepetle tavandan asardık. Zaten peynirler, turşular sırayla dizilmiş olurdu. Bizim ev serin, güzel saklanıyor diye komşularımız bile bizim kilere getirip dizerlerdi. Hayca 'pezik' deriz, pezik turşusu yapardık, o muhakkak olurdu bahçede. Önce pancarın kökünü temizler, sonra onu büyük kazanlarda haşlarsın, kararını bilirsin. Haşlandıktan sonra da onu sarımsak, pul biber ve hamur suyuna bular bular küpe korsun, sonra da tuzunu kararlar ve suyunu korsun. O kendi başına ekşir, çok güzel olur. Her çeşit turşu yapardık; salatalık, acur, biber, domates, her evde muhakkak olurdu. Bir suyu olurdu ki, ah ne güzel, limonata gibi!

Yazın, vişne zamanı likör yapardık. Dalından yeni kopmuş olacak, çok olgun olmayacak. Saplarını biraz keser, cam kavanoza korduk. Ağzını da iyice kapatırdık ki güzel mayalansın. Vişneyi sandıkla alırdık, reçeline de yapardık. Bir taraftan da şurup hazırlardık. Evde hazır olurdu, misafir geldi mi çıkarırdık. Çocukluğumuzda gül suyu da yapardık. Öyle güzel kokardı ki... Limon tuzu koyarsın, gülü temizleyip yıkarsın, camın

33 *peskütan* (Erm.): Yoğurt ile ayran arası bir tür süt ürünü.

34 *kalacoş* (Erm.): Yufka, soğan, kavurma ve çökelektten yapılan geleneksel Sivas yemeği.

önüne de koydun mu güneş öyle güzel renk verir ki... Yarı su, yarı da gül suyu ekler, ikram ederdik misafire.

Haylık-Daciklik ayırt ediyorlardı

Eskiden Rusya'nın bir radyo kanalı vardı, Herdem adlı bir spiker konuşurdu orada, *Hayastan*'dan³⁵ haber söylerdi. Rahmetli babam dinlesin diye *morakuyrumun* oğlu babama geceleri açardı. Çok kısık açardı ki ses dışarı çıkmasın. Zorluklar işte, *Haylık-Daciklik* ayırt ediyorlardı. Hiçbir şey olmasa, bir daireye fatura yatırmaya gidip nüfus kâğıdı verdin mi, şöyle bir yüzüne bakarlar. Yoksa, başka bir zorluğu yoktu. Mesela benim nüfus kâğıdına *mamamın* adını yanlış yazmışlar. 'E'nin yerine 'i' koymuşlar, ne diyeceksin... Ya bilmeyerek yazdılar, ya da mahsus. Türkçe 'e' zor bir harf değil ki!

Varlık Vergisi'ni durumları iyi olanlardan almışlar. Kaynatamların da köyde çiftlikleri vardı, "Harmanlar" derlerdi. Sonbaharda orada buğday, arpa savrulur. Çok güzel, verimli bir yer, eve de yakın. Köyün muhtarı "Buraya okul yapılacak" demiş. O zaman köylerde okul yokmuş. Halbuki okul yapacak başka yerler de varmış. *Hay* yeri ya, "İlla bura olacak" diye diretmiş. Oraya okul yaptırmışlar. Bunun üstüne, kaynanamın eltisi, iki kardeş bir evde yaşlanmışlar. Kaynanam o kadar üzül-müş ki, gözleri kör olmuş. O kadar üzülmüş, ağlamış!

Bir de, Madımak'tan önce,³⁶ köpeğe haç takıp "Makaryos"³⁷ diye dolandırdı-lardı. Köpeğin boynuna haç takmışlar, bildiğin köpek! Zincirle tutmuşlar köpeği, "Makaryos, Makaryos" diye caddeden geçti çapulcular.

Her sene dernekle Sivas'a gidiyorduk, iki senedir gidemedik. Mezarlı-ğımız orada. Ben beş sene gittim. Mezarlığın orada, tepede bir kilise var, orası da askeriye'nin elinde. Karşıdan görüyorsun. "Resim çekmek

35 *Hayastan* (Erm.): Ermenistan.

36 Madımak Katliamı kastediliyor. 2 Temmuz 1993'te, Sivas'ta yapılan Pir Sultan Abdal Şenlikleri sırasında Madımak Otel'i'nin radikal İslamcılar tarafından ateşe verilme-si sonucunda, çoğunluğu Alevi 33 yazar, ozan, düşünür ve iki otel çalışanı hayatını kaybetmiştir.

37 III. Makarios (Mihail Hristodulu Muskos, 1913-1977): Kıbrıslı Rum din adamı ve si-yasetçi. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nde başepiskopos olarak görev yapmış, daha sonra bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olmuştur.

yasak, çıkmak yok” diyorlar. “İsterseniz açalım” demişler ama açıl-sa da kimse gitmez. Çok sapa, ıssız yerde. O yüzden verimli olmaz. Kim-se de kalmadı orada. Sivas’ta 12-15 ev kaldı, onlar da gelip gidiyorlar. Bir ayakları burada. Gençler duruyor orada, büyükler zaten öldü. Bir ara kilise yapacaktı büyüklerimiz, sonra “Barındırmazlar. Zamanında olanları yok etmişler, şimdi yeniden niye uğraşalım?” dediler. Velhasıl, olmadı. Sivas’ta ne kilise, ne de okul gördük.

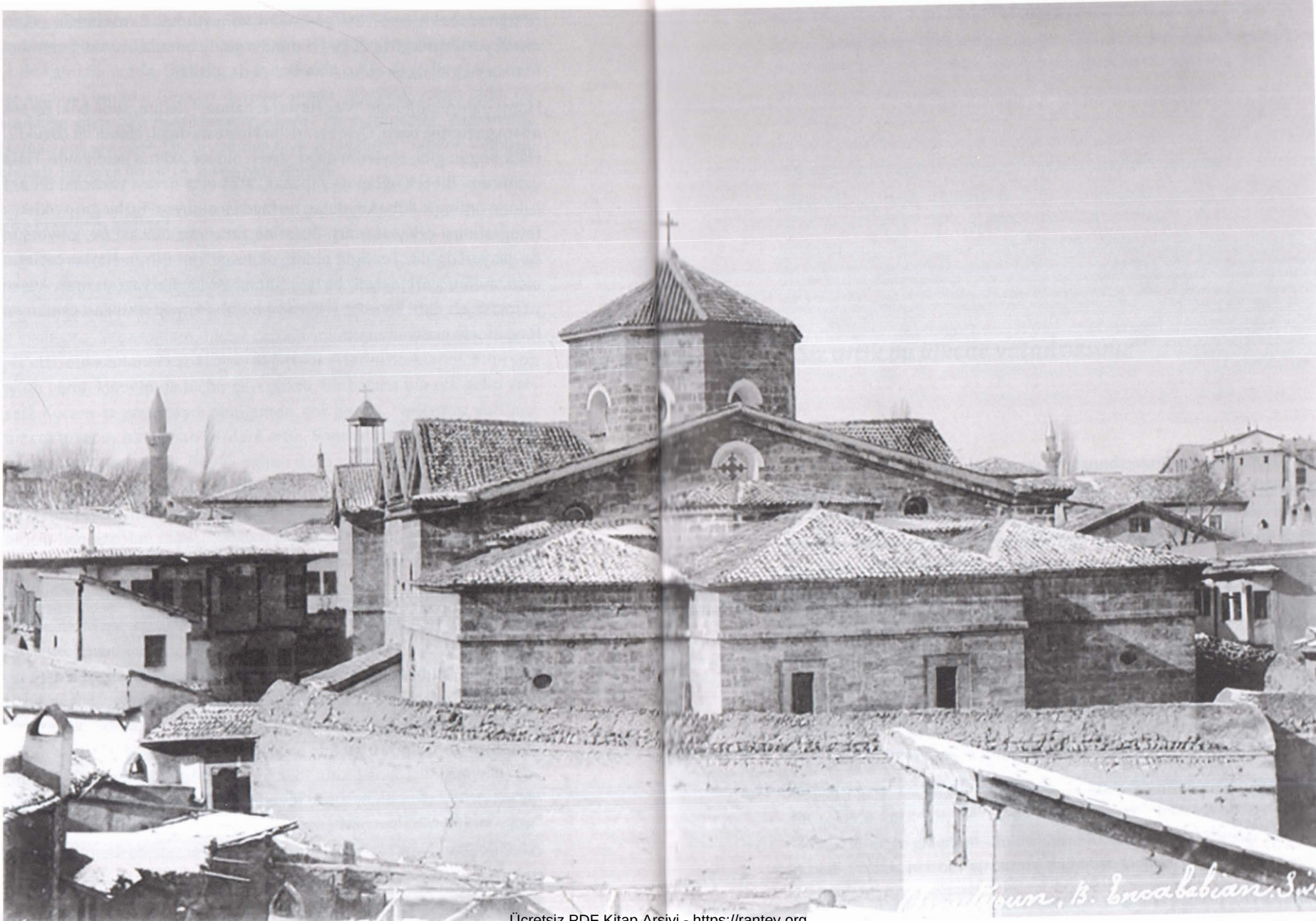
Vay Hayların haline!

Daha ben evlenmemiştim, “Falan ev gitmiş, filan ev gitmiş” diye duyuyorduk. İstanbul’a çok göç ettiler. Kiliseyi yıktılar ya, Haylar Sivas’tan soğudu, çok da üzüldüler. Ne demek be kilise yıkmak! Hem de dinamitle yıkılıyor... Sapasağlam, hiçbir çatlağı yokmuş. Ondan sonra Haylar göç etti, dükkânlarını kapattılar, dağıttılar evlerini barklarını. Kimi yok fiyata verdi, kiminin de hiçbir şeyi yoktu, bir başına buraya gelip yerleşti. Kocam 42 yaşındaydı öldüğünde, çok gençti. Yerlerimiz yurtlarımız çoktu, epey bir zaman iyi idare ettik. Sonra dükkânımızı yanımızda çalışan çırağa devrettik. Büyük oğlum daha 12-13 yaşlarındaydı. Çocuk onlarla beraber öğlene kadar dükkânda dururdu, sonra okula giderdi. Bir yerimiz vardı, komşular dedi ki “Boş duruyor, köyden gelen hayvanlar için han yapalım orayı.” Oğlum orada çalışırdı. Öğlen gelir, banyo yapar, okula giderdi. O şekilde kendimizi idare ettik, hiç kimse de bir şey demedi.

Okudukları yere kadar okuttum çocuklarımı. Cumhuriyet Üniversitesi yeni kurulmuştu, küçüğüm orayı bitirdi. Vesait bile yoktu o zamanlar, yürüyerek gidip gelirlerdi. Diğerleri de liseye kadar okudular. Kızım çok güzel puanlar almıştı, Samsun’a gidecekti ama babası yok diye gönderemedik. Sonra iki büyük çocuğum ahparığimin yanına, İstanbul’a geldiler. Küçük oğlum orada üniversite okuduğu için biz de tatillerde gelirdik. Oradayken Haylık çok güzeldi ama kendi içimizdeydik, çocuklar açılmıyordu. Baktık ki olmuyor, 1982 yılında okul bitti, biz de çıktık geldik. Sivas’ta yerlerimiz çoktu ama Hay malı diye kimse almıyordu. Rahmetli enişteme vekâlet bıraktık, neyse ki sonra müşteri çıktı ama ölü fiyatına gitti, değerini alamadık. Oradakileri sattık, buradan ev aldık. Kurtuluş, bütün Hayların yeri; orada Sivaslılar çoktu. Dışarı

çıktığımda sekiz-on Sivaslı görürdüm, konuşurduk. Binde biri Sivas'tan direkt yurtdışına gitti. Çoğu İstanbul'a geldi, burada oturdu. Sonradan Fransa'ya giden çok oldu, Amerika'ya da gittiler.

Hrant öldürüldüğünde "Vay Hayların haline!" dedim, şuna bak! Bir tek adam gözlerine battı. Öyle zararlı bir kimse de değil, efendi bir çocuktu. Hâlâ bugün gibi, tüylerim diken diken oluyor aklıma geldiğinde. Hâlâ üzülürüm. Bir tek oğlan ne yapacak, ateş olsa nereyi yakacak! Bir ara evlerin önüne kulübe koydular, ne faydası olduysa! Bizler girip çıktıkça fotoğrafımızı çekiyorlarmış. Bizim ne zararımız olacak! Ev, giriyorsun da çıkıyorsun da. Tedirgin olduk, olunmaz mı! Bütün Haylar tedirgin oldu. Adam gazeteciydi, bir şey yapmıyordu. Bir yazı yazmış, keşke yazmasaydı. İşte Sivas'ta o kiliseye bomba koyup yıktıkları zaman da Haylar öyle mahvolmuştu.

Görüşülen kişi 1951 Ulaş doğumlu, erkek, ticaretle uğraşmaktadır.
Mülakatlar 18 ve 24 Mayıs 2018'de, İstanbul'da, kendi iş yerinde yapılmıştır.

“Siz artık bu ülkede vatansızsınız”

1915’e gelindiğinde dedem yirmili yaşlarındaymış; evliymiş, iki de oğlan çocuğu varmış. İşte, o kadersiz günler... Göç başlamış. Kurtlukaya köyünün ileri gelenleri “Kaçabilen gençler kaçsın” demiş. Bunun üzerine dedem ve bazı arkadaşları köyden kaçmış. Bir-iki gün içinde gerçekten köy boşaltılmış, kimse kalmamış, herkesi alıp Ulaş’a doğru götürmüşler.

Dedemler mağaralarda saklanmışlar, zaten Kurtlukaya civarı hep dağlık. Ulaş’a yakın dağlar üzerine kurulan köylerden biri. O dönemler Ulaş’ın nüfusu iki bin kişi varmış, tamamı Hay’mış.¹ Dedemler de kaçarak gizlenmişler. Bütün ailesi gitmiş; eşinden, annesinden, babasından, hiç kimseden haber alamamış. Dedem “Seksen kişilik bir aileydik ama sadece iki kişi sağ kalmıştık. Biri ben, diğeri de kardeşim” derdi.

Beş-altı genç kaçmışlar, mağaralarda saklanıp ot yemişler. Dedemler bu şekilde kaçarken bir arada kalamamışlar. İçlerinden ikisi Ulaş’a ekmek almaya giderken öldürülmüş. Kalanlar da bakmışlar ki yerleri belli olacak, her biri bir tarafa dağılmış. Dedem geceleri yürüyerek,

¹ Hay (Erm.): Ermeni.

gündüzleri de saklanarak Ulaş'tan Şarkışla tarafına doğru gitmiş. "Bir gün yine böyle yürürken, iki atlı çıktı karşıma. Atlıları görünce kaçmaya başladım, tabii onlar hızlı geldiler. İlk başta 'Kaçma! Kimsin sen?' dediler, sonra da 'Sen Ermeni kaçacağısın' dediler. Ben de 'Yok, ben Ermeni kaçığı değilim' dedim. Adam 'Bak, doğru söyle, yoksa vururum' dedi. Ben de söylemek zorunda kaldım. 'Kurtlukayalıyım, ailemin hepsi göçe gitti, ben ancak kaçabildim' diye anlattım. Sonra, adam yanındakine döndü 'Al bunu atın arkasına' dedi. Korkudan titriyordum, neyse bir çiftliğe gittik. Benim gibi on kişi daha vardı, bizim gibileri toplayıp çalıştırıyordu. Bu çiftliğin ağası, lakabı 'Eşkiya' olan biriydi" diye anlatırdı dedem. Yatmak için de hayvanların ahırlarında kalmışlar. Ağa dedemi çağırması, "Adın ne?" diye sormuş. Dedem "Serop" deyince, Çerkes Ağa "Serop yok, senin ismin Tevfik" demiş, herkese takma bir isim vermiş. "Burada benim Ermeni kaçakları sakladığım bilinirse sizi koruyamam. Siz bu çiftlikte çalışırsınız ama Ermeni değilsiniz. Size baskı yapmaya-cağım ama çevre bilmeyecek" demiş. Herkese iş verilmiş ve bu şekilde, dedem orada çalışmaya başlamış.

Kendi tarlalarında ortakçı olmuşlar

Daha rahat ettikleri dönemler başladığı zaman yavaş yavaş sağda solda akrabalarını aramaya başlamışlar. Bu sırada dedem bir şekilde erkek kardeşlerinden birine ulaşmış. Ailesi Ulaş'tan göçerken kardeşi sekiz-dokuz yaşlarındaymış, yolda sürekli ağlamış. Orada bir jandarma komutanı varmış, lakabı 'Kel Çavuş'muş, "Şu çocuğu alın, bizim hanıma götürün. Hanımın külünü atar" demiş. Kel Çavuş'un çocuğu yokmuş, hem o yüzden, hem de soba külünü döker, hizmet eder diye almışlar. Çocuk ağlamış, annesi de vermek istememiş ama almışlar. Çocuğu götürmüşler, Müslüman yapmışlar. Adı Ardaş'ken olmuş Necmi. Necmi Dede, onların yanında belli bir yaşa kadar gelmiş. Sonra Atatürk dönemi gelmiş, herkes köyüne dönebiliyormuş. Dedem de ağasına gitmiş, "Müsaade edersen kendi köyüme gitmek istiyorum" demiş, adam da "Tamam oğlum, isteyen kalabilir, isteyen gidebilir" demiş. Dedem bu adamdan hep övgüyle bahsedirdi, "Bizim için çok iyi insandı" derdi.

Dedem kardeşini bulmuş ama onu alan kişi vermek istememiş, kardeşi de bir şekilde, mecbur, oradan kaçmış. İki kardeş eski köylerine

yerleşmek istemişler ama köyler, mülkler satılmış. Köylerini Kafkasya kökenli, Müslüman ama Çerkes olmayan bir ağa almış. Alevi Kürtler, boş Ermeni köylerine gelmek istemişler ama bu köylere yerleşmek için ancak o ağadan satın almaları ya da borçlanıp ona çalışmaları lazımmiş. Onlar bu şekilde gelmişler. Dedemler de “Ağam, burası benim evim, babamın evi” deyince, Ağa “Para verirsen gelirsin, veremezsen burası benim” demiş. Tabii, güç meselesi, dedemin yapabileceği bir şey yokmuş.

Kazmara köyünün Ermeni nüfusu daha kalabalıkmış. Zamanında Kurtlukaya’da 350 kişi varsa Kazmara’da 600-650 Ermeni olurmuş. Bu köyde Seferberlik öncesi, yani 1915 öncesi dedemin akrabaları varmış. Soruşturup öğrenmişler ki, sağ kalıp o köye dönenler olmuş. Dedemler oraya gitmişler ama Ağa, geri dönen Ermenilere “Müslüman olursanız, yanımda çalışırsanız burada oturacak yer veririm. Size burada başka türlü bir şey yok!” demiş. Gidenlerin bir kısmı Müslümanlığı seçmiş ama bir kısmı da Hristiyanlıkta direnmiş, onlara da çalışıyorlar diye göz yumulmuş. O ağanın yanında, kendi tarlalarına ortakçı olmuşlar. Mecbur kalmışlar, oraya yerleşmişler.

Dedemlerin evini göçmenlere vermişler

Dedemler yeniden ev, yuva kurmaya yani yaşamaya başlamışlar. Nerede tek başına kalmış Ermeni kadın var, araştırmışlar. Daha önce kendi köylerinde gelin de olan yayamın² başka köyde birinin yanında çalıştığını, bekâr olduğunu, orada hizmetçilik yaptığını ve onun gibi birkaç kişinin daha olduğunu öğrenmişler. Aracı koymuşlar, gidip gelmişler. Sonuçta kendi köyünden bir gelin... Dedemden neredeyse bir on yaş büyüktü yayam. Yayamın da eşi, çocukları göçe gitmiş, hiç kimsesi yok. “Tamam, evleniriz” demiş, alıp gelmiş. Kazmara köyüne yerleşmişler, orada yuva kurmuşlar. Akrabaları da var, bir kısmı Müslüman, bir kısmı Hristiyan.

Bu arada peş peşe iki kız çocuğu olmuş. İşitmişler ki bazı kimseler bir şekilde Hayastan’a³ geçmiş. Hayastan’a gitmeyi kafaya koymuşlar ama gidebilmeleri için belge çıkarmaları gerekiymiş. Dedem iki kızını da alıp Şarkışla’ya gitmiş, aile fotoğrafı çekilmiş. Dedemin planı son ortak

² yayam (Erm.): Büyükanne.

³ Hayastan (Erm.): Ermenistan.

işini de bitirip sonbaharda *Hayastan*'a gitmekmiş. Sonbahara kadar beklemiş ama onun deyimiyle yollar kapanmış ve gidememişler.

Dedem “Daha ne kadar zaman burada ortaklık yapacağız!” diye düşünüp, kendi tarlalarını ve evini geri istemeye gitmiş ama yeni sahibi vermemiş. Bunun üzerine Çerkes Ağa'ya gitmiş, durumu anlatmış. Çerkes Ağa “Sen bu gece burada yat, yarın sabah adamlarla beraber seni köyünde niye koymuyor diye gideriz” demiş, öyle de olmuş. On atlıyla beraber Ermeni konağına yerleşen o ağanın yanına gitmişler. Çerkes Ağa “Benim adamımın evini, tarlasını vereceksin, yoksa başka türlü davranırım” demiş. Çerkes Ağa ünlü biriymiş, onun korkusundan dedeme “Git, evinde otur” demişler, dedem de ağlaya ağlaya babasının evinden içeri girmiş. Daha sonra da çocuklarını, kardeşini alıp o eve getirmiş.

Her şey normal giderken, Kurtlukaya ve Ulaş civarındaki birkaç köy arsaları kamulaştırılmış. Dedemlerin toprağına üretim çiftliği kurulmuş, bizinkiler yeniden topraksız kalmış, perişanlık başlamış. Toprak Komisyonu, Hazine'ye ait yerlerden dedemlere birkaç tarla vermiş ama hepsi taşlık yerlermiş. Dedem “Hayvanların yayıldığı, dağ tepe yerlerdi” derdi. Çalışıp oradaki taşları temizlemişler ve kendilerine yeniden geçimlerini sağlayacak kadar bir yer açmışlar. 1938'e kadar bu şekilde yaşamışlar. Bu arada üç oğlu olmuş. Kardeşinin de üç oğlu, bir kızı olmuş. Hepsi aynı evde yaşıyorlarmış. Bulgaristan ve Romanya'dan göçmenler gelmiş; bir emir çıkmış “Ermenilerin evlerine yerleştirilecekler” diye. O dönem köyde 10-15 Ermeni aile varmış. Kar, kış dönemi, dedemlerin evini alıp göçmenlere vermişler.

Dedem, “İstanbul'a gideceğiz ama kardan ne gidecek gücümüz vardı, ne de İstanbul'da bir yakınımız” diye anlatırdı. Ulaş'tan İstanbul'a giden tren geçermiş, orada yaşayan Ermeniler vagonlara dolup İstanbul'a gelmişler ama dedemler kar yüzünden köyden Ulaş'a gidemiyorlarmış. Göçmen dedemlere acımış, “Şu sizin samanlıkta yaza kadar kalın, yazın İstanbul'a gidersiniz” demiş, oturmalarına izin vermiş. Dedemler samanlığa, göçmenler de eve geçmiş ama dedemin kardeşi daha genç olduğundan cesaret etmiş ve çocuklarıyla Ulaş'a gidebilmiş, sonra da İstanbul'a gitmiş. Göçmen “İlkbahar gelsin, ben senden önce gideceğim. Ben bu köyde yaşayamam, Bulgaristan bağlık bahçelik çok güzel yerd. Buradaki insanlara da hiç alışamıyorum” demiş.

Hakikaten, ilkbahar gelince adam dedemden önce yola çıkmış, Manisa'ya gitmiş. Arkasından da, o köye gelen göçmenlerin hepsi gitmiş. Dedem "Bizimkiler de gitmişti ya, göçmenler de gidince köy boşaldı" derdi. İki Ermeni aile kalmışlar köyde. Bir de Müslümanlaşmış bir aileyle, üç ailelermiş. Bu şekilde yaşamaya devam etmişler. Gençler büyüyünce, babam o ailenin kızıyla yani *mamamla*⁴ evlenmiş.

Beni köyden kurtarmak istediler

Ben Sivas-Ulaş'a bağlı Kurtlukaya köyünde, 1951 yılında doğdum. Tam yedi yaşıma geldiğimde tesadüfen köyümüze okul yapıldı. Üçüncü sınıfa kadar orada okudum. O zamanlar mayıs ayında kapanırdı okullar. Okul kapandı, köye İstanbul'dan akrabalarımız geldi. Beni İstanbul'a götürmek, daha doğrusu köyden kurtarmak istediler.

1961 yılında, on yaşındayken İstanbul'a geldim. Elektrik malzemeleri, avize, ampul satışı olan Hay birinin yanında çırak olarak çalıştım. Yol üzerinden tramvay geçerd. Tabii, bilmiyoruz yolda yürümeyi, karşıdan karşıya geçerken araba vurdu bana. Büyük bir şey olmadı ama ayağım çatladı.

Babamlar üç kardeşlerdi. Kardeşlerinden biri, eşi ve iki ufak çocuğuyla beraber İstanbul'a geldi. Bayrampaşa tarafına yerleştiler, ben de onlarla beraberdim. O dönem şartlar çok kötüydü. Binalar tarlaların içindəydi, çamurdu, yol yoktu, su yoktu. Benim de okul dönemim gelmişti, orada bir okula yazdırdılar. Okul eski asker barakalarındandı, okulla evin arasındaki mesafe de çoktu. Kış dönemi idi, amcam çok ciddi hastalandı. Babam en büyükleriydi; işitmiş amcamın hasta olduğunu, İstanbul'a geldi, "Burada öleceksiniz, gelin köye dönelim" dedi. Kışın ortasında Haydarpasha'dan trene bindik, aynı aileyle tekrar köye döndüm. Köyde de felaket bir kış vardı, her yer kardı. Öğretmenimiz çok iyiydi, sağ olsun, kayıt için yardımcı oldu da eski okuluma devam ettim, orada bitirdim o seneyi.

Bahar geldiği zaman, tam okullar kapanacaktı, çocuklar arasında tatsızlıklar başladı. Bizim köy çok eski Ermeni köyüydü ama fazla Ermeni yoktu. 1915'ten sonra Dersim'den gelen Alevi Kürtler yerleşmişlerdi. Tekrar hır gür, iyi gözle bakmama... Bir-iki defa biz çocuklar arasında

4 *mama* (Erm.): Anne.

kavgalar oldu. İçlerinde benim kardeşlerim de vardı. Bu defa babam “Çocuklar büyüyor, artık bu köyde yaşayamayacağız. Her gün sudan bahanelerle bir olay çıkıyor. Okullar kapansın, iki oğlumu tekrar İstanbul’a götüreceğim. Burada kalmalarını istemiyorum” dedi. Okullar kapandı, dördüncü sınıfa geçmiştim ki babam biz iki kardeşi aldı, İstanbul’a getirdi. Kumkapı’da dayımlar vardı, beni onların evine, abimi de babam kendi amcasının evine bıraktı ve “Onlara burada iş verin. Çalışsınlar, zanaat öğrensinler. Bir daha köye gelmesinler” dedi.

Dedemin hayali

Babam, bu şekilde bizi buraya getirdi ve kaldık. Eski çalıştığım yerde yeniden çırak olarak işe başladım. Rahmetli ağabeyim de bir akrabamızın yanında tornacı olarak işe girdi. O yaz köyde yeniden bazı olaylar oldu ve bu defa babamlar üç kardeş topluca İstanbul’a göç etmeye karar verdi. Oralar zaten çok zengin köyler değildi ama babamlar ekonomik olarak ikinci sırada geliyorlardı. Neydi bu zenginlik? Çoğu alınmıştı zenginliklerin ama yine de diğerlerine göre tarlaları olan, çok çalışkan, üretmeye giden, hayvancılık yapan bir aileydik. Oradaki her şeyi yok pahasına sattılar. Tarlalar, evler vardı. Köy zenginliği öyle bir zenginlikti. Bütün o sattıklarının bedeli olarak ancak buraya gelebildiler ve Samatya’da iki buçuk katlı, eski bir ev alabildiler. Bizim toplam nüfümüz yirmi kişiydi; yaya, dede, çocuklar, torunlar... Eve sığmıyorduk. Hepimiz başladık burada çalışmaya, çabalamaya.

İstanbul’a geldik ama dedemin hayali hep *Hayastan*’dı. 1965 civarıydı, İstanbul’dan *Hayastan*’a giden çok aile vardı. Dedem de gitmeyi çok istediği için biz de Rus Konsolosluk’una gidip başvuru yaptık. 1968 yılında, ben 17 yaşındayken gitmemiz onaylandı. Süreç çok teferruatlıydı, kolay olmadı ama yirmi kişilik ailemizle önce Kars, sonra Yerevan ve Apovyan... *Hayastan*’a gittik. Hiç unutmam, bize 31. binadan üç daire vermişlerdi, ailemiz ilk olarak orada ayrıldı. O zamanlar fabrikalar vardı, bize işimizi de verdiler ama yirmi kişilik ailede beş kişi çalışabiliyordu. Başka çalışabilcek kimse yoktu, *mamam* ve yengeçlerim köylü kadınlardı, *Hayerenleri*⁵ yoktu. Elektronik parçalar üreten

5 *Hayeren* (Erm.): Ermenice

bir fabrikada çalışıyorduk ama ücretler çok düşüktü, beş kişinin kazan-
cı yirmi kişiye yetmiyordu. Bu defa orada başladı ekonomik sıkıntılar.
Devlet yetkilileri gelip “Kızlarınızı gönderin, fabrikalarda çalışsınlar”
diyorlardı. Fakat bizimkiler “Kadınları işe göndermeyiz” diyorlardı.
Anadolu’yu, orada aldığımız kültürü yaşıyorduk evin içinde. Burada
da aynı, orada da aynı! Hiçbir değişiklik olmadı ki ailenin yapısında...
Dedem hiç dönmek istemiyordu ama amcalarımdan biri “Biz geri dö-
nelim, burada yapamayacağız” dedi. Amcam bana da “Oğlum, bu va-
ziyette hepimiz çoluk çocuk açlıktan öleceğiz. Türkiye buradan daha
iyi. Ev vermiş, ne yapacağım ben evi, karnımız doymuyor ki!” dedi ve
beni ikna etti. Dedem çok uğraştı geri gelmememiz için, fakat amcam
çok bastırdı. Bu sefer de geri dönmeye müracaat ettik ama *Hayastan*
bırakmadı. Gitmek için dört, dönmek için de iki sene uğraştık. İki sene
sonra bizi sınırdışı ettiler, Türkçesi bu! Sovyetlere girmek zorsa, çık-
mak daha zordu.

“Burası bizim vatanımız”

Trene bindik, İstanbul’a geldik. Bizi akrabalarımız karşılayıp evle-
rine aldılar, sağ olsunlar. Biz çalışmak için yeniden işe başlarken
bu defa kötü bir sürprizle karşılaştık; hepimizi Türk vatandaşlığın-
dan çıkarmışlardı.

Kendi devletinden izin almadan başka bir devletin vatandaşlığına geç-
tiğimiz için Bakanlar Kurulu kararıyla vatandaşlıktan çıkarılmışız. Biz
Nisan ayında geldik, Şubat ayında çıkarmışlar. Kaldık mı ortada! Polis
geldi, Emniyet’e çağırdılar bizi. Pasaportları, kimlikleri, hepsini aldılar,
bize geçici ikamet tezkeresi verdiler, yabancılara mahsus olanından. İlk
verdiklerinde galiba üç aylıktı. Ücret de alınıyordu tabii. Üç ay sonra ça-
ğırdılar, dediler ki “Siz artık bu ülkede vatansızsınız. Ancak Bakanlık izin
verdiği sürece ikamet edebilirsiniz. Her an sınırdışı da edilebilirsiniz.”
“Nasıl! Biz buralıyız, burada doğduk, burası bizim vatanımız” dedik.
“Devlete müracaat edin, devlet tekrar sizi vatandaşlığa alırsa alır, al
mazsa ikamete bağlı olarak kalabildiğiniz kadar kalırsınız burada” dedi-
ler. Çalışma izni yok, sadece oturma izni var. Başladık kaçak çalışmaya.

Elimizde sadece bir kimlik var, sadece kim olduğumuz belli. Doğum ye-
rimiz Sivas yazardı ya, hangi polis görse şaşırırdı. Epeyce yıllar geçti, o

şekilde kaldık. Daha sonra oturma iznimizin süresini uzatarak çalışma izni de verdiler. Bu süreçte defalarca Ankara'ya gittik, milletvekillerine müracaat ettik ama en fazla, oturma iznimiz bir yıldan iki yıla çıktı. İki yıllık süre bittiğinde ücretini ödüyorsun, iznini uzatıyorsun. Sevinilecek tarafı, çalışma izni de vardı. Bu böyle devam etti gitti.

1972 yılında, çalışma iznini aldıktan sonra ufak çaplı bir iş yeri açtım Samatya'da. Beş kardeşimi de yanıma aldım, çalışmaya başladık. Eşimle tanıştık, evlenmek istiyoruz ama benim ne pasaportum var, ne nüfus kâğıdım; sadece oturma ve çalışma iznim var. Evlenmeye müracaat ettik, nikâh olduk. 83 yılında oğlumuz oldu, nüfus kâğıdını çıkarmak istediğimiz zaman annesinin nüfusuna kaydettirebildik. Bu süreçte ben Türk vatandaşlığına geri alınma işleminin peşini hiçbir şekilde bırakmadım.

İstiyorum ki çocuğum Ermenice öğrensin

Okul dönemi geldi, oğlumu Yeşilköy Ermeni İlkokulu'na yazdırdım. Çocuk birinci yıl gitti okula, hiçbir sorun yoktu. Zaten onun T.C. kimliği var. Millî Eğitim Müdürlüğü'nden oğlumun okuldan uzaklaştırılması ve devlet okuluna kaydının yapılması için yazı gelmiş. Yılbaşına doğuydu, oğlumu okuldan çıkardılar.

Cağaloğlu'na, Millî Eğitim Müdürlüğü'ne gittim. Orada bizim azınlık okullarıyla ilgilenen kişi çok sertti. Bu durumun nedenini sordum, “Ben bilemem, Bakanlık'tan gelen yazı böyle” dedi. Millî Eğitim Bakanlığı'na gittim, çünkü çocuğun kimliği var, yani bu çocuk Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve Ermeni cemaatinin bir mensubu. Bir beyefendi vardı, efendi bir insandı. Dosyaya baktı, yarım saat içerisinde beni çağırdı, “Sen Rusya'ya gitmişsin. Vatandaşlığını kaybettiğin için senin çocuğun bu okula gidemez” dedi. O zaman “Ermenistan” diye hitap etmezlerdi, “Rusya” derlerdi. Ben ısrar edince de “İstanbul'da ne güzel okullar var, onlardan birine yazdırırsın” dedi. Bunun üzerine “Ermenice bilmemenin acısını Ermenistan'da çok çektim, istiyorum ki çocuğum Ermenice öğrensin. Başka bir gayem yok” dedim. Yapacak bir şey yoktu, üzülerek İstanbul'a döndüm.

Döndüm ama aklım, mantığım almıyordu. Bir avukat buldum, onunla görüştüm. “Lozan Antlaşması'na göre azınlıklar oturduğu bölgedeki

azınlık okuluna çocuklarını gönderebilir. Hemen yürütmeyi durdurma davası açacağım” dedi. Sağ olsun, hemen açtı davayı. Bu arada ben de çocuğu resmî okula kaydettirdim. Çocuk bir anda şok oldu, arkadaş çevresi, servisi, hepsi değişti. Oradaki insanlar da çok iyi davrandılar, müdür de, öğretmenler de ama benim içimde öbür tarafa göndermek vardı. Mahkeme yürütmeyi durdurma kararı verdi. Kararı aldım, İl Millî Eğitim Müdürlüğü’ne gittim. “Bizi bağlamaz. Bizi Bakanlık yazısı bağlar” dediler. Yazının bir suretini alıp Ankara’ya, Bakanlığa gittik. İlk görüştüğüm kişiye gittim, hatırladı beni. “Mahkeme karar verdi fakat İl Millî Eğitim Müdürlüğü sizden talimat gelmeden bir işlem yapamayacağını söylüyor” dedim. Yazıyı okudu, okudu, baktı karar... “Peki, siz beni bekleyin dışarıda” dedi. Bir - bir buçuk saat bekledim koridorda. Sonra beni tekrar çağırdılar, “Tamam, çocuğun eski okuluna dönmesi için karar verildi. Yazısını da resmî kanalla göndereceğiz” dediler. Teşekkür ettik, çıktık. Ondan sonra ikinci bir emirle çocuk okuluna döndü ama bu sefer Topkapı Okulu’na gitti. Bir türlü Yeşilköy Okulu’nda okuyamadı. Bu vatansızlık sorunundan ben çektim, dedem çekti, çocuğum çekti.

Vatandaşlık mevzusu için hep uğraştım. 80 İhtilali’nden sonra sağ ya da sol görüşleri için yurtdışına kaçanlar, gidenler için tekrar vatandaşlığa alınsınlar diye bir yasa çıkmıştı. Bizim vatandaşlık müracaatımız zaten hep vardı, o yasaya dayanarak bizim işlemlerimiz de yürüdü ve böylece vatandaşlığımızı geri aldık.

Görüşülen kişi 1945 İstanbul doğumlu, kadın, ev hanımıdır.
Mülakat 3 Ekim 2017’de, Sivas’ta, kendi evinde yapılmıştır.

Killi suyla pamuk gibi olurduk

Ben 1945 Sivas doğumluyum. Annem Sivaslı, babam Şarkışlalı. Üç kardeşlik, iki oğlan bir de ben. Önceden Sivas'ta Ermeniler çoktu – tabii, çocuklar da... Okul hep karışık, çok Ermeni çocuklar vardı ama bizi hiç ayırmazlardı, ayırım yoktu. İlkokulda Fevzi Paşa İlkokulu'na gittik. İlkokuldan sonra meslek lisesine gittim. Dikiş öğrendim, evde dikiş diktim.

Babam askerden döndüğünde bir bakmış, annesi evi barkı toplayıp gitmiş. *Horkuru*¹ varmış, o büyüttmüş babamı. Babam Sivas'a bir akrabalarının yanına gelmiş, onlar da annemle babamı evlendirmişler. Babam buradaki Ermeniler gibi değirmenciydi. Çoğu sanatçı, marangoz, kalaycı, bakırcı, demirci, terzi olurdu ama babam gibi yaşlılar değirmenciydi. Her sene ilkbaharda değirmene giderdi. Bazen, ben ve kardeşim de babamla gezerdik. Çok köye gittik. Gittiğimizde oralarda dört ay kalırdık. Güzel bir ev verirlerdi, tek odalı. Kaldığımız yere değirmen de yakın olurdu, zaten onun için giderdik. Unluklar gelirdi, yemek getirirlerdi babama, bize de süt ile yoğurt. O dört ay çok güzel geçerdi, bahçelere giderdik. Orada bulguru kazanlarda kaynatır,

¹ *horakuyr* (Erm.): Hala; söyleyişte *horkur*.

babamın değirmeninde çektirirlerdi. Oradan pay alırdı babam, sonra aldığı payı satar, kendine para yapardı. Sonbaharda kasım, aralık gibi gelir, kışlığımızı getirirdi. İnek getirirdi, keser pastırma, sucuk, kıyma yapardık. Unluğumuzu, bulgurumuzu getirirdi. Bulgurumuzu ayıklar, kapıda çektirirdik, değirmenlere götürürdük. O yaz kazandıklarını kışın yerlerdi, erkekler kışın kahveye giderlerdi. Zaten kışın pek masrafımız olmazdı, her şeyi evde yapardık.

Annemin babası kuyumcuymdu. “Kuyumcu Vartan” derlerdi, Sivas’ın bir numaralı kuyumcusuydu. Bir kardeşim de kuyumcu oldu. Büyük kardeşim marangozdu, şimdi o Darülaceze’de. Kuyumcu olan kardeşim İstanbul’a gitti, orada devam etti işine. Daha sonra annemle babam onun yanına gitti. Kardeşim orada evlendi, sonra da Fransa’ya gitti; yirmi-otuz sene oldu, Fransa’dalar. Gitmeden önce Harbiye’de yaşıyorlardı, Radyoevi’nin karşısındaydı evleri. Annem orada *mayrabadler*² yanında, babam Esayan’da³ çalıştı. Annemlerin evinin yanına bir yer yapıyordu, o zaman onların evi de yıkıldı. Bütün eşyaları içinde kaldı. Daha sonra Ermenilerin huzurevine, Surp Pırgıç’e⁴ gittiler, orada da öldüler. Ne onları gördüm, ne de cenazelerine gittim. İmkân elvermedi, gidemedim.

İstanbul’a gitmeyi de, yerleşmeyi de hiç düşünmedim ben, sevmiyorum. “Sevmiyorum” desem de, biz maddiyatımızla orada geçinemeyiz diye... Orada bir evin olacak ki kalacaksın. Yoksa ben, çocuğum, torunum için gitmek isterim. Gitsin, orada Ermeni okulunda okusun isterim ama durumumuz elvermiyor.

“Veriyoruz” dediler, evlendirdiler

Ömrümden 70 sene geçti, hiçbir şey anlamadım. Nasıl evlendim, hiç haberim olmadı ama eşim, kayınvalidem, kaynatam çok iyi insanlardı. İki oğlum, bir kızım oldu. Oğlumun biri için Kars’tan gelin getirdim. Kızımı da evlendirdim. Öbür oğlum İstanbul’a gitti.

2 *mayrabad* (Erm.): Rahibe.

3 Özel Esayan Ermeni İlköğretim Okulu ve Lisesi.

4 İstanbul-Yedikule’de bulunan Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi.

Biz kocamla 1960 yılında nişanlandık, 1962'nin yılbaşı gecesinde evlendik. İstemeye geldikleri zaman bana hiç sormadılar, anamgil bile sormadı. "Veriyoruz" dediler, evlendirdiler. Babamın *horkuru* bize annem gibi baktı. Gelin gidiyorum diye üzüntüsünden felç oldu, öldü.

Biz iki sene nişanlı kaldık ya, nişanlımla ne el ele durduk, ne de ko-nuştuk. Şimdikileri görüyorum da, aman, ne aptalmışız! Enstitüye, kız meslek lisesine gidiyordum. Bir gün nişanlımla yolda karşılaştık. Onu görünce sanki cin görmüş gibi oldum. Ne kaçıyorum, ne kaçıyorum! Hemen kaçıp okula girdim. Çok utanırdık. Yetişmemizden mi, bilmiyorum, annemiz "Otur" derse oturur, "Kalk" derse kalkardık.

Kocam Nafia askerliği yapmış dört yıl.⁵ Hiç unutmam, "Bir aç kaldım, öyle acıktım ki çatıya çıktım. Çatıda önceden fare tuzakları vardı, tuzğa ekmek koyardık. Onu aldım, yedim" diye anlatırdı. Kaynatam da, babam da yapmış aynısını. Çok perişanlık çekmişler. Kaynanamgil evlere işe gitmiş, et doğramaya. Yani kadınlar da çalışmış. Kaynanam "Bir ekmek alırdık. Ancak çocuklarıma yedirirdim, ben yemezdim" derdi. Çok fakirlik çekmişler.

Okulu bitirip taze gelin geldiğim zaman, kaynatam "Sana bir makine alayım, çocukların üstünü başını dikersin" dedi. Ben de "İyi" dedim, beraber gittik, dikiş makinesi aldık. Çok iyi biriydi kaynatam. Makineyi getirince kaynatam bir sevindi! Ben de "Boş duracağıma biraz dikiş dileyim" dedim. Bir dönem terziilik yaptım. Müşterilerim de vardı, evde çocuklarımın üstünü başını da dikerdim. Aldığım parayı kaynatama verirdim, öyleydim. Şimdi bazılarını görüyorum, "Teyze, sen bana elbise diktin" diyor ama "Canım, hiç hatırlamıyorum" diyorum. Her gün komşular gelir, "Bana şunu diker misin?" diye sorarlardı, "Dikerim" derdim. Bayram olduğu zaman pantolonlarını getirirlerdi, paçalarını dikerdim. İyi ki yapmışım. Kimseyi incitmedim, kimseyi de kırmadım. Şimdi komşularımdan onların karşılıklarını görüyorum. Hâlâ beni görmeye gelirler.

5 Nisan 1941'de, 27-40 yaşları arasındaki gayrimüslim (Ermeni, Rum, Yahudi ve Surya ni) erkekler, Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı'nın emrinde askere alınmıştır. Yol, köprü, tünel gibi yapıların inşasında çalıştırılan bu askerler 'yirmi kur'a ihtiyatları' olarak da anılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rifat Bali, *II. Dünya Savaşı'nda Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni: Yirmi Kur'a Nafia Askerleri* (İstanbul: Kitabevi, 2008).

Komşularla hep beraberdik

Sivas Bezirci'de, bir katta üç ev otururduk. Üçü de Ermeni'ydi. Komşularımızın inekleri vardı, tezek yapardık, hiç tiksinsenmezdik. İneklerin gübreleri için çukur kazarlardı, içine doldururlardı. Yazın onun içine girer, çıplak ayağımızla çiğnerdik. Şimdi olsa tiksindirler, girmezler. Komşularımız tezeleri parayla satarlardı, çalıştığımız için bize her hafta tatlı ile ayran getirirlerdi. Üç ev bir otururduk, bir gün birbirimizi incitmezdik. Her gün sabah erken kalkardık, maltız⁶ yakardık. Böyle tüp nerede! Maltız yakardık, çayımızı, yemeğimizi koyardık üstüne. Güzelce kapımızı, bacamızı süpürürdük, sonra da oturur sohbet ederdik.

Elli senedir burada oturuyorum. Komşularımız çok iyiler. Her gün beraberiz, yani bir ayrımız gayrımız olmadı onlarla hiç. Geldiklerinde benden Ermenice öğrenirlerdi, bazen küfürleri öğrettirdim. Onlar da gider okulda söylerdi, gülerdik. Çok iyi anlaşırdık, hep beraberdik.

Eğlence günlerine komşularımızla beraber giderdik. Ben oturmuşum burada elli senedir, komşularımız bana "teyze, teyze" diye deli olurlar. Gelinim geldiği zaman "Ne güzel komşularımız var" dedi. Ben onlara karşı çok iyiyim, onlar da bana. Bahçelerimiz taştandı, cumartesi günleri güzelce bahçelerimizi yıkardık. Birlikte kavurga, turşu yapar, pikniklere giderdik. Cumartesi günü yaptığımız kavurgayı pazar gün hep birlikte yedik. Kavurga yapmak için önce buğdayı kavururduk, içine de çedene katardık, çok güzel olurdu. Eskiden bugünkü kuruyemişler mi vardı! Kuruyemiş yerine o kavurgayı yapar, şişelere doldurur, kışın kuruyemiş yerine yedik. Hep beraber turşu, erişte yapardık. Özellikle hep erişte yapardık, neredeyse 40-60 yumurtadan. Resimlerimiz bile var... Turşuyu da birlikte hazırladık, şimdi gene birlikte hazırlıyoruz.

Kendi bayramlarımızı kutlardık, komşularımız ayırım yapmazlardı hiç. Onların bayramında ben giderdim kayınvalidemle beraber, o yaprak sarardı, ben tatlılarını yapardım. Kurban Bayramı olsa et getirirler. Hep beraber... Onlar da bizim bayramda gelirlerdi, bana yardım ederlerdi.

6 maltız: Topraktan yapılmış, içinde ızgara olan ve yemek pişirmek için kullanılan ayaklı mangal.

Çok güzel günlerimiz oldu

Eskiden kilise varmış ama biz hiç görmedik, yıkılmış hep. Önceden Ermeniler çoğunluktu. Bir kadın vardı, kocası Türk ama kendisi Ermeni. Her cumartesi birimizin evinde toplanırdık, Ermenice *jam*⁷ yapardı. Kocası kendi dinini yapardı, o kendi dinini, öyle ayırım yoktu. O kadın çok güzel şeyler anlatırdı. Çoğunluktu tabii o zamanlar, 200 ev vardık. Bu oda dolardı jam yaptığımız zaman, ama şimdi kimse kalmadı.

Eskiden üç gün bayram yapardık. Bizim bayramlarda içki, likör, rakı dağıtırlar, herkes sarhoş olur. Düğün zamanı birinci ve ikinci gün gençler, üçüncü gün yaşlılar gezerdi. Artık yapılmıyor, *Der Hayr*⁸ gelse o yapıyor. Zaten Ermeni olarak kimse yok, yirmi ev mi ne var!

*Medz Bahk*⁹’a girdiğimizi bakkallar bilir, hemen yumurta koyarlardı. Bakkalların önünde sepetlerle yumurta olurdu. Herkes o yumurtalardan alırdı, kahvaltı yerine onları yerdi. Biz de alırdık. Yumurtaları kaynatır, komşularımıza dağıtırdık. Bayramlarda yaprak sarardık, çörek yapardık, paça yapardık, bunlar muhakkak olurdu.

Bayramın ikinci günü mezarlığa giderdik, ölüleri ziyaret ederdik. Mezarlıktan sonra, yas tutan bir ev varsa onu ziyaret ederdik. Bayramdan bir gün önce de yas evine gidilir, yaşlılar yastan çıkarılırdı. Çünkü yaslı aileler ilk bayrama kadar yaslı kalırlardı. Bayram zamanı o evin sahibi hiçbir şey yapmaz, yemek bile pişirmezdi.

Cenaze zamanı yas evine ziyarete gidip bir kahve içer, “Başınız sağ olsun, Allah dar gün göstermesin” der, çıkar gelirdik. Sonra da kırk gün yas tutardık. Yas dönemi boyunca hiç hamama gitmez, akrabaları bile görmezdik. Kırk gün sonra, yaslı ailenin yakın bir akrabası etraftaki yakınlarını toplar, hamama götürürdü. Hamamda yıkanır, ağlardık.

7 *jam* (Erm.): Saat, zaman; ayrıca, ‘kilise’ ve ‘kilisede ibadet zamanı’ anlamlarında da kullanılır.

8 *der hayr* (Erm.): Papaz.

9 *Medz Bahk* (Erm.): Genellikle Mart ayına rastlayan Paregentan (Karnaval) sonrasındaki pazartesi günü başlayıp Zadig’e (Paskalya) kadar süren, yalnızca bitkisel gıdaların tüketildiği, yedi haftalık Büyük Oruç dönemi.

Sivas'ta düğünlerimiz çok güzel olurdu. Çörekler yapardık, içkilerin, kuruyemişlerin hepsi olurdu, yaprak sarılırdı. Düğün zamanı kız evi de, oğlan evi de şöyle büyük çörek yapardı. Üstüne gelinle damadın isimlerini yazarlardı. Çöreği bir oğlanın karnına bağlarlardı, kimse görmezdi. Oğlan evi gelin almaya gittiği zaman, çörekleri üst üste koyarlardı ki çift birleşsin. Gelin almaya gidildiğinde kaynata ayakkabı, terlik de götürürdü. Gelin ve damadın çöreklerini kırmadan düğüne götürürlerdi, kırılırsa iyi sayılmazdı.

Bir salon Haylarla¹⁰ dolardı, hep Ermeni olurdu. Komşularımız da olurdu tabii, üç gün misafir ederlerdi. Çörekler, poğaçalar yapıldı, meyvenin her çeşidi... Oradan gelini alır, götürürlerdi. Düğün öncesi damadı hamama götürürlerdi. Hamamdan hep beraber eve gelir, damadı tıraş ederlerdi. O sırada "Bıçak kesmiyor, bahşiş ver" derlerdi. Sonra da damadı kaçırlardı. Kaçıran gelir, *gıncakayırından*¹¹ para alırdı ki damadı gösterebilir, para almadan göstermezdi.

Çok güzel günlerimiz oldu, çok güzel şeylerimiz vardı. Şimdi çok sosyete oldu insanlar, asortikleştiriler, tangolaştılar.

"Çocuklar toprakta büyüyecek"

Ben geldiğim zaman burada bir apartman bile yoktu. Ben geleli elli sene oluyor, o zamanlar burada sadece tek katlı evler vardı. Her şey çok güzeldi. Evlerimiz eski, tarihî evlerdi. Bezirci'de çok güzel evler vardı. Evlerin üst katlarında çatı aralığı olurdu, gelin gelirdi oraya. Hiç kapımızı kapatmazdık, ip takardık, komşularımız kapıyı iter, içeri girerdi. Tanıdıklarımızdan birinin evi antikaydı, antika diye yıktılar. Doğramaları, kapıları çok güzeldi. Hep değişti, beton oldu. Bizim de evimiz yıkıldı. Beş sene boyunca kiracı olarak oradan oraya gezdik.

Eskiden tek odanın içinde soba yakardık. Orada hem yatardık, hem oturma odası olarak kullanırdık; yani hem misafir odası, hem yatak odasıydı. Yemeğimizi sofrada yerdik. Önceden masa mı vardı! Bir kapıtan yerdik hepimiz, şimdiki gibi tabak koymazdık. Bir leğen makarna

¹⁰ Hay (Erm.): Ermeni.

¹¹ *gıncakayır* (Erm.): Vaftiz babası.

kaynatırdık, yanına da bir tas ayran, kaşıkla... Kaşıkla ayran içilir mi? İçerdik, bir kaptan da yemek yerdik. Hasta mı olduk? Hangimiz hasta-landık! Bir bardaktan hepimiz su içerdik. Mikrop mu aldık? Turp gibi de büyüdük, çocuklarımız oldu.

Kocam hep “Çocuklar toprakta büyüyecek” derdi. Bir yere gittiğimiz zaman, çocuklara “Ayaklarını çıkart da toprakta yürü” derdi. Eskiden koyun kesmeye giderdik; o da ayaklarını çıkarır, toprağın üstünde yürürdü. Eski Sivas kalmadı, yapıları kalmadı, yıkıldılar.

Kışın kömür yakardık ya, yazın da onun külünün içine toprak katar, o yaptığımız karışımdan küçük küçük tekerler hazırlardık. O tekerleri dışarıda kuruturduk, sonra toplayıp kırardık, altına da üstüne de odun koyardık. Çok güzel köz olurdu ondan. Üstüne yemeğimizi pişirirdik. Yakar, üstüne kazan koyar, çamaşırımızı yıkardık. Odunun külünü çeker, çamaşırları öyle yıkardık. Küpümüz vardı, külü küpe koyar, üzerini suyla doldururduk. O su sabaha kadar kalırdı, sonra çamaşır yıkarken kazana doldururduk suyu. O zaman o su soda yerine geçerdi. Köpür köpür, yumuşacık, pamuk gibi olurdu. Makine nerede o dönem... O suyla yıkar, çitilerdik, ellerimiz yara olurdu.

Eskiden evimizin önünde ırmak vardı, lağımlar giderdi. Çocuklarımız o ırmağın içine, balçığa kaç defa düştü. Hiçbiri de, maşallah, hastalanmadı, turp gibi büyüdüler. Şimdi deterjanla yıkarız çocukları ama bizim zamanımızda höllük vardı, bir çeşit toprak. Önceden deterjan yoktu ama o toprak kapları pırıl pırıl ederdi. Hatta yeni doğan çocuklarımızı bir yaşına kadar o toprağa koyardık. Bugün hâlâ yeni doğan çocukları koyuyoruz. Sıcacık eder, ısıtırdık o toprağı, sonra da çocuğu üstüne yatırırdık. Çocuk oturur, güzelce yatardı, yani kuvvet alırdı topraktan.

Bizim hamamda höllük ve kilimiz vardı, şampuan yoktu. Kaynanam sadece kille yıkardı çocuklar. Saçları, vücutları pamuk gibi olurdu çocukların. Bir akrabamız vardı, Fransa’ya gitti. Orada hastalandığında doktora gitmiş, doktor ona “Hanım, vücudun çok kuvvetli, sen neyle yıkandın?” diye sormuş. O da “Ben kille yıkanırım” demiş. Biz öyle, kille yıkanırdık, bildiğin çamur yani. O killi suyla pamuk gibi olurduk.

Ermeni bir anne ve çocukları, İstanbul'a göç etmeden hemen önce, komşularıyla birlikte, Sivas merkezdeki evlerinin önünde (1974)

Görüşülen kişi 1960 Kayseri doğumlu, kadın, ev hanımıdır.

Mülakatlar 11, 16, 25 Temmuz ve 3 Eylül 2018’de, İstanbul’da, kendi evinde yapılmıştır.

İyi insanın dini, milliyeti yok

30 Aralık 1960, Kayseri doğumluyum. Ben üç-dört yaşlarındayken İstanbul'a geldik. Kalan yaşıntım, bugüne değin İstanbul'da sürdü. *Mamamın*¹ bir tarafı Kayserili, hem de iyi Kayserili, yerlisi. Baba tarafı da Gürünlü. Orada 'uruplağa' tabir edilen bir çeşit yemek pişirme kabı yapıp satıyorlarmış. Zaman zaman ticaret sebebiyle Şarkışla'ya gelirlermiş. Seferberlik'ten kısa bir süre önce Gürün'den neredeyse tamamen ayrılıp Şarkışla'ya yerleşmişler. Sonrasında zaten Gürün'e dönmek gibi bir durum söz konusu olamamış.

Mamamın babasının *mama* tarafı da Gürünlü, onlar çok geniş bir aile. Hem maddi, hem de kültürel anlamda çok zengin bir aileymiş. O denli büyük bir ticaret yapıyorlarmış ki... İpek işiyle uğraşıyorlarmış, Gürün şalı dokuyorlarmış. Yazık ki bir örneği bile yok. Sonradan gördüm Gürün şalının neye benzediğini ama elime alıp hissedemedim. Onun özlemini çok çekiyorum. Gürün şalı birincil ürünleriymiş ama onun dışında pek çok ipek ürününü Hindistan'a, hatta Çin'e kadar gönderirlermiş. *Mamam* bunu ilk söylediğinde inanamamıştım ama sonra bunun özel

1 *mama* (Erm.): Anne.

bir durum olmadığını gördüm. Anadolu’da o yıllarda buna benzer ticari işlerle uğraşan insanlar varmış. Mamamın yayasının² babası çok erken yaşta, ticaret için Gürün’den Adana’ya gittiğinde, Adana’daki o sokak olayları³ sırasında öldürülmüş. Yedi erkek kardeşlermiş, mamamın yayasına altı amcası bakmış. O Büyük Yaya’yı ben tanımadım ama ona büyük saygım ve hürmetim var.

Amcaları Büyük Yaya için “Çok akıllı, biz onu okutacağız” demişler. Araştırmışlar, o dönem en iyi okul Merzifon’daki Amerikan Koleji’ymiş. Eski anlayışla, yatılı da yollamayıp, *mamasıyla* birlikte Merzifon’a göndermişler. Büyük Yaya koleji bitirdikten sonra Gürün’e dönmüş.

Seferberlik’ten hemen önce, yayanın amcası Gürün’ün tepelerinden birinde ev yaptırmış; camları Venedik’ten, avizeleri Fransa’dan... Eskiden böyleymiş. Mamamın büyük amcaları da Gürün’ün bir tepesine öyle muhteşem bir konak yaptırmış. Aile zaten büyük, altı erkek kardeşler. O dönem Seferberlik patlamak üzereymiş. Amca dönüp şöyle bir eve bakmış, “Özüm için yaptırdığım odalar, korkarım ki düşman konar yurt olur”⁴ demiş. İçinde bir gece bile yatmak kısmet olmadan, topyekûn sürülmüşler. O koskoca aileden, yedi erkek kardeşin ailelerinden bir mamamın yayası sağ kalmış. Büyük Yaya çok uzun süre araştırmış, eli kolu da uzun bir kadınıymış ama kendi ailesinden başka bir bireye maalesef rastlayamamış. Sadece *mama* tarafından “bacım” dediği birini Halep’te bulmuş, uzun süre mektuplaşmış onunla. Dedem sürdürmüş bu yazışmayı ama mamam ve kardeşleri yazık ki o yazışmaları devam ettirecek *Hayereni*⁵ bilmezlerdi. Orada kırıldı, ne yazık ki bize kadar gelemedi.

“Gitmeyin, başınıza iş gelecek”

Büyük Yaya Seferberlik’ten önce evlenmiş, beş çocuğu olmuş. Dede esasen Gürünlü, kardeşleri de orada ama o ve bir erkek, bir kız kardeşi

2 yaya (Erm.): Büyükanne.

3 Nisan 1909’da 20 binden fazla Ermeni’nin hayatını kaybetmesine yol açan Adana Katliamı kastediliyor.

4 Kayseri-Tomarza doğumlu halk ozanı Dadaloğlu’nun (1785?-1868?) ‘Aşağıdan Yusuf Paşam gelirken’ dizesiyle başlayan şiirinden. Şiirin bir başka varyantında, “özüm için” kısmı “heves güves” olarak geçer.

5 *Hayeren* (Erm.): Ermenice.

yaptıkları ipek ticaretini büyütme için Seferberlik'ten önce Şarkış-la'ya yerleşmişler. Dede de iyi, varlıklı bir aileden. O zamanın ölçüleri para pul değil, önemli olan ahlaki değerler. Evlilik hayatlarında mutlu olmuşlar ve yaşantılarını Şarkışla'da sürdürmüşler.

Seferberlik çıkmış. Erkekler maalesef malum şeye uğramışlar. Şarkış-la'ya gelmeden, Mahsutlu denen köyde⁶ büyük bir ağıl var, orada infaz edilmişler. Kadınlar da bir şekilde oradaki güzel insanların koruması altındaymış. Çok karmaşık bir durum, işte, malum... Bugün de olsa, Allah vermesin, her birimiz bir yerde oluruz.

Daha sonra bir grup, kadınları ve çocukları almak için, başlarında bir uğursuzla evlere gelmiş. Büyük Yaya'da beş, eltisinde beş, görünmesinde üç, toplam 13 çocuk varmış. Dedem en küçükleri, dört-beş yaşlarında... O da "Hayrig!"⁷ diye bağıırıyormuş. O adam dedeme "Baban Mahsutlu'nun ağılında yayılıyor, git gör" demiş, kadınlara da "Kocalarınız orada sizi bekliyor" demiş. Yayam "Babalarının Allaha bir can borcu vardı, yazık ki senin elinden oldu. Dilerim o Allah'tan, bu yavrunun ekmeğine muhtaç olasın" demiş ve duası daha sonra tutmuş. Yaya kadınlara "Gitmeyin, başınıza iş gelecek" demiş ama eltisi, görünmesi ve Şarkışla'dan birkaç kadın onlara inanıp Mahsutlu'nun ağılına gitmişler, çocuklar da peşle-rinden... Kadınların hepsine tecavüz tabii... Eltisi hamile kalmış. Kadın diğerleri gibi, perme perişan dönmüş. Çocuğun kimden olduğunu bile bil-miyormuş. Doğum yapacakmış ama çocuğu istemiyormuş. Yaşadığı ne korkunç anılar var... Çocuk, dünyaya gelmiş. Kadın "Ne olur, bana gös-termeyin" demiş. Oradaki kadınların yardımıyla, o zavallı bebeğin üstü-ne leğen kapatmışlar, bir şekilde öldürmüşler. Yayamın o eltisi uzun süre kendine gelememiş. Yaşadığı travmanın etkisi senelerce sürmüş.

Dedem kızını çok sakınmış

Bizim aile için Fatma Abla, İsmail Efendi ve İrfanlı ailesi çok önemli-dir. Fatma Abla tam bir yiğit, deli dolu Anadolu kadını. İyi insanın dini de, milleti de yok. Bu insanlar hayatları pahasına Hayları⁸ korumuş.

6 Mahsutlu: Şarkışla'ya bağlı bir köy.

7 hayrig (Erm.): Baba.

8 Hay (Erm.): Ermeni.

Geceleri İsmail Efendi ve kardeşleri ellerinde silah, gündüzleri de Fatma Abla, uzun süre dönüşümlü olarak bizimkileri beklemişler, korumuşlar. Mamam genç kız olana kadar Fatma Abla peşinden ayrılmamış.

Aslında dedem mamamı pek dışarı çıkarmazmış, kızın varlığını birkaç *Dacik*⁹ aile dışında kimse bilmezmiş. Çok korumacı yaşamışlar. Zaten evin etrafında duvarlar varmış. Ailemizin Amerika’da yaşayan tarafı mamama “Güneş görmedik” derdi. Dedem kızını çok sakınmış. Kız kaçırarak gibi olumsuz olaylar yaşandığı için, öyle şeylerle karşılaşmak istememiş. Sivas’tan Şarkışla’ya geçerken bir kanak vardır, hatta “Kanağın Suyu” derler. Aslında deredir ama suyu kuvvetlidir, ilkbaharda çok deli akarmış. Mamam küçük, 12-13 yaşlarında, Fatma Abla ve onun kızlarıyla birlikte “Kanağın Suyu’na girelim” demişler. Girmişler ama bir süre sonra mamamın ayağı ağırlaşmış, kendini taşıyamaz olmuş. Fatma Abla “Korkma, bir şey yok” demiş. Bir bakmış ki ayağına su yılanı dolanmış, mamam onu görmesiyle bayılmış. Fatma Abla yılanı kafasından tutarak, dolaya dolaya mamamın ayağından çıkarmış. Böyle biri yani, hikâyesi sırf Seferberlik’le bitmiyor.

Gece gündüz bizimkilerin evlerinin orada bekliyorlarmış ama bunun resmiyet ayağını da kotarmaları gerekiyormuş. Büyük Yaya, sahip olduğu değerlerden ödün vermeyen, çok katı bir kadın. Gencecik bir kadın ama çok donanımlı ve dik. “Sana bir örtü bulmamız lazım” demişler. İrfanlı ailesi devreye girmiş ve Yaya’ya göstermelik bir imam nikâhi kıyılmış. Büyük Yaya bunu çok zor kabul etmiş ama çocukları nasıl sağ kalacak! Nüfuslarını da bu şekilde değiştirip, göstermelik İslam olmuşlar. Her sabah gün ışıırken adam gelir, evin eşliğinde oturur, Büyük Yaya da ona kahve hazırlarmış. Adamcağız o şekilde gelmiş gitmiş. Sonrasında, artık üç kere “Boş ol” dedi de mi ayrıldılar, ne olduysa, bize anlatmadılar. Büyük Yaya evlenince kimliği değişmiş ama “İstanbul’a gidersek nüfusu değiştiririz” demiş. Bunun için de çocukların nüfus cüzdanını çıkarmamışlar. Mamam evleneceği zaman nüfus cüzdanı çıkarmış. Eşikten, Büyük Yaya için de, eltisi için de, görümcesi için de, bir başka erkek girmemiş. Evet, eltisi tecavüz görmüş ama hiçbirini ikinci bir evlilik yapmamış.

9 *Dacik* (Erm.): Ermenilerin Türkiye’de yaşayan Müslümanlar için kullandığı bir sıfat.

Hayları koruyan iki önemli isim daha vardı. Biri o dönemin belediye reisiydi, diğeri de Müderris Hoca. Belediye Reisi, dedemin Aramyan’dan sınıf arkadaşıydı. İkisnin de destekleri hep sürmüş. Büyük Yaya’nın ailesi üç defa sürgüne gitmiş. Üçünde de Müderris Hoca, müftü kurtarmış. Hani nüfusları çevirmişler ya,¹⁰ o dönemde dedemin ismini değiştirmişler. Her birinin Dacik isminin olması o zamana denk geliyor ama öyle yaşamıyorlar.

“Eğer o kadını kurtarmazsan...”

Seferberlik’ten sonra “Kim kaldı, kim var?” diyerek insanlar birbirlerini bulmaya çalışmışlar. Büyük Yaya, eltisi, görünçesi ve çocuklar birbirlerini bulmuşlar. Etraflarında bildikleri insanlardan kimler var diye haberleşiyorlarmış. Göçle gelenler olduğu zaman yollara düşer, bir yerden tanıdık bulabilirler mi diye sorular yöneltirlermiş. Büyük Yaya bu şekilde, *Hay hamaynktan*¹¹ kimler var, Gürün’de kim kaldı diye çok çalışmış. Mamamın demesiyle “Hay kadınları pay pay edilmiş.” Büyük Yaya, nerede alıkonmuş, bulunduğu yerden mutlu olmayan bir Hay kızı varsa yardım etmiş, bunu kendine iş edinmiş. İlk etapta kızın İstanbul’da ya da yurtdışında yakınları var mı diye ararmış. Yabancı dili var ya, o dönem gezen misyonerlerden de yardım almış. Mektuplaşarak birçok kızın yakınını Amerika’da bulmuş. Akrabasını bulduğu zaman, kızı bulunduğu yerden kaçırıp yakınlarına ulaştırmış. Kaçmak isteyen çok kız varmış, hatta çocuğu olanlar bile...

Bu yaptıklarından dolayı 1920-21 yıllarında Büyük Yaya için üç kere asılma emri çıkmış. Hep rüşvetle kurtulmuş ama en son o da “dönüşü yok” diye düşünmüş. Büyük Yaya savunmasında “Yapmam gerekiyordu, yaptım. Size göre suç, bana göre değil” demiş. Duruşmadaki hâkim, akşam eve gittiğinde Büyük Yaya’nın durumunu karısına anlatmış. Karısı, “Nasıl yaparsan yap, eğer o kadını kurtarmazsan ben burada bir gün daha durmam” demiş. Meğerse karısı da Hay kızıymış. “Onu kurtaracaksın ve aynı gün benim evime yemeğe getireceksin. O kadını ben evimde ağırlayacağım” demiş. Büyük Yaya hapishanedeyken,

¹⁰ Soyadı Kanunu (1934) çerçevesinde yapılan uygulamalar kastediliyor.

¹¹ *hamaynk* (Erm.): Toplum, cemaat.

hâkim “Kıyıda köşede kalmış üç-beş kuruşun vardır, onları şunlara ver” demiş. Büyük Yaya yine rüşvetle, idamla yargılandığı mahkemeden yırtmış. Hâkim, “Seni benim hanım istedi, onun yanına götüreceğim. Seninle tanışmak istedi, bu riski almamın sebebi odur” demiş. Kadın o gece kendi hikâyesini anlatmış. Bir ismi aklımda kaldı: Araksi. Hâkimin tayini çıkana kadar zaman zaman görüşmüşler. Sonrasında izlerini kaybetmişler.

Ailenin geçimi olan altınların tamamına yakın kısmı böylece uçmuş. Evlerinde değişik imbikler varmış. Büyük Yaya Amerikalılara rakı, şarap, konyak, sirke ve yemek yaparak bütün o nüfusun ihtiyaçlarını karşılamış. Varlıklı bir kadın... Hatta dedem ve erkek kardeşi, ordunun hayvan ve zahire ihtiyacını karşılıyormuş. Çok uzun yıllar bu ticari hayatları devam etmiş. Anadolu’da 13 yerde ofisleri olmuş. Mersin, Tarsus, Adana aklımdakiler. En büyük iflasları Varlık Vergisi’yle yaşamışlar. Sonrasında kendilerinin de ticari hataları olmuş.

Dedem önce *Dacik* okuluna gitmiş ama orada falakaya yatırılmış. Bir gün dedem çoraplarının içini kömür tozuyla doldurmuş. Tabii, değneği indirdikçe kömür tozları havaya dağılmış, insanların ağzına burnuna... Dedemin *Dacik* okulundaki son günü o olmuş. Sivas’ta Aramyan *Varjara*¹² var, o da uzak ama başka bir seçenek kalmamış ve yatılı olarak orayı bitirmiş. Kalan beş erkek çocuk Talas Koleji’nin yolunu tutmuş. Kardeşi *maması*yla birlikte ticaretle uğraşıyormuş ama o, kuzenleriyle birlikte terzilik öğrenmiş. Çok iyi terzi olmuşlar. Dedem terzilik yapmış ama *mamasının* ölümünden sonra iflasa kadar kardeşiyle birlikte ticaretle uğraşmış.

Büyük Yaya’nın görümcesi olan *Mayrig*¹³ Seferberlik’ten önce de zaten pek *Tırkeren*¹⁴ konuşmazmış ama Seferberlik’ten sonra *Tırkeren* konuşmayı reddetmiş. O da tavrını öyle göstermiş. Evlerin kapısı açık, gelen giden var. Biri geldiği zaman *Mayrig* yazmasını, başörtüsünü indirirmiş. “Ne oldu, nesi var?” dediklerinde “Gene başı tuttu” derlermiş. Oysaki baş ağrısı yok, çoğunu görmek istemediğinden öyle yaparmış.

Mayriğin iki oğlu, bir kızı var. Seferberlik’ten bir süre sonra, sanırım

12 *varjara* (Erm.): Okul.

13 *mayrig* (Erm.): Anne.

14 *Tırkeren* (Erm.): Türkçe.

20'li yıllar, kızını Şarkışla'dan biriyle evlendiriyor. Kızı ve damadı bir süre sonra "İstanbul'a gidiyoruz" diyorlar. Türkiye'de kalma yanlısı değiller ama İstanbul'a gittiler diye biliniyor. Bir süre sonra kızın izini kaybediyorlar. *Mayrig* ne ağlamış, ama ne ağlamış...

Aradan seneler geçmiş, muhacirler gelmiş; o zaman Şarkışla'ya çok muhacir yerleşmiş. Muhacirler, Müslüman Dacılarla hiç iyi kontak kuramamışlar. "Bunlar Müslüman değil" derlermiş, buna benzer aşâğılamar varmış. Bizim Haylarla diyalog kurmuşlar. Bir gün bir muhacir kadın gelmiş, "Siz şöyle iyisiniz, böyle iyisiniz. Bizim Romanya'da da çok iyi komşularımız vardı, sizden" demiş. O muhacir kadın, bir gün elinde birkaç fotoğrafla geliyor. Fotoğraflara bakarlarken, *Mayrig* "Kızımı buldum" diye başlamış feryada. İlk başta emin olamamışlar. Sonra adres bulundu diye bayram etmişler, hemen mektuplaşmaya başlamışlar. O gelen komşu sayesinde haberleşme olmuş fakat gidip gelemedikleri için maması kızını görmeden ölmüş.

Şarkışla'da bir lahana yetişir, bir de havuç

Mamamın maması yani yayam aslında Kayserili. Onun babası yani *medz*¹⁵ dedemiz, Aziziye'yi, Pınarbaşı'nı kuran kişidir, mimari alanda önemli eserleri vardır. Dedem yayamı, orada bir Çerkes düğününde tanımış. O zaman kadınların saçları hep uzun. Yayamın da saçları uzun, nerdeyse bileklerine geliyormuş. Bu arada dedem oldukça geç evlenmiş. Bir türlü Büyük Yaya'yla *hameraşkh*¹⁶ olamamışlar. En sonunda dedem, Çerkes düğününde yayamı görüyor, öyle evleniyorlar. Yayamı almış, gelirken Uzunyayla'dan, Çerkes köylerinden geçiyorlar. Çerkes beyleriyle Büyük Yaya'nın dostlukları var, "Düğünü biz kuracağız" diyorlar. Uzunyayla'daki Çerkes köylerinde yayama ikinci defa düğün yapıyor. Çerkes düğünü yapmışlar – onların dansları, yemekleri...

Yayam gelin olarak Şarkışla'ya geliyor ama Kayseri kızı, Şarkışla'yı pek sevmiyor, zor alışıyor. Kayseri'de okul kapanmış ama *yegeğetsi*¹⁷ var, Hayların sosyal bir hayatı var. Şarkışla oradan tamamen kopuk, soyut

¹⁵ *medz* (Erm.): Büyük.

¹⁶ *hameraşkh* (Erm.): Uyumlu.

¹⁷ *yegeğetsi* (Erm.): Kilise.

kalmış bir yer, iklimi de daha sert. Kayseri’de bağları bahçeleri var. Orada merkezde otursalar da Muncusun’a, bağlarına gidiyorlar. Şarkışla’da bir lahana yetişir, bir de havuç. Bunlar dışında, yetiştirdikleri bakliyatla sağlıyorlar geçimlerini.

Bizlerde bir kalan, Surp Nişan Vankı’nın¹⁸ kalıntıları. Bir de Hafik’ten söz ederdi *mamam*, yanılmıyorsan orada bir *yegeğetsi* var. Surp Nişan Vankı yıkılmış ama o civarın insanların Surp Nişan Vankı’na sevgisi, saygısı, hürmeti, aynı Vankı’nın iyi zamanlarında olduğu gibi sürmüş. Yayam orada zamanında çok büyük mucizelerin gerçekleştiğinden bahsederdi. Yürümeyenlerin yürüdüğü, görmeyenlerin gördüğü, konuşmayanların konuştuğu söylenirdi ki *mamam* kardeşi üzerinden buna tanık olmuş. *Mamamın* *maması* çok inançlı biriydi. Yayam Surp Nişan Vankı’na götürmek istiyor çocuğunu. Beş yaşında olmuş, konuşmuyor. Yaylı arabalarla Vank’a gidiyorlar. Orada yayam, zaten çok okuyan eden bir insandı, bildiği *ağotkları*¹⁹ okuyor. Bir de oranın yakınlarında akan bir *ağpür*²⁰ varmış; oğlunu *ağpürde* yıkıyorlar, su içiriyorlar. Çocuk dönüşte, ev yolunda konuşmaya başlıyor. Dedeme “*Hayrig*” diyerek başlıyor konuşmaya. Bir de, yayam oraya beraberinde bir kilit götürmüş. *Ağotk* yaparken anahtarı kilide sokarak açmış, “Onun gibi açılсын oğlumun dili, çözülsün” mantığıyla. Zaman zaman giderlermiş oraya. Surp Nişan Vankı’nın kalmış olan üç-beş duvarının, taşının bile bizimkiler için anlamı çok büyüktü.

Yayamın dört çocuğu oluyor. Evlendiği zaman dört sene kadar çocuğu olmamış. Büyük Yaya ölmeden bir süre önce yayam hamileymiş. Büyük Yaya, yayamın karnını severken “Karnını sevsin *mayriğin*, galiba ben senin dünyaya gelişini göremeyeceğim” demiş. Öyle de olmuş. *Mamam* Büyük Yaya’nın ölümünden birkaç ay sonra dünyaya geliyor, ona yayasının ismini veriyorlar.

“Oğlum, dedenin torunu gelmiş”

Amerika’dan akrabalarımız gelmişti. Onlarla birlikte babam, *mamam* ve ben Kayseri ve Sivas gezisi yaptık. Aslında *mamam* yürüyemiyordu, çok

¹⁸ *vank* (Erm.): Manastır.

¹⁹ *ağotk* (Erm.): Dua.

²⁰ *ağpür* (Erm.): Kaynak.

güç yürüyordu, son yıllarını öyle geçirmişti. Babam ısrar etti, “Hanım, gel istersen. Bir daha kim öle kim kala, nerde gideceğiz!” diye. Babamın o lafı üzerine, yürüyemeyen mamam yollara düştü, Şarkışla’ya gittik.

Orada, evlerine yakın bir yerde durduk. Önce gittim, İrfanlı ailesinin torununun oğlunu buldum. Fatma Abla’nın ailesini de bulmak istiyordum. Mamam “Onların şurada dükkânları olacaktı” diyerek tarif etti. Gittim, sora sora, elimle koymuş gibi buldum. İçeri girdim, Fatma Abla’nın oğlunun oğlu... Kim olduğumu anlattım, adam sessiz kalakaldı. Yanında da dokuz-on yaşlarında bir erkek çocuğu var. Çocuk “Baba, bu kim?” dedi. O da “Oğlum, dedenin torunu gelmiş” dedi. Ben de “Yok, ben şunun torunuyum” diye açıkladım. Oğlan “Hangi dedem?” dedi. Şaşırdım, çocuğa benim dedem için “dede” dedirtmişler. Orada kısa bir konuştuk, mamam da o sırada arabada. Dükkânı kapadılar, arabanın yanına geldiler, mamamla sarıştılar.

Mamam başladı çocukluk arkadaşını, onların *horakuyr*larını²¹ sormaya. “Halan nasıl?” dedi. O da “Halam bir salı, bir de cuma günü köyden yürüyerek buraya gelir. Yazık ki bugün onun günü değil” dedi. Mamam karşısında, arabada oturuyor, o da ayakta duruyor. İlerden eli bastonlu, başı bağlı, tipik Anadolu köylüsü bir kadın geliyor. “Halam geliyor” dedi. Hâlâ inanmıyorum. Tabii, ne yapacaklarını bilemediler, sarıldılar, bol bol da ağladılar.

21 *horakuyr* (Erm.): Hala.

İsviçreli misyonerler Sivas'ta (20. yüzyıl başları)

kaynak: R.H. Kévorkian ve P.B. Paboudjian, 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, çev. M. Saris (İst.: Aras Yay., 2012), s. 238.

Görüşülen kişi 1927 Zira doğumlu, kadın, ev hanımıdır.
Mülakat 26 Haziran 2018’de, İstanbul’da, kendi evinde yapılmıştır.

Gidiş o gidiş...

Mamam' Zaralıydı. 1915'te altı senelik evliymiş; bir oğlu, bir de kızı varmış. Ermenilere "Bir çuval un dolduracaksınız, Şark hizmetine, Kars'a götüreceksiniz, askerler orada aç" demişler. Halbuki kışın ortası, Kars o zaman bir soğuk bir soğuk, giden askerler orada donup ölmüş hep.

Anamın dedesi evvelde iyi bir çiftçiymiş. Dedemin arıları var, sonbaharda her zaman ballarını ve yağları alıyor, Zara'nın en zengin müftülerine götürüyor, hatırlı adam. O zaman gelip götürüyorlar, "Haydi, dışarı çıkın, bir deste de ekmek alıp arabanın üstüne koyun, çocuklarınızı da alın, çıkın" diyorlar. Dede karısına "Boşver çocukları. Ben şimdi gidip Müftü Efendi'yi görürüm, biraz sonra gelip kapıyı açarız" diyor. Hani ondan evvel çok hatırlıydı ya, Müftü'ye gidiyor işte. Gidiş o gidiş...

Osmanlı Devleti Ermenileri askere almıyormuş ama askere almadıklarından da para alıyorlarmış, yani kanunen öyleymiş. O parayı verebilecek durumu olan var, olmayan var... "Bizi de askere alın" diye yalvarmışlar. Asker lazım diye, 1915'te Ermenileri askere almaya başlamışlar.

1 mama (Erm.): Anne.

Annemin altı erkek kardeşi vardı, o tek kızdı. Büyük kardeşi Çanakkale Harbi'ne gitmiş, geri geldiğinde fabrikada askeriye un öğütüyormuş. Kürt köyleri Zara'nın en zengin yerleriymiş, ekip biçiyorlarmış. O köylerin birinden bir adam gelmiş, anamın kardeşi için "Bana lazım, bana verin, yanıma gelsin" deyip almış. 15 gün sonra da fabrikanın ortasında çekmiş vurmuş. Kimse "Niye yaptı, niye öldürdü?" diye sormamış. Zaten erkekler yok, her biri bir tarafta, kaçmışlar, öldürülmüşler.

Annemin kardeşlerinden biri de kalaycıymış. sekiz-on aileyle birlikte, bir çiftlikte yaşıyormuş. 10-12 yaşlarında... Köylere gidip kap kalaylıyormuş. Bir Kürt adam "Bana verin" demiş, götürmüş, ona sahip çıkmış, hiç kimseye vermemiş, yıllarca saklamış. Kanunen, kim evinde bir Ermeni saklasa onları sürgün ediyorlar, topyekûn Irak çöllerine² gönderiyorlar. Dört sene geçiyor, o şeyler geçiyor, annemin kardeşi büyümüş olarak geliyor ama kimsesi yok. Bir anam var, o da babamı almış o zaman. Aradan yıllar geçiyor, kardeşinden bir mektup geliyor, Gürcistan'da diye. Gürcistan'a nasıl gitmiş, askerken mi gitmiş, esir mi düşmüş... Böylece, annemin hiç kimsesi kalmıyor.

Ölüm devri

Peter Balakian'ın *Kaderin Kara Köpeği* adlı kitabını okudum.³ Kitapta "Ah yavrig,⁴ kader öyle bir şey ki kaderin kara köpeği bir gün gelir, kapında oturur" yazıyordu. Ben bu cümleyi okudum, kitabı elimden yere bıraktım. Çünkü annemin kayınbabası, kocası ve amcazade şark hizmetine un götürmeye gitmişler, köpekleri de peşlerinden gitmiş, gidiş o gidiş, geri gelmemişler. Annem ve eltileri bir evde kalmışlar. Bekliyorlar kocalarını ama işitiyorlar ki orada burada ölümler bulunuyor. Eltiler üç arkadaş gibiler, "Ah, eğer bizimkilerin de ölüsü bulunursa!" diyorlar. "Kocalarımız ölürse onun bunun eline düşmeyelim. Bir çorba pişirelim, içine sıçan ağusu⁵ koyalım, biz de yiyelim, çocuklarımıza da

2 Suriye sınırları içinde bulunan Deyr ez-Zor (Der Zor) kastediliyor.

3 Amerikalı Ermeni yazar ve şair Peter Balakian'ın, Diyarbakırlı büyükannesinin hikâyesini anlattığı anı romanı: *Black Dog of Fate: An American Son Uncovers His Armenian Past* (New Jersey: Broadway, 1997). Kitap, *Kaderin Kara Köpeği* başlığıyla, Türkçe olarak da yayımlanmıştır (çev. Argun Ateş, İstanbul: Belge Yayınları, 2005).

4 yavrig (Erm.): Yavru.

5 ağū: zehir.

yedirelim” diyorlar. Fakat annem, “Hiçbiri ne çorba pişirdi, ne ağı koydu, ne çocuklarına yedirdi, ne kendileri yedi. Demek can tatlı, hiç kimse bunu yapamadı” diyordu.

Bekliyorlar ama kocaları ortada yok, haber gelecek. Ramazan kışa gelmiş, aylardan Ekim-Kasım. Bunların çiftliği Zara’nın içinde değil, kışın orada kalıyorlar. Evin içinde ışık yok, bir tavandan ışık alıyor. Kapıları tahta parmaklıktan. Bakıyorlar ki bir gün çiftlikteki köpek geri geliyor. Koşuyorlar kapıya, kimse yok. Etrafa bakıyorlar, köpeği içeri alıyorlar. Tasmaından bir iplik sarkıyormuş, Ermenice bir yazı varmış ucunda. Tabii, o zamanlar Ermeni okulları varmış, herkes okula gitmiş. “Yarın top atıldıktan sonra Küçükköprü’nün o taraftan gelin. Küçük ırmağın oradan ağı⁶ gelin, biz sizi alacağız” yazıyor. Ertesi gün oluyor, ne kadar cahillik, çocuklarını evde kaynanaya bırakıyorlar. Top atılıyor, üç gelin çarşafı giyiyorlar, yüzlerine peçeyi takıyorlar, köprüye doğru gidiyorlar. Ortalık karanlıklaşıyor. Tam küçük derenin oradan geçecekler, bir adam kapıya çıkmış, bakıyor ki çarşafı üç kadın gidiyor. Düşünüyor ki, o saatte hiçbir kadın yalnız dışarı çıkmaz. Birden bağıyor, “Ey ümmeti Müslüman, bunların kocası kaçak bir yerde, bunlar onların yanına gidiyor!” Herkes toplanıyor, tutuyorlar bunları, “Nereye gidiyorsunuz?” diyorlar. Bunlar da “Çiftlikte bir yaya⁷ var, ineklere bakamıyor, yardıma gidiyoruz” diyorlar. Tabii, inanmıyorlar, karakola götürüyorlar. “Artık biliyoruz ki Ermeni’siniz. Nereye gidiyordunuz, eviniz nerede?” diye soruyorlar. Sonra evdekileri de alıp karakola getiriyorlar. Oradan biri “Bana hizmetçi lazım”, bir diğeri “Bana bilmem ne lazım” diyor, kadınların hepsini iş olsun diye bir bir götürüyorlar. Aradan bir-iki gün geçmiyor, asker elbisesi giymiş bir adam geliyor, anamı gözüne kestiriyor. O zamanlar oradaki Türkler buraya, buradakiler oraya, bir değişim yapmışlar. O adam Bulgaristan’dan gelme Türk’müş, askeriyede aşçıymış, anne-me “Sen benimle beraber geleceksin” diyor. İncecik yapılı, mavi gözlü, sarışın, bir günde hayatı değişen annem... Annem “Yok, gelmem, gitmem bir yere” diyor. Adam tabancayı çocuğun başına tutmuş, “Gelmezsen oğlunu öldürürüm” demiş.

6 Yönünden, tarafından.

7 yaya (Erm.): Büyükanne.

Annemlerin bir büyük evleri, bir de kirada evleri varmış. Adam askeri-yede ya, kiracıyı çıkarıyor, annemi oraya oturtuyor. O zamanlar salgın hastalık varmış, annem ve çocukları (kızı ile oğlu) tifo olmuş, kırk gün yatmış. Adam askeriyeden doktor getirmiş, onlara baktırmış. Hizmetçi kız da tutmuş. Kitlık varmış; bütün halk, nesi var nesi yok askeriye-ye veriyormuş. Adam askeriyede aşçı ya, pişmiş yemeklerden taşıyıp geti-riyor, bunlara yediriyor. O dört seneye “ölüm devri” diyorlar. Annemin iki çocuğu da yatıyormuş, doktor gelmiş. Kızı beş-altı yaşında, biraz iyi-ye dönmüş. Oğlan birden can verir gibi gözlerini havaya dikmiş. Anam “Oğlanın üstüne kapandım yani dileğimi eksik diledim, ‘Keşke oğlan öl-mese. Yani kız ölsün de...’ dedim” derdi. Sülaleyi sürdürecektir... “Al-lah beni dinlemiş. Kız iyiye dönmüştü ama öldü, oğlan ölmedi” derdi.

“Gâvurun torunları”

Dört sene geçiyor, “İsteyen dinine dönebilir” diyorlar. O zamanlar Müslüman olmak Allah’ın cennetine girmek demek. Müslüman’dan başkası, hepsi cehennemde. Adam eve gelmiş, ceketini asmış, “Na-sıl olur bilmem, kimi tekrar Hristiyanlığa dönüyor. Nasıl olur Allah’ın cennetine girmek istemeyen!” demiş. Anam da “Ben de olacağım” de-miş. Adam “Sahi mi söylüyorsun?” demiş. Annem de “Evet, sahi söy-lüyorum” demiş. Adam aydın bir kimse, Bulgaristan’da yaşamış. Ceke-tini alıyor sırtına, giyiyor, kapıdan dışarı çıkıyor. Sonra bunlar dinlerine dönüyorlar. Bazıları da dönmemiş, iki ev Müslüman olmuş. Niye dön-memişler? Dört sene beraber kalmışlar, çocukları olmuş o kadınlardan, çocuklarını bırakmak istememişler. Bir adam vardı, adını ‘gâvur’ tak-mışlardı. İstanbul’a geldiler, halen torunlarının çocuklarına “Gâvurun torunları” diyorlar. Yani hiç de Türk olmuş diye düşünmüyorlar, halen daha gâvur...

Sürgüne gidilirken, bazı Türkler “Benim oğlum yok, bunu ben oğul yaparım” diyorlar. Annemin bir kardeşini öyle götürmüşler. Haçın Tepesi’nde⁸ kuzu güdüyorlarmış. Diğer çoban, dayımı aşağı itmiş, Kızılırmak’a. Su götürmüş dayımı. Bir hayli gittikten sonra ölüsü bir ta-şın arasında kalmış. Yıllar geçmiş, o iten adamın oğlu, oralarda kuzu

8 Zara yakınlarında, Kızılırmak kenarında bulunan bir tepe.

güderken, ayağı kaymış, düşmüş, su götürmüş götürmüş, anamın kardeşinin taşlarının arasına, aynı yere...

Anam anlatırdı; bir genç varmış, 17-18 yaşlarında, Sivas'a yüksekokul okumaya gitmiş. Jandarmalar bunu yakalamış, elleri kelepçeli götürüyorlar. Fırat'ın üstünden geçerken "Nasıl olsa beni öldürecekler, ha öyle ölmüşüm, ha böyle" deyip, kelepçeli elini yanındaki jandarmanın boynuna takıyor, onu suya itiyor, kendi de beraberinde aşağı atlıyor. Jandarmalar arkalarından suya ateş ediyorlar, suya düşen jandarma ölüyor ama o yüzmesini biliyormuş, derinden gidiyor. Ortalık biraz kararınca, Fırat Nehri'nin bir kenarında, taşın arasında oturuyor. O zaman da tepelerde her milletten çeteler var. Bakıyor ki inilti bir ağlama sesi geliyor. Gençten bir adam, hayvanlar için kurulan tuzağa düşmüş, çıkamıyor. Tabancası da gitmiş, ta ileride... Yavaşça tabancayı alıyor, tuzaktaki adamın başına geliyor. Adam "Ne olur, beni buradan çıkar. Sen Ermeni'sin, değil mi? Sen onlardansın. Ben seni kurtaracağım" diye yalvarıyor. Genç dayanamıyor, adamı tuzaktan çıkarıyor. Bu adam dağlarda çetecilik ediyormuş. Alıyor genci, kendi çetesine katıyor. Bu çocuk yoldan geçenleri soyunduruyor, üstlerini başlarını alıyor, çıplak bir donla bırakıyor. "Onlar bize neler etti, ben de onlara edeceğim" diyor. Bilenler böyle anlatıyordu.

Uruguay nere, Zara nere

Annem başından çok şeyler geçtikten sonra, 1924'te babamla evlenmiş. 1915'ten, Seferberlik'ten yedi sene geçiyor. Anama bir mektup geliyor ki ilk kocası Uruguay'daymış. Uruguay nere, Zara nere... O zaman uçak yok, vapur yolculuğu yapıyor. Bir ay gidiliyor, bir ay geliniyor. Eltilerinden birinin kocası da orada. Eltisi "Ben gideceğim" diye ağlıyor. İstanbul'a geliyorlar, pasaportları yapıyor. Kaynanası da gidiyor. Annem evli, babamla haber getirip götürülenlerden anlaşılıyor ki annemin oğlunu da Uruguay'a istiyorlar; o da gidiyor. Oradan Zara'ya Ermenice mektuplar bir ayda gidiyor, bir ayda geliyor. Anam bizim resmimizi çektiriyor, yolluyor. Aradan tam elli sene geçti, anam oğlunu görmeden öldü. Anam ölünce, *ahparigim*⁹ "*Mayrig*"¹⁰ öldü" diye mektup

9 *ağparig* (Erm.): Ağabey, söyleyişte 'ahparig'.

10 *mayrig* (Erm.): Anne.

yazdı onlara. Kızı “Babam çok hasta, ona hiç söylemedik” diye geri mektup yazdı. Bir sene geçiyor, kızı “Babam öldü” diye mektup yol-ladı. Aradan yıllar geçti, Kaliforniya’da kardeşimin oğlu evleniyordu, bizi çağırdılar. Büyük *ahpariğim*, karısı ve ben Amerika’ya gittik. Uru-guay ve Amerika’dakiler telefonla rahatça konuşuyorlar. Uruguay’daki *ahpariğimin* kızı “Kaliforniya’ya geleceğim, orada iş açacağım, tanışa-lım” diyor. Adres veriyorlar birbirlerine, “Filanca gazinoda birbirimizi tanıyalım” diyorlar. Oradaki gelinim ve kardeşim gazi-noya gidiyorlar, gelinim “Gel, ben buldum, burada” diyor. *Mamamın* adıyla seslenmiş kızı. Kızın gözü maviydi, anamın gözü de maviydi ama hiçbir çocuğu mavi gözlü olmamış. Öyle tanışıyorlar.

Evde Türkçe konuşurduk

Babam İstanbul doğumlu. Annemden önce evliymiş, dört çocuğu var-mış. Babam askere gitmemiş. *Bolis*’te yani İstanbul’da doğanları as-kere almamışlar. Babamın hanımı hastalanmış, ölmüş. Babam 18, 16, 14 yaşlarındaki üç oğlu ve altı yaşındaki kızıyla kalmış. Demirci dükkâ-nına oğlanları götürüyor fakat kız ortada kalıyor, kapı komşuda, so-kakta dolanıyor. Herkes “Gel, bir şeyler yedirelim” diyor. *Kuyriğimin* saçlarının dibinden ucuna kadar yara, bit, sirke doluymuş. 1924’te anamla babam evlendikten sonra anam elinden tutmuş, yaşlı bir kadına götürmüştü. “Ben bunu ne yapayım, nasıl iyi yaparım?” demiş. “Zıro diye, zehirli tozdan bir madde var. Al, tereyağına karıştır, kızın başına sür” demiş. O da öyle yapmış, aradan günler geçmiş, saçları temizlenmiş, o saçlar dökülmüş, yerine temizi gelmiş. O dönemlerde ikinci kez evlenildiği zaman evin oğulları, kızları analığa pek yüz ver-miyorlardı ama bu olaydan sonra büyük *ahpariglerim* “Ana, bu kızın başını temizlettin ya, elini seveyim” diye, anama kıymet vermişler, o da onlara temiz pak bakmış.

Ağabeyim okula gidiyormuş (tabii, Türk okulu), “*Mayrig*, ben kız kar-deşimi okula götüreceğim, arkadaşlarım kardeşlerini getiriyorlar. Kardeşleri gri bezlerini giyiyorlar, saçlarına örgüler örüyorlar, kurdele bağlıyorlar, ellerinden tutup getiriyorlar” demiş. Onlar da çok aydın

11 *kuyrig* (Erm.): Kız kardeş.

insanlarmış, beni okula göndermişler. Okula gittiğimiz zaman kırk kişi kadar talebe vardı. Sınıfta 16 yaşında çocuklar da vardı, yaş mefhumu aramıyorlardı. Eskiden Ermeni okulları varmış ama kapanmış, Türk okulları da her yerde yok, okumaya Zara'ya geliyorlardı. İki-üç sene okuma yazma öğreniyor, çıkıyorlardı. Beşinci sınıfa geçmiştim, anamlar "Okumayı öğrendin, daha ne gideceksin!" dediler, daha da beni okula göndermiyorlardı. Okulun açıldığı gün öğretmen benim için "Gidin, çağırın" demiş. Bizim sınıfta komşumuz da olan Ermeni bir çocuk vardı, geldi beni aldı, tuttu götürdü. Böylece beşinci sınıfı da bitirdim.

Biz evde Türkçe konuşuyorduk. Ben *Hayereni*¹² kulaktan dolma öğrendim. Anamla babam bizden gizli bir şey konuştukları zaman Ermenice konuşurlardı ki anlamayalım. Çocuklarım okula başlayınca, onların Türkçe, coğrafya, matematik derslerine bakıyordum. Ermenice harfleri de onlardan öğrendim. Mesela, birinci sınıfa gidiyorlardı, "Bu neydi?", "*Ayp*"¹³ – böyle tanımaya ve okumaya başladım. Şimdi pek de okuyamıyorum ama konuşuyorum.

Balıkesir'den Adana'ya kadar yol yapmışlar

Bizim sınıfta üç Ermeni çocuk vardı, onların yaşları benden biraz büyüktü. Kendi kendime "Herhalde üçünden biri beni alır" diyordum. Zaman geçti, 16 yaşına geldim, beşinci sınıftayım. Beyim benden iki yaş büyük ama daha birinci sınıftaymış. İstemişler beni, babam da vermiş. Çünkü Zara gibi bir yerde "Ne olur ne olmaz, kızı başkası alır" demişler. Babam bana hiç sormadan vermiş. Bir kere görmüştüm, hiç konuşmamıştım. Ne olduğunu bilmiyordum, vermişler gitmişim. Daha düğün olmadan o asker oldu, üç sene askerlik yaptı.

O zamanlar bütün Ermenileri yirmi posta askere aldılar. Yolları yapıyorlardı, Nafia'da çalışıyorlardı.¹⁴ Büyük *ahpariğim* 40 yaşında, diğer

12 *Hayeren* (Erm.): Ermenice.

13 *ayp* (Erm.): Ermeni alfabesinin ilk harfinin Batı Ermenicesindeki adı.

14 Nisan 1941'de, 27-40 yaşları arasındaki gayrimüslimler (Ermeni, Rum, Yahudi ve Süryani) Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı emrinde askere alınmışlar. Yol, köprü, tünel gibi yapıların inşasında çalıştırılan bu askerler 'yirmi kur'a ihtiyatları' olarak da anılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rifal Bali, *II. Dünya Savaşı'nda Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni: Yirmi Kur'a Nafia Askerleri* (İstanbul: Kitabevi, 2008).

ahpariğim de 18 yaşında gitti, ikisi bir asker oldu. Kışın çadırları verev¹⁵ yerlere kuruyorlar ki sular gelirse aşağıdan aksın. Askeriye altlarına da hasır veriyor. Sonbahar geldiğinde “Havalar soğur, evinize gidin, kışı evinizde geçirin, Nisan’da tekrar alacağız sizi” demişler. Gelmişler, sonra Nisan’da tekrar gitmişler. Hep yollarda çalışmışlar, Balıkesir’den tut Adana’ya kadar yol yapmışlar.

Bir çuval buğdaya...

Varlık Vergisi’yle, Zara’nın en zenginlerine, Kürt köyündekilere 500 lira vergi geldi, benim babama da 500 lira geldi. Herkes “Git Şube Reisi’ne, ‘Benim üç oğlum asker, siz bana Varlık Vergisi yazmışsınız, ben nasıl vereyim?’ de” dediler ama babam “Şube Reisi öyle biri ki, ben böyle bir şey söylesem ‘Haydi, sen de askere gidiyorsun’ der, kolumdan tutup askere gönderir” derdi. O zamanlar evlerde duvarlara güzel kilimler asarlardı, bizim evde de asılıydı. Bir de, eskiden büyük kazanlarımız vardı, bulguru kendimiz yaptığımızdan hedik kaynatırdık. Babam kili mi ve kazanı sattı. Zara’nın en zengini de, babam da 500 lira vergi verdi. Yirmi posta askere götürdüklerinden de vergi aldılar. Tanıdığımız bir evden iki kardeşi askere aldılar, vergi de istediler. Adamlar askere gitmiş, 500 lira vergi yazıyorlar... Öyle, Varlık Vergisi de verdik.

Babam mısırı ocakta patlatıp getirirdi. Ev sahibi de evde oturuyor, “Usta, ne güzel” diye bize hevesleniyordu. Babam “Ulan, siz bizden kira alıyorsunuz, üç kiracınız var, bize hevesleniyorsunuz” derdi. Benim aklım erdi ereli anamın ağzında diş yoktu. Zara’da öyle diş yapan yok. Sivas’a gidip diş yaptıracak ama babamın öyle bir parası yok, anca geçiniyoruz. Anamların çiftliğine sekiz-on aile el koymuştu. Anam “Onlara gideyim, ‘Bana biraz buğday verin, satayım, diş yaptıracığım. Yoksa hakkımı helal etmem’ diyeceğim” dedi. Babam 15-16 yaşlarındaki çırağıyla “Valla, bilmiyorum, sen bilirsin” diyerek yolladı. El koyan adamın karısı “Hakkını helal ediyor musun?” demiş. Bütün çiftliğe, 15-20 kişinin malına el koymuşlar; bir çuval buğday verecek de hakkı helal olacak... Anam “Helal ediyorum” diyor, buğdayı alıp dişini yaptırıyor.

15 verev (Erm.): Yukarı.

Kaynanamlara bir gün jandarmalar gelmiş. Kocasını, kaynını, dört kişiyi almışlar, mezarlığa götürüp orada öldürmüşler. Kendinden küçük kayını var, onu biri saklamış, o ölmemiş. Kaynananın iki kızı vardı. Ortalık biraz durulduktan sonra, kayını “Evi bölelim, sen kızlarınla yarısında otur, yarısında biz oturalım” demiş. Müslüman olmuşlar, iki sene öyle oturmuşlar. Türkler, kaynına “Sen kardeşinin karısını alacaksın, çocuklara sahip çıkacaksın, Müslümanca kanun öyle” demişler. Kayını evli, ikinci kadın olarak alacak yani kaynanamı. “Ben aldım” demiş. Bu sefer gelip “Seni hiç yıkanırken görmedik” demişler. Hani, Müslümanlar yıkanır da havlusunu asar ya... İki elti kalkıyorlar, pencereye havlu asıyorlar. Yani Müslümanlar desin ki “Bak bunlar da yıkandı...” Bir de, demirlere havlu astıklarında “Haydi, yastık çerezi isteriz, bugün havlularınızı sermişsiniz” derlermiş.

Bayramlara çok sadıktık

Zara’da kilise yok ama 15’ten evvel varmış. Kızılırmak Zara’nın ortasından akar, ırmağın öbür geçişinde bir kilise varmış, *Badriark*¹⁶ orada yaşarmış ama sonra oraları yıkmışlar. *Zadig*¹⁷ gününden bir hafta sonra Haçın Tepesi’ne çıkarlardı. Tepede su kaynıyor. ‘Haçın Suyu’ diyorlar, ufak bir kaynak, yazın su aşağı kadar akıyor. Zara’da herkes o ziyaret yerine giderdi. Çocuklar hastalandı mı oraya götürür, suya sokarlardı. “Bizi buraya, kutsal yere getirdi” diye Allah’a dua ederlerdi. Orada yuvarlarlardı çocuğu. Hasta olan kişiyi yere yatırıp yuvarlıyorlar, toprağın üstüne sürüyorlar, oradaki toprağı hastanın sırtına ve ağzına koyuyorlardı. Orası Zara’da yüksek bir tepe. Hani *Hisus*¹⁸ öldü, bir hafta sonra mezarı boştu ve birilerine gözüktü ya, “Yeniden doğdu” diyorlar... “*Hisus* bizi kurtarmaya geldi” diye o tepeye çıkıyorlardı. Yani *Hisus* herkese göründü, bizi kurtarmaya geldi... *Hisus* bizi kurtaracak, cennete götürecektir – öyle inançlarımız çöktü.

Zara’da bayramlara çok sadıktık. Perhiz, oruç tutarlardı, yavan yerlerdi. Ananın midesi çok ağrırdı, pek oruç tutamazdı ama perhiz yemeği pişirirdi. O zamanlar zeytinyağı kimsenin evinde yoktu ama babam

¹⁶ *Badriark* (Erm.): Patrik.

¹⁷ *Zadig* (Erm.): Paskalya.

¹⁸ *Hisus* (Erm.): İsa.

alırdı. Ben *dzom*¹⁹ tutardım, anam perhiz tutardı. Bayram geldi mi herkes en güzel yemeklerini, katmerlerini, yufkalarını yapar, ocağa sac koyar, fırına ekmek götürür, orada pişirtirdi.

Zadig, *Dzinunt*²⁰ olduğunda sabah erkenden *ahparig*lerim gelirdi, masalar açardık. Anam bayramlarda en güzel yemekleri yapardı. Zaralı *Haylar*²¹ bayramlarda daha çok hamur işi yapardı, çünkü herkesin gücü kasaptan et almaya yetmezdi. İşte, tavuğun falan varsa bir tavuk kesersin, yufka yapar, arasına koyar, yedi komşuya dağıtırsın, “Bugün *Zadig*, bugün *Dzinunt*” dersin. *Zadig* geldiğinde poğaça, tatlı, çörek yaptık mı komşulara verirdik. Türk komşular alır, yerlerdi. Orada tatlı çörek bilmezdik, tatlı çöreği biz burada, İstanbul’da gördük. Onlar da bize Kurban Bayramı’nda et verirlerdi, alırdık. Bir cenaze olunca horoz kesip yufkanın arasına koyar, yedi komşuya dağıtırlardı.

O kadar inançlıydık...

Babam her gün sabah *Avedaran*²² okuyordu. Eskiden kilisede *jam*²³ ederlermiş. Öyle sandalye, sıra yokmuş. Herkes bir minder götürüp oraya koyarmış. Kadınlar da kiliseye gidermiş ama sadece erkekler yerde *jam* ederlermiş. Eskiden her pazar kiliseye giderlermiş. Kilise sonradan kapanmış. O yüzden düğünleri evde, kendi aramızda yapardık. Öyle gelinlik giydirmek yoktu. Oğlan evi gelir, bir takım yeni elbise getirirdi. Akşam olunca *gınkahayr*,²⁴ damat ve gelini götürcekler gelirdi. O zamanlar bir ağa vardı, Ermeni kilisesinde okumaya alışmış biriydi. Gelinle damat yan yana otururdu, gelinin yüzünü *koğ*²⁵ ile örterlerdi. Ağa, başlarında Ermenice *Avedaran* okurdu. Şimdi

19 Ermeni Kilisesi geleneklerinde, Mart ayında başlayıp Paskalya’ya kadar süren yedi haftalık Büyük Oruç döneminde sadece bitkisel gıdalar tüketilerek tutulan oruca *bahk* (perhiz); aynı orucun, günde sadece bir kez, 17.00’den sonra yemek yenerek tutulan versiyonuna ise *dzom* adı verilir.

20 *Dzinunt* (Erm.): Apostolik Ermenilerin takvimine göre 6 Ocak’ta kutladığı Noel yortusu.

21 *Hay* (Erm.): Ermeni.

22 *Avedaran* (Erm.): Kitab-ı Mukaddes.

23 *jam* (Erm.): Saat, zaman; ayrıca ‘kilise’ ve ‘kilisede ibadet zamanı’ anlamlarında da kullanılır.

24 *gınkahayr* (Erm.): Vaftiz babası.

25 *koğ* (Erm.): Peçe.

düşünüyorum da, acaba *Avedaran*'ın neresini okuyordu? Sonra yalandan sorardı, “İnç gises? Ha gisesgor?”²⁶ Hiç ses çıkarmıyorsun. O damada soruyor, biz birbirimizin yüzünü hiç görmüyoruz. *Bısağ*²⁷ yapıyor yani. Herkes de orada oturuyor, yemek yeniyor. İstanbul'a geldiğimiz zaman o *bısağlar* geçerli sayıldı. Ondan sonra damatla bir odaya koyarlar. Kapıyı kapattılar mı, bitti... *Gınkahayr, gınkamayr*²⁸ ve diğerleri öbür odada oturuyorlar. Yani aynı evdeler, evi bırakıp gitmiyorlar.

*Gınunk*²⁹ yoktu ama sonradan âdet edinmişlerdi, senede bir kere, *gınunk* ve *bısağ* yapmak için İstanbul'dan bir *der hayr*³⁰ gelirdi. Kilise yok ya, evin içinde *gınunk, meron*³¹ yapıyor. Büyükler de *gınunk* olmamıştı, onlar da oldular. *Meron* dökülünce başına, suyu sokağa atmıyorlar, tuvalete dökmüyorlardı. Bahçede bir ağaç vardı, onun dibine, yani temiz toprağa koyuyorlardı. Anam Sivas'a gitmiş, orada bir *der hayr gınunk* yapmış. Zara'ya daha o zamanlar *der hayr* gelmiyordu. Ağacın dibine döktükleri *meron* suyunu almak için yanına bir avuç o topraktan getirmişti. *Ahpariğimin* çocukları olduğunda *meronlu* toprağı biraz suyla karıştırıyordu. Toprak dibe çöküyordu, üstte kalan suyu çocuğun her tarafına döküyordu, başını ıslatıyordu, sonra çocuğu *meron*dan çıkarıyordu. O kadar inançlıydık...

Zara'da otuz-kırk Ermeni hane vardı, hepsi de İstanbul'a geldi. Çünkü oğulları geldi. Gençler geldiği gibi arkadan yaşlılar da geldi, orada hiç kimse kalmadı. Tek bir ev var, onun da oğlu Müslüman aldı, kızı Müslüman'a gitti, onun için kızını bırakıp gelmedi. Ben İstanbul'a 55'in Şubat'ında geldim, mösyöm bizden iki ay daha önce geldi. “İstanbul'a gidelim, İstanbul'da daha çok para kazanıyorlar, orası köy gibi değil ne de olsa” diyordu. Zaten karyola yapıyordu, İstanbul'da da geçerli bir meslek... Ben Zara'dan İstanbul'a geldiğimde yedi senelik evliydim.

26 Ne diyorsun? Ha [tamam] diyor musun?

27 *bısağ* (Erm.): Nikâh.

28 *gınkamayr* (Erm.) Vaftiz annesi.

29 *gınunk* (Erm.): Vaftiz.

30 *der hayr* (Erm.): Papaz.

31 *müron* (Erm.): Vaftiz töreni sırasında, vaftiz edilen kişinin vücuduna surulen kutsal yağ.

Annem ile *ahpariğim* İstanbul'a daha evvel gelmişti. Onlar Şişli'de oturuyordu, biz Kumkapı'da oturuyorduk. Şişli'ye haftada iki gün sıcak su veriyorlardı. Bir gün gelinimize "Sıcak suyun gününde geleyim de anamı bir yıkayayım" dedim. Güya anama iyilik ediyorum. Gelinimizin ayağı sakattı, yıkayamıyordu ama ben olmasam kapıcıya yıkatıyordu. Kapiyı çaldım, rahmetli gelinim açtı, "Gel, *Mayrig* sabah iyiydi, şimdi bir tuhaf oldu. Yerinden kalkmıyor, kalkamıyor" dedi. Ufak bir odada, alçak bir yatağa koymuşlardı. "Beni bir tuvalete götür" dedi. Yürüyemiyordu, kolundan tutup götürdüm, sonra yatağına yatırdım. "Şimdi bir şey söylesem, konuşursunuz" dedi. "Ne *mayrig*?" dedim. "Bir *der hayr* çağır desem..." dedi, ben de "Amaan *mayrig*, o sıra gelirse *der hayr* çağırırız, merak etme" dedim. "İyi yavrum, kendi duamı kendim yapayım bari" dedi. Ayaklarını kaldırdı, başladı, "*Mayramar gamar gamar, es al mernim kezi hamar. Çar midkeris çortsines, pari midkeris modetsines. Tijvarutyun tırnen antsines, arkayutyun tırneri tsitsines. Der voğormya*"³² dedi, duasını yarım bıraktı, öldü.

Dört çocuğum vardı, biri öldü. Büyük kızım Fransa'ya gitti, diğer kızım ve oğlum burada, üçüncü kızım öldü. Kızımın dudağında bir yırtık vardı. Onun doğumunda bayılmışım. Ebe kundağı tutmuş, "Sana çocuğu göstereceğim" dedi. "Merak etme, bak, şu kadar yeri yırtık" dediler. Kızı kucağıma aldım. "Şurada iki boynuzu olsa ne yapabilirdim? Kızım bu benim, değil mi? Öldürecek miyim, atacak mıyım? Allaha şükür ki iki dikişle olacak bir şeymiş" diyerek ağlıyordum. Üç yaşındaydı. İstanbul'a geldik, Kumkapı'da oturuyoruz. Kız böyle, merdivenin üstünde oturuyormuş. Karşıdan komşumuz "Ah canım, ne kadar güzel. Daha niye diktirmemişler bunun dudağını?" demiş. Kızım "Mama, benim dudağımı ne zaman diktireceksin?" diye, ağlayarak eve geldi.

Bir gün masada yemek yiyoruz, çay içiyoruz. Masadaki bardaklardan biri kenarından kırılmış, onu alıp attım. Ertesi gün kızım bardağı göremeyince "Mama, bardağın dudağını diktirdin mi?" dedi. Rahmetli abim "Bu kızın dudağını diktirelim" dedi. Bizim hastaneye götürdüler. Oğlum da altı aylık, "Oğlanı kime bırakayım, ben nasıl gideyim?" diyorum. Beni hastaneye götürdüler. Doktor "Ameliyattan çıkardım, şu

32 Meryem Ana hare hare, ben de öleyim senin için. Kötü düşüncelerimi kurut, iyi düşüncelerimi yaklaştı. Zor kapıdan geçir, ebedi kapiyı göster, Tanrım merhamet et.

odaya koydum, daha ayılmadı” dedi. Beni o odaya götürdü. Kız sırt üstü yatıyor, kısıcık saçları geri yatmış, ölü gibiydi. Ameliyatı ağızdan yapıyorlar ya, makattan, bayıltacak şey vermişler. Bayılmamış, vermişler, vermişler, o kadar çok vermişler ki... Akşam “Acaba ne oldu?” diye uyuyamıyorum. Sabah oldu, benim adam kalktı, “Ben hastaneye gidiyorum” dedi. O evden gitti, baktım ki *ahpariğim* bize geliyor. Kocamı sordu, “Hastaneye gitti” dedim. “Ben de onla beraber gideyim diye geldim” dedi, gelip oturdu. “Ne oldu? Öldü mü?” dedim. Ölmüş. Gece hiç ayılmamış.

Sivas Ermeni Mahallesi; ortada saat kulesi ve sağında Surp Asdvadzadzin Kilisesi.

Nubaryan Kütüphanesi Koleksiyonu

Görüşülen kişi 1944 Sivas doğumlu, erkek, tekstilcidir.
Mülakat 24 Ağustos 2017’de İstanbul’da, kendi evinde yapılmıştır.

Her Şey at'ta birleşir

Ben 'at' isimli bir köyde, 1944 yılında doğdum. at, Boğazlıyan-ayıralan vasıtasıyla Yozgat'a bağlıydı. Gemerek kanalıyla Sivas'a bağlandığını, bunun 9 Ocak 1969 tarihli Resmî Gazete'de ilan edildiğini radyodan duymuŐtum. Sivas'a bağlandığı zaman zaten biz 14 Ermeni aile, 1952'deki bazı olaylar neticesinde Kayseri'ye gmüŐtük.

at'ın dışında yaylalar vardı. Erciyes merkezli, devasa bir dairenin kuzey yarısı içinde Kayseri köyleri, Sivas köyleri, Amasya, Sungurlu, Gümüşhacıköy, Boğazlıyan, Bozok Yaylası... Başta, yemyeŐil ormanlarla  vilayetin keŐiŐim noktasına zümrüt iŐlemeli bir ta gibi otur-tulmuŐ ve orada doğmakla gurur duyduğum at ky olmak üzere, 58 pare yeknesak veya karma ky ihtiva eder. Tarifi zayıf kalıyor, orayı görmek gerekir. at, aşağı yukarı 500 yılı aŐkın bir süre önce kurulmuş bir köy, yoğun Ermeni nüfuslu. Olaylar neticesinde nüfus 40-45 haneye düşmüş. Köye 1927'ye kadar, Ermenilerden boŐalmıŐ yerleri doldurmak için çeşitli ırklardan gruplar gelmiş. Tabii, bunlar bizim yaŐantımızdan önce olduğu için, ben ancak büyükler konuŐurken duyabildim. Zaten bizim zamanımızda anlatılmazdı ama ablam son zamanlarda anlatır-dı, halkın gidiş Őeklini, gtrlŐ yerini. Neticede benim zamanımda

14 Ermeni aile vardı. Daha evvel çok büyük Ermeni köyü olan köyüm, 35-40 Rum haneye sahipti. Mahalleleri, kiliseleri vardı. Kiliseleri daha sonra cami olarak kullanılmaya başladı. Bugün imam evi olarak kullanılıyor. Son gittiğimde de gördüm, çatı ardıc ağacından, dantela gibi örülmüş. Münevver bir adam olan Müftü Bey'e "Harika bir mimarisi var" dedim, zıyan olmaması gerektiğini hatırlattım.

Çat'ın kendine özgü bir havası vardır. Hiçbir su, hiçbir yol gelip geçmez. Her şey kendinde birleşir. 'Sırt' veya 'boyun' dedikleri sıradağlarıyla, kendine has bir havza oluşturur; havzanın da içinde vadiler vardır. Vadi-lerin 'alan' denen bölgelerine yaylalar kurulur. Oralara hayvan otlatmaya gidilir ve haziran ayının 20'sinden itibaren iki ay orada, ormanda kalınır. Belki o zaman çok sevilen bir şey değildi, yağmur altında, ormanda kalmak, karda kalmak, ama sonradan insanın ömründe anlatacağı serüvenler olarak ortaya çıkınca, tekdüze bir yaşamdan kurtulmuş olmanın hazzını tarif mümkün değildir. Yaylalara gidiş çok başkaydı. Dönüşte ise, ayrılırken ağlardı. Kağnıların tekerleklerinin çıkardığı gıcırtyı duymak bambaşka bir zevkti. Kadınlar kağının üzerinde kete' dağıtırdı.

Ablam 27-28 doğumludur, o anlatırdı; Çat, Kozaklı'dan da göç almış. Hatta 30'lu yıllarda Çerkesler, Kürtler gelmiş. İlişkiler tam yerleşmemiş o dönem, kaos varmış. Başiboş bir ortammış, dağlarda insanlar varmış. Bu arada 15 olaylarının akabinde de bir çete oluşmuş bizim köylülerden. Çetede Yozgat Çayıralan'a bağlı, eski adıyla Ürneç köyünden biri varmış. O adam bizim köyden bir kadınla evlenmiş. Çetede -kadınlar dahil mi, değil mi bilmem- 33-34 kişilermiş, bir rivayete göre de 360 ama abartma var orada. Kış olduğunda Adana'ya doğru gitmişler, daha sonra da Lübnan'a... Eşlerini yanlarına istemişler; giden gitmiş ama içlerinden üçünün karısı Rum'muş. Bu üç Rum kadın gitmemiş. Rumların mübadele zamanına² denk gelmiş sanırım, ondan dolayı olsa gerek. Bunun üzerine, o üç kişi eşlerini götürebilmek için geri dönmüşler ama yakalanmışlar. Akıbetleri, bilinen şekilde olmuş.

1 kete: Katkat yağlanarak açılan mayalı veya mayasız hamurun fırında ya da tandırda pişirilmesiyle hazırlanan bir çeşit çörek.

2 Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Türkiye ile Yunanistan arasında, 1923 yılında, Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak yapılan sözleşme uyarınca Türkiye ve Yunanistan'ın kendi yurttaşlarını dinî farklılıkları esas alarak tabi tuttuğu zorunlu göç.

Dayılarım dağda açlıktan ölmüş

Annem büyük bir köyde doğmuş. Ailesi kendi kendine yetiyormuş, çünkü 46 kişilik geniş ailelerinin içinde her işi görebilecek bir fert varmış. Ailelerinde *derderleri*³ yani papaz dedelerinden zurnacısına, herkes varmış. Annem çocukluğuna dair güzel şeyler anlatırdı – tabii, altı yaşına kadar... O ‘Sevkiyat’ dedikleri meşum günde annem altı yaşındaymış. O güne kadar el bebek, gül bebek yetişmiş.

O olaylardan sonra dağlarda, şurada burada, başkalarının kapılarında tek kalan çocuklar varmış. Annemi de Akdağmadeni’nde bir kadın kollamış. Anamın adını Fatma koymuşlar ama adı Manuşak’tı. Anneannem de dağdaymış o zaman. Birkaç kadın annemi görmüş, bakmışlar ki aynı gözler; yayama⁴ “Bir çocuk gördük, aynı sana benziyor, kopyan” demişler. Yayam da “Bir daha görürseniz, anasının babasını ve kardeşinin adını sorun” demiş. Sorduklarında her şey bire bir tutmuş. Annem orada felaket bir hastalığa yakalanmış, ona bakan kadın oğlak kesip derisine sarmış, iyileştirmiş. “Eğer bunun anası sağ ise söyleyin, seve seve veririm” demiş. Halbuki vermeyebilirdi. Bunun üzerine yayam gidip anamı almış, sonra da öteki çocuğunu bulmuş. Ufak dayılarım dağda açlıktan ölmüş. 1915’ten bir sene sonra, 1916’nın sonuna doğru aileler toparlanıp köye gelmiş. Daha sonra Kürtler gelmiş ama barınamamışlar. Çerkesler de gelmiş. Aslında oradaki ilişkiler hep çekişmeliymiş, birbirini kovma şeklindeymiş. Sadece Bulgarlar geldiğinde⁵ onlara kimse dokunamadı, çünkü arkalarında devlet gücü vardı. Artık, onlara da yıldırma politikası mı yaptılar, ne yaptılar... Yapmalarına gerek de yoktu. Orası, o yörede yaşayan insanlara yarar. Dışarıdan gelmiş, başka iklime alışmış kişilerin yaşayabileceği bir yer değil. Şimdi orayı insanlara bağışlasalar, “Bedava geçineceksin” de deseler, mesela benim için sadece senede birkaç hafta cennettir orası.

3 *derder* (Erm.): Papaz.

4 *yayama* (Erm.): Büyükanne.

5 1950’lerden itibaren, Bulgaristan’daki Müslüman nüfus çeşitli baskılar sonucunda ülkeyi terk etmek zorunda kalmış, Türkiye’ye 1978’e kadar 300 binden fazla Bulgaristanlı Türk/Müslüman göç etmiş ve ülkenin çeşitli bölgelerine yerleştirilmiştir.

Babam Kürtçe bilirdi, biraz da Çerkesçe

Babam, Güzelyayla, yani eski adıyla Sığırkuyruğu doğumlu. Sığırkuyruğu'nun adı oradaki çok güzel sarı bitkiden geliyordu. Mayıs-Haziran aylarında vadi o bitkilerle kaplanırdı. Büyükdedem o köyün kurucusudur. "Çat'ın bir ucundan diğerine yürüyerek sekiz saatte gidersen" diye anlatırlardı. 1908 yılında oradan bir mühürle muhtar olmuş. Mühürün ortasında Osmanlıca, kenarında da Ermenice "*Tağayin Horhurt*,⁶ Sığırkuyruğu, 1908" yazıyordu. Yani anladığım kadarıyla semt heyeti, muhtarlık... Dedem de, babam da orada doğmuş. Babam dokuz-on yaşındayken o olaylar olmuş. Orada bir sülale varmış, içlerinden dört silahlı "Manuk Ağa'nın kağnıları ayrılınsın" demiş. Zaten kadın ve çocukları götürüyorlarmış, babamgili, annesini, eltilerini ve onların çocuklarını. O sülale, babamları kendi köylerine götürmüş ve bizimkiler o köyde yedi sene kalmışlar. Sonra da esas köye, Çat'a gelmişler. Babam, Çat'ta çobanlık gibi ufak tefek işler yapmış. Orada Çerkes arkadaşları varmış, Kürtler de varmış. Babam Kürtçe bilirdi, biraz da Çerkesçe. Onlardan çok şey öğrenmiştir. Babam Çerkesler için "Zan-nederim Çerkes Ethem olayından sonra onların pundu düştü" derdi, güçlerini kaybettiler manasında.

Babamın anası ben daha çok küçükken halamın yanına, Gigi köyüne⁷ gitti, orada öldü. Mezarı belli olan bir o var orada. Bir de ablamın köyde mezarı var. Oradaki muhtar "Mezarı yaptırın" dedi, ben de "Resmiyet kesbederse bütün masrafları karşılız" dedim. Köylüler yaptırayım diye beni sıkıştırdı ama muhtar, ki arkadaşımıdır, "Ermeniler bu mezarları yaptırıyorlar" denir diye yanaşmadı. Bir ara Kangal'da, Diyarbakır'da, Ermenek'te, Gigi'de mezarlıklar yapıldı. Kaymakamlar, belediye başkanları bunlara önyak oldu. O dönem bir yaklaşım vardı ama şimdi nefret daha da arttı. Mutlaka günün birinde bu iki millet yine sarmaş dolaş olacak ama biz göremeyeceğiz. Artık bir kuşak sonra mı, iki kuşak sonra mı olur bilemem, ama olacak. Çünkü temelde biriz.

6 *tağayin horhurt* (Erm.): Mahalli cemaat meclisi ya da kilise vakfı yönetim kurulu.

7 Gigi: Kayseri'nin Bünyan ilçesine bağlı, bugünkü resmî adıyla Danişmend köyü.

Evimizin yarısını göçmenlere verdiler

Başka köylerle karşılaştıramam ama benim köyüm müstesnadır. Orada iki lisan, inanç aranır. Çat köyünde, ben evimde Ermenice öğrendim ama abecesi olmadan. Bütün aile konuşurdu ama yeterli değildi, çünkü çoğu fiil Türkçe kelimelerle söylenirdi. Bir gün burada bir vakıf toplantısına katılmıştım, orada “Sizinkilerde iyi Ermenice bilenler var, başka köyler böyle değil” dediler. Bilmiyorlar, çünkü yasaklanmış. Hatta milliyetçiliğin doruk yaptığı 30’larda ‘Vatandaş Türkçe Konuş’ çıkmış.⁸ O dönem halama “Nece konuştun? Ver şu kadar mecidiye” demişler. Halam da çıkarmış, vermiş mecidiyeyi ama “Gene de söyleyeceğim. *Dığa Anto, çur mı dur*” yani “Ulan Anto, bir su ver” demiş. Aslında su içeceğinden değil, onun yasağını kırmak için... Bu karamsar yahut sürtüşmeli ilişkiler yukarıdan gelen bir şeydir. Yani alttaki bireylerde, halkta değil. ‘Vatandaş Türkçe Konuş’ kanunu geliyor, ondan sonra muhtar uyguluyor, ne yapsın... Netice de böyle oluyor.

Komşularımızla ilişkilerimiz, düğünlerde, bayramlarda, şenliklerde, yaylalara gidip gelişlerde yani eğlenceli olan kısımlarda fevkaladeydi, doyum olmaz bir haz verirdi. Ancak söz paylaşımına geldiğinde, iş değişirdi.

Köye 1951 yılında Bulgar göçmenleri geldi. Yozgat yöresine verilen göçmenler her köye dağıldı. Bizim köy de nasibini aldı, sanırım 106 aile geldi. O zaman yalnız bizden para veya koyun istediler. Zaten yeni Sevkıyat’tan çıkmış, hiçbir şeyi yok insanların... Bizim evimizin yarısını aldılar. Kiler olarak kullandığımız yeri, bir de ‘tandırılık’ deriz, ekmek yapılan yeri bizden alıp onlara verdiler. Evimizin yarısını onlara verdikleri için iyi nazarla bakmamam gerekirdi belki ama yine de onları tekrar bulmak isterdim.

Bulgar göçmenleri, tarla, ev, mera gibi her şeye, yaşama ortak oldular. Zaten biz kalan son 14 Ermeni aileydik. Elimizde kıraç tarlalar vardı. Sulu tarlalardan bir numune bile kalmamıştı bizimkilerde, hep alındı ellerinden. Tapulu olsun olmasın, önemli değildi. Ancak yüksek, dağ başlarındaki tarım yapılabilecek yerler bizimkilerde kaldı.

8 1928 yılında, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencilerinin başlattığı ve 1930’lar boyunca devam eden, anadili Türkçe olmayan toplumların kendi dillerini konuşmalarını engellemeyi amaçlayan, devlet tarafından desteklenen kampanya.

Onlara standart evler yaptırıldı, tabii bizimkiler de hayli çalıştı. Hatta ablalarım kireç söndürülmesinde kullanılan suyu, 'Aşağı Öz' dediğimiz akarsudan tepeye taşıdılar, parasını da alamadılar. İnşaatı yapan müteahhit, nice zaman sonra, Hacca gideceği zaman insanları topladı, paralarını verdi. Ancak bize altı metre kadar, basma elbise yapılan kumaş verdi, o çalışmaya karşılık. Yapılan evlerin hepsi de sonradan yıkıldı. Bizim yaşadığımız yer kırsal bölge, meyve bahçelerimiz yok, sadece hayvancılık yapılır. Bu yüzden, o 106 aile kalamadı, göç etti. Zaten "Bizim geldiğimiz yerde ne armutlar, ne elmalar vardı" diyerek ağlıyorlardı. Bizim orası yerine Adapazarı, Bursa taraflarında kalmak istediler, çünkü kendilerinden önce gelen hemşerileri o taraflarda yaşıyordu. Oradan geldikleri zaman ilk ayak bastıkları yere verildi nüfusları. Hatta bir tanıdığım, gittiği Bursa gezisinde Bulgaristan göçmeni biriyle tanışmış, adam doğumu Bulgaristan olmasına rağmen "Çatlıyım" demiş.

Göçmenler için evler harman yerlerine yapıldı, hem de bizim bulunduğumuz semtlere... Bir de 'Nuriler' adında bir sülale vardı, onların bulunduğu yere yapıldı. Köylü, muhtar ve ihtiyar heyeti "Bunlar buranın ahlakını ve düzenini bozuyor" diyerek göçmenleri mahkemeye vermeye kalktılar. Mahkeme masrafı olarak da bizden 75 lira veya beş koyun istediler.

"Biz ettik, siz etmeyin"

Önce laboratuvar da bilimsel deney yapılır, ondan sonra üretime geçilir ya, mesela kimyada böyledir, burada tam tersi bir durum var. 42'de uygulanan Varlık Vergisi'nin bir nevi küçük uygulaması, yereldeki hali bizim orada oldu. Mahkeme masraflarını bizden istedikleri zaman "Bizden almayın ya da herkese şamil kılın. Neden sadece bizden alıyorsunuz?" dedi bizimkiler. Parasını veren verdi, vermeyen falakaya yatırıldı. Bir çocuk vardı, onu da falakaya yatıracaklardı ama yatıramadılar. Çocuk "Cebimde para vardı ama vermedim. Sonra gittim, yanda bir ağa vardı, parayı ondan istedim ki bana şahitlik yapsın" diye anlatmıştı. Daha sonra bizimkiler, 14 ailenin 12'si muhtarı mahkemeye verdi. Bir aile keyfi olarak, diğeri de vergi toplayıcıların arasında kayınpederi de var diye katılmadı.

Biz 1952 yılında, Cumhuriyet Bayramı günü Çat köyünden Kayseri'ye, kaçtık demeyeyim ama, göç ettik. Sonbaharda gittik, çünkü hasadı almayı bekledik. Hasadı alma işi altı aileye paylaştırıldı. Tarlalar uzaktaydı, o yüzden toplu olarak gidildi. Teyzemin anlattığına göre o dönem sürüyü tarlanın içinden geçirmişler, başak kalmamış. Teyzem tarlayı biçerken doğrulmuş, “İlahi, mer ardı ardzoği yanı ğara pırne” yani “Allahım, yatalak olsun da yanları simsiyah tutsun” diye beddua etmiş. Bizim Ermeniler sırayla hasatlarını topluyorlardı, biz sıranın sonundaydık. Ekin kuruyacak diye anam ablamı yanına alıp, tarlasını biçip gelmişti. Mahkeme de devam ediyordu. O sırada iftira da edildi, “Bunlar Rusya’yla telsizle görüşüyor” diye. Ambar denen, tahtadan yapılmış, tahıl saklanan yerler vardı. İçlerini sopalarla aradılar, telsiz, silah bulmak için. Tabii, bir şey bulamadılar. Mahkemeye gelen heyet “Rusya’yla görüşüyorlardı” dedi, 14 ailenin de büyüklüğünü isimlerini saydı. Ne konuştuklarına dair de “Kendi dilleriyle konuşuyorlardı, anlayamadım” dediler. Hâkim de asker olsa gerek “Yüzbaşı” diyorlardı. Hâkim “Telsiz, top gibi bir şey miydi?” diye sordu. Adam “Evet efendim” deyince, hâkim “Defol!” dedi. Sonra, arkadaşımın babası, komşumuz içeri girdi, “Bu gördüğün insanlar burayı ancak askere gitmekle terk etmiş, köyünün dışını bilmeyen, çiftiyle çubuğuyla uğraşan, yemeğini dahi zor yiyen insanlardır” dedi. Mahkemenin sonucunda muhtar iki-üç aylığına hapsedildi.

Muhtarın oğlu geçenlerde bana bu konuyu sordu, “Babamın sizin göçünüzle bir ilgisi var mı?” dedi. Ben de “Baş sebep odur” dedim.

Bu olaylarla, insanlar orada kendilerine yaşam olmayacağı kanaatine vardı ve herkes başının çaresine baktı. Gece kaçanlar oldu; mesela teyzem onlardan biri. İki aile İstanbul’da, diğerleri Kayseri’de toplandı. Biz de kamyonu göçümüzü yükledikten sonra yukarı mahalleden aşağı mahalleye inmiştik ki yolda durdurdular. Babamı kamyondan indirdiler, “Biz ettik, siz etmeyin” diye hüngür hüngür ağladılar. Oradaki halkla öyle bir ayrılığımız oldu. Gerçekten, bizim oradaki ailelerle iki yüz yıllık dede dostluğumuz var.

Şimdi, her sene olmasa bile, birkaç senede bir oraya gidiyorum. Eski-den hoş olmayan ilişkiler yaratan insanlar, şimdi bana yakın davranıyorlar. Biri “Misafirimiz olacaksın” derken öteki “Benim olacak” diyor,

paylaşmıyorlar. Bayramlarda muhakkak ben de ararım, onlar da arar. İyi ilişkiler de yanındakiyle oluyor, kötü ilişkiler de. Yolculukta koltukta biriyle oturuyorsan, yiyecek paylaşırsan da, bir söz paylaşırsan da, rahatsızlık paylaşırsan da onunla paylaşacaksın; başka koltuktakiyle işin olmaz ki... Ferdî ilişkiler fevkaladedir fakat inanç, milliyetçilik açısından toplumun duyguları ortaya döküldüğü anda tabii ki ilişkiler zedelenmiş oluyor. Ama çok güzel ilişkiler de oldu. Hatta “Şu kötülükler oldu ama yaylalarda kapılarımız açık yatardık” derlerdi. Kapı da olmazdı zaten, kilim geçerlerdi evin önüne, kız gelin açıkta yatarı. Böyle, güven içinde yaşadığımız çok olmuştur.

Kayseri’de kilise bir nevi okuldu

Kayseri’ye bağlı, Sarioğlan adında bir yere vardık. Orada bir baktık ki yavrukurtlar trampet çalıyor. Ne olduğunu bilmiyorduk; meğer Cumhuriyet Bayramı’yymış. Daha sonra Gigi köyüne gittik. Ailem orada kaldı, beni de Kayseri’de amcamgilin yanına koydular. Orada, onlar sayesinde daha iyi talebe oldum. Amcamın oğlu ve kızı beşinci sınıftaydı, ben de ikinci sınıfa başlamıştım; onlar güçlüydü, ben de o kervana katıldım. Orada 13 sene kadar kaldık. Kilise ortamı vardı. Kilise oranınherşeyiydi, kültür kaynağıydı, buluşma, tanışma yeri. En güzel zamanlar kilisede geçerdi, çünkü evin dışındakilerle görüşebileceğin, kaynaşabileceğin bir yerdi, bir nevi okuldu, düğün yeri. Sosyal faaliyetlerin fevkalade olduğu bir yerdi.

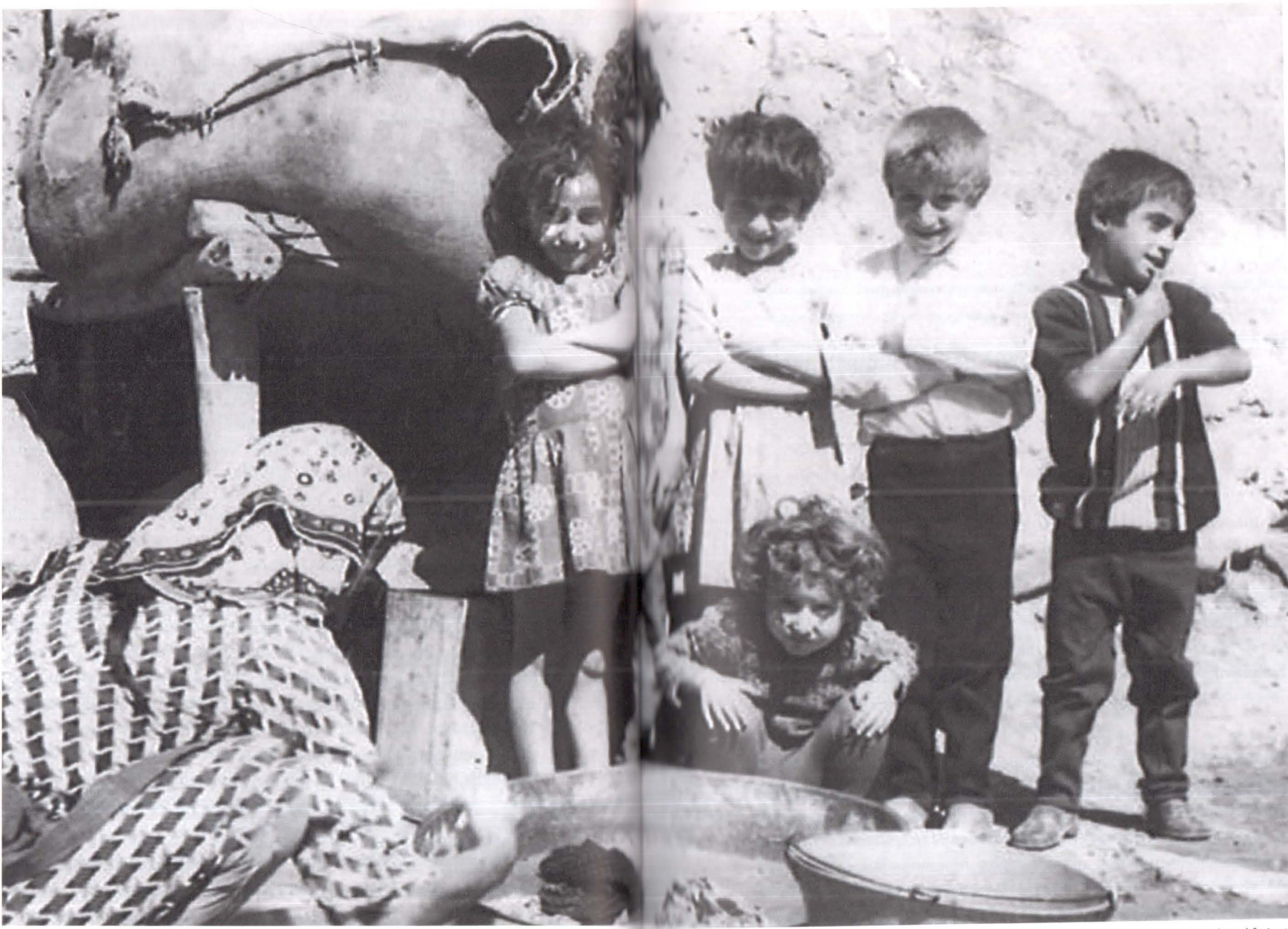
Kayseri’de Ermeni ailelerin çocuklarını gönderdiği iki ilkokul vardı biri Erciyes İlkokul, diğeri de İstiklal İlkokulu. Zaten birbirlerine 300-400 metre mesafedeydiler. Ben yedi kızdan sonra doğduğum için, babama “Büyüt, biz çobana iyi bakarız, güzel çoban olur” demişler. Babam da onlara “Ceketimi satarım ama yine de bunu okutacağım” demiş. Hasbelkader o yoldan geçtik de üniversite mezunu oldum. Lise bitince buraya geldim; kimya okudum. Kimya mühendisliğinden sonra tekstile atıldım.

Kayseri’de 13-15 sene kaldıktan sonra herkes dağıldı. Seçim olacaktı, evleri saymıştık, o zaman 160 küsur aile vardı Kayseri’de. Ben üniversiteye gitmeden önce de 130 civarında aile kalmıştı. Şimdi sadece kilisenin zangocu ve ailesi orada, Kastamonulu bir aile.

Barajı açılmış su gibi...

1915'te el konmuş kadınlar vardı. Bunlar bilinen şeyler. Kendi gönlüyle evlenmişler de vardı ama gönül rızası olmadan yapılan evlilikler de vardı. Karma evlilik zaten kimsenin arzu edeceği bir şey değildir, herkes kendi neslini ister. Benim eşim İstanbullu ama onun da kökü benim oralara dayanıyor – Yozgat, Kayseri... Bu ortak konuların çok oluşu, mutluluğun fazla olmasına yardımcı olur. Üsluplar aynıdır, beslenme aynıdır. Farklı olursa mutlaka bir ayrıcalık çıkacaktır. Sevgi bir noktaya kadar tamamdır. Geçen gün televizyonda “Aşk kaç yıl sürüyor?” dediler. Üç yılmış ömrü... Laf olsun diye söylenmiş şeyler! Herkes kendi aşkını yaşar, ölçüsünü de bilir, senesini de kendi tayin eder. Aşk nedir? Beğeniyorsan, seviyorsan, orada aşk vardır. Beğenmiyorsan nedir ki zaten... Tatmin olacaksın, hürmet göstereceksin, ki bunlar karşılıklı olur.

Cumhurbaşkanı, Başbakan'ken Yedikule Ermeni Hastanesi'nin müzesinin açılışında konuşma yapmış, “Anadolu ve İstanbul'da iş yapan kişilere sorarsanız ‘Benim ustam Ermeni’ydi’ derler” demişti, orada Ermenilerle ilişkiler anılmıştı. Radyoda veya televizyonda bir ay kadar (fazlası değil, gerçekten bir ay) bu ilişkilerden bahsedilse, bütün ahali barajı açılmış su gibi, böyle bir yöne akar. Ancak şimdiki durum koca dağlar gibi durmuş kalmış vaziyette.

Kangal'a bağlı etinkaya köyünde Ermeni bir kadın çocukları ve yeğenleriyle
(1970'lerin başları)

Görüşülen kişi 1953 İstanbul doğumlu, erkek, yazardır.

Mülakatlar 1 Şubat 2017, 31 Ağustos ve 7 Eylül 2018 tarihlerinde, İstanbul’da, Hrant Dink Vakfı Anarad Hığutyun Binası’nda yapılmıştır.

Ailem İstanbullu, ben Sivaslı

1953 yılında, İstanbul Rumelihisarı'nda doğdum ve üç yaşıma kadar bu semtte yaşadım. Sonrasında ailemle, Beyoğlu'nda Feridiye Caddesi diye bilinen tarihi bir sokak vardır, oraya taşındık. Babaannem Rumelihisarı'nda yaşadığı için ora ile bağımız uzun zaman baki kaldı. Feridiye'de ünlü pek çok insan yaşamıştır, benim çocukluk yıllarımda o sokakta ağırlıklı olarak Ermeniler, Rumlar, Türkler yaşırdı. Kürtler ve Yahudiler yok denecek kadar azdı. Feridiye'deki evimiz tam bir fakirhaneydi, tek göz odalı bir evdi, dört nüfus yaşıyorduk. Anneannemler de Samatya'da oturuyordu. Samatya ve Rumelihisarı benim için şenlikli yerlerdi. Her ikisinin de geniş bahçeleri vardı. Başka çocuklar, tırmanacak ağaçlar vardı; yaramazlığa uygun bir yerdi.

Sivas'ı sadece dedemin memleketi olarak biliyorum. Babamın babası, Sivas-Suşehri'ne bağlı Yukarı Ezbider köyündendir. Babam İstanbullu ama bugün bana nereli olduğumu sorduklarında bazen "Sivaslıyım" diyorum, bazen de dört vilayet birden sayıyorum: Giresun, Sivas, Erzincan ve Tokat. Babaannemin, anneannemin, baba tarafından dedemin ve anne tarafından dedemin memleketleri... Babam ve annem kendilerini ne Sivaslı, ne de Erzincanlı saydılar. İstanbul'da doğmuşlardı,

kültürel anlamda da oralarla bağları yoktu. O yüzden kendilerini hep İstanbullu saydılar.

Onlar İstanbullu olmayı tercih ettiler ama ben belirli bir yaşa geldikten sonra İstanbullu olmaktan hiç hoşlanmadım. İstanbullu olmak bana çok yapay geldi. “Nerelisin?” dediklerinde o adresleri söylemek bana hep daha yürekten, daha sempatik, daha iyi geldi. Sarkis Seropyan’ın “O coğrafyalara gidince benim ağrılarım geçer, tansiyonum normale düşer, ne yersem ne içersem şekerim yükselmez, sağlığım yerine gelir, kendimi daha iyi hissederim” derdi. İnsanın köklerine bir aidiyeti olduğunu daima düşünürüm, o anlamda zaten İstanbullu değilim. Ben de o ruh halini fiilen yaşama imkânına son on yıl içinde ulaştım. Daha önce oralar hakkında fikrim yoktu, ancak yol üstü uğramışlıklarım vardı.

Sivas Suşehirli olan Minas dedem, tarımla uğraşan bir ailenin en büyük çocuğu olarak okul yüzü görmemiş ama ondan sonra gelenler okula gitmişler. Onların döneminde ağır vergi yükünü karşılayabilmek için erkekler gurbete çıkarmış. İki dedem de gurbetçiydi. Minas dedem İstanbul’da Ortaköy Fırını’nda, Vasken dedem ise Rusya’da inşaatlarda çalışmış.

Minas dedem Osmanlı Ordusu’yla Filistin Cephesi’ne gitmiş, Şam’da İngilizlere esir düşmüş. Ateşkesten sonra Sivas’a gitmenin yolunu aramış. Önce İstanbul’a gelmiş, sonra buradan gemiyle Giresun’a, oradan da Sivas’a gidecekmış. Trenle Haydarpaşa’ya varınca, bir bakmış ki çadır kentte insanlar Ermenice konuşuyor. Kalabalığa katılmış, orada kayınbiraderiyle karşılaşmış. Ondan duymuş neler olduğunu. Kayınbiraderi “Böyle şeyler yaşandı. Artık ne memleket, ne karın, ne de kızın var. Herkes sürgün edildi. Haber alınamadı gidenlerden” demiş. Dedem öylece İstanbul’da kalmış. Bizim Suşehri’yle bağımız böylece, Soykırım’la kopup gitmiş.

1 Sarkis Seropyan (1935-2018): Sivaslı bir ailenin çocuğu olarak İstanbul’da dünyaya gelen, kurucuları arasında yer aldığı Agos gazetesinin Ermenice sayfalarının editörlüğünü yapan gazeteci ve yazar. Ermeni Mimarlar ve Mühendisler Derneği HAYCAR’ın ‘gayriresmî başkanı’ olarak, uzun yıllar, Anadolu ve Mezopotamya’daki eski Ermeni köylerine, manastır ve kilise kalıntılarına yönelik geziler düzenlenmesine önayak olmuş, bu gezilerde rehberlik yapmıştır.

“Bizimkiler ölmedi”

2013 yılında Boğaziçi Üniversitesi’nde yapılan Müslümanlaştırılmış Ermeniler Konferansı’nın birinci günüydü; ilk oturumlar, açılış konuşmaları olmuştu.² Kahve molası verdiler. Yanıma biri geldi, “Sen Ezbiderli misin?” dedi. Ben “Evet” deyince, “Kimlerdensin?” diye sordu. Ne kadar anlamsız bir soru! “Ne yapacaksın kimlerden olduğumu? Kimi tanırsın ki!” dedim. Dedemin soyadını söyledim ama tanıyamadı. Bizim soyadımız sonradan değişmişti, onu sordu, ben de yanlış yazıldığını, aslında dedemin babasının isminin Apik Ağa olduğunu söyledim. Adamın gözleri açıldı, “Sen Apik Ağa’nın torunu musun?” dedi. Aslında Minas’ın torunu olduğumu söyledim. Ben de şaşırdım. Konuştuğum kişi neredeyse benimle yaşıttı; “Dedemin babasını nasıl tanıır?” diye düşündüm. “Ben tanımam ama bizim evde lafı çok olurdu, bizim için ef-sane gibi bir şeydi” dedi. Üstüne bir de “Ortaköy Fırını’nda çalışmıyor muydu?” dedi. Ben “Evet” deyince, “Biz muhakkak akrabayız” dedi. “Herkes öldü” dedim; “Sen öyle zannediyorsun. Nasıl herkes öldü! Bizimkiler ölmedi” diye cevap verdi.

Onun da dedesi Ortaköy Fırını’nda çalışmış. Babam, “Ortaköy Fırını’nda çalışan bütün Ermeniler akrabaydı” derdi. Adamın söylediğinde bir mantık vardı. Sonra başladı kendi aile hikâyesini anlatmaya...

Ermeni erkekler orada askere alınmışlar, onlar gidince kadınları da sürgün etmişler. Erkekler Adıyaman-Râhta’da askermiş, sürgün kafilesinde kendi akrabalarına rastlamışlar. Ezbider’den kırk kişi yola çıkmış ama Râhta’ya gelene kadar yirmi kişi kalmışlar, diğer yirmi kişi yollarda ölmüş. Erkekler, kalan yirmi kişiyi kafileden ayırmayı başarmış. Üç yıl boyunca Râhta’da kalmışlar. Mütarekeyle gerisin geri dönmüşler. Ezbider’e döndüklerinde topraklarının önemli bir kısmının işgal edildiğini görmüşler. Bir şey yapmamışlar. Onlara sadece yaşayacakları alan bırakılmış. Hayatlarını yeniden kurmaya başlamışlar. Kazandıkları parayla tarla alarak, dört sene bu şekilde

2 Hrant Dink Vakfı ve Malatya HAYDER tarafından düzenlenen ve 2-4 Kasım 2013’te Boğaziçi Üniversitesi’nde yapılan ‘Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler’ başlıklı konferans kastediliyor. Konferansta sunulan bildiriler kitaplaştırılmıştır: Altuğ Yılmaz (der.), *Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler* (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2015).

yaşamışlar. 1923'te Selanik'ten muhacirler getirilmiş.³ Bir kere daha, bizimkilerin elinde avucunda ne varsa almışlar ve muhacirlere vermişler. Dedemler kendi topraklarında ortakçı olarak çalışmak zorunda kalmışlar. Hırs etmişler, çalışıp toprak almışlar, aldıkları toprağı genişletmişler. 1945 yılına kadar tarımla uğraşmışlar ama o yıl "Gâvurların toprakları Müslümanlara verilecek" diye bir kanun çıkmış. Dedem de "Yeter artık, biz Müslüman'ız, toprağımızı artık kimseye vermeyeceğiz" demiş. Zaten bizden başka Ermeni yoktu, herkes de bizi bilirdi. Nüfus cüzdanlarımızda 'İslam' yazılı şekilde, bugüne kadar hayatımızı sürdürdük.

Öğrendim ki kardeşlerinin birkaçı İstanbul'a gelmiş, ailenin bir kısmı da orada kalmış. "Siz Ermeniliği nasıl yaşadınız?" diye sordum. Şöyle anlattı:

"Valla, biz Ermeniliği hiç karışmayarak yaşadık. Biz sizin gibi değiliz. Siz karşınıza kim çıksa kızlarınızı veriyorsunuz, sizde karma evlilik çok var. Bizim muntıkada bizden başka Ermeni yok ama bir haber duyarız ki Samsun'da bizim gibi bir aile varmış, hiç üşenmeden atlar gideriz. O ailenin kapısını çalar, kendimizi tanıtırız. Misafir olur, kızlarımızı, oğullarımızı anlatırız. Bizim gibi olanlarla yani kökeni Ermeni iken bugün İslam gibi gözükenlerle evlendik. Bugüne kadar bizim ailede hiç karma evlilik olmamıştır. En çok oğlum karma evlilik yapacak diye korkuyordum, içim cız ediyordu. Nihayet bir Ermeni'yle evlendi ama ben oğlumu kaybettim. Avustralya'ya yerleşti. Ermeni bir kızla evlendi ama kızın babasını ikna etmek çok zor oldu. Mecbur kaldım, oraya gidip kendimi anlatmaya; "Müslüman, Türk değiliz. Biz Ermeni'yiz, hikâyemiz budur" dedim. Oğlum şimdi gözümden uzak ama haberini alıyorum. Olsun, orada bir Ermeni evi, ailesi kurdu. Bu bana yeter.

Ezbider'de ayakta kalmış hiçbir şey yoktu

Atalarımın memleketi olan Tokat, Giresun, Sivas ve Erzincan aslında birbirine çok yakın, neredeyse yürüyüş mesafesinde olan yerler. Dört

3 Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Türkiye ile Yunanistan arasında, 1923 yılında, Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak yapılan sözleşme uyarınca Türkiye ve Yunanistan'ın kendi yurttaşlarını dinî farklılıkları esas alarak tabi tuttuğu zorunlu göç.

saat doğuya gidersen birine varıyorsun, üç saat batıya gidersen öbürüne varıyorsun.

İki sene önce Şebinkarahisar'da, Tamzara köyünde bir defile düzenlendi. Beni de davet ettiler. Eşimle birlikte gittik. Tamzara'da genç bir kaymakam vardı, defileye o önyak olmuştu. İlk olarak bir tanıtım filmi gösterdiler. Sonra Kaymakam söz alıp şunları söyledi:

Taşlarda oyulmuş bir kilise gördünüz, o bir Rum kilisesiydi. Şebinkarahisar'da Sümela Manastırı'na benzeyen bir kiliseyi restore ettik, yolunu yaptık. Çünkü burada çok Rum yaşıyordu. Onun yamacındaki düzlükte bir kadın gördünüz, dokuma tezgâhında kumaş işliyordu. O kadın aslında Türk, buralı bir kızcağızımız ama temsil ettiği Ermenilerdi. Çünkü Tamzara'da Ermeniler varken her evden dokuma tezgâhı sesi işitilirdi. Tamzara dokuması, marka olmuş bir dokuma türüydü, buradan ihraç edilirdi. Şimdi artık hiç dokuma tezgâhı yok. Bunu duyunca çaba sarf ettim ve bir tezgâh buldum. Onun taklitlerinden yaptırdım ve bir dokuma kursu açtım. Giresun Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Desinatörlük Bölümü öğrencileri, bu dokumayla işlenmiş elbiseler tasarladılar.

O giysilerle Tamzara sokaklarında defile yapıldı. Kaymakam'ın bu anlattıkları bizim gözyaşlarına boğulmamıza yetti. Çünkü anneannemin de böyle bir tezgâhı olduğunu düşündüm.

O günlerde oradan Ezbider'e gidebildim, yakın mesafeydi. Otomobille bir saat sürdü. Orada, Müslümanlaşmış Ermeniler Konferansı'nda tanıştığım kişinin abisiyle görüştüm. Evi Müslüman evi gibiydi, bizi yemeğe davet ettiler ama kadınlar yemekte yoktu. O ve oğluyla sofraya oturduk. Oğlu Ermenistan'daki güncel, popüler müzikleri, müzisyenleri biliyordu. İstanbul'la da bağlantıları var ama yaşam tarzları yerli insanlarla aynı. Kendilerini gizlemiyorlar. Köklü olmanın, yerli olmanın avantajlarını güvenilir olmakla yaşıyorlar, çünkü orada yaşamakta olan nüfus, Ermenilerin yerine tasfiye edilen Selanik göçmenleri, 1923'te yerleşen insanlar. Birlikte oraları gezdik. "Burası kiliseydi, burası okuldu" diyerek izleri gösterdi bize. Ayakta kalmış hiçbir şey yoktu. Kilise yıkık haldeydi. Okuldan kiliseye köprü gibi bir yapı vardı, o geçişin yıkıntılarına da baktık. Ezbider'de onlar dışında insanlarla pek tanışmadım ama Tamzara'da durum çok farklıydı.

Tamzara'ya gittiğimde herkes "Arkadaş buralıymış, nenesi buradan gitmiş, dedesi buralıymış" dedi. Orada çok daha farklı ilişkiler kurdum, tanıdığım kimse olmadığından herkesle temas kurdum. Ermeni olduğumu duyanlar, "Çeşmeyi gördün mü? Üstünde Ermenice harfler var" diyerek, Ermenilerden kalma izleri göstermek istediler bana. Ben döndükten aylar sonra bir arkadaşım telefon açtı, "Zara'ya gidiyoruz, ne tavsiye edersin?" dedi. Ben de "Tamzara köyüne git, köy kahvesinde otur ve çayını iste, sonra da Ermeni olduğunu ve yolunun oraya düştüğünü söyle" dedim. Arkadaşım döndüğünde "Köydekilerden biri 'Bize yemeğe gelin', bir başkası 'Bu akşam dönmeyin, bizde kalın' dedi. Birkaç saat orada ayaklarımız yerden kesildi" diye anlattı. İlginçtir, haki-katen çok ilginçtir.

Dedem Türklerle, abileri Ruslarla kalmış

Vasken dedem çok çocuklu bir ailenin evladıdır. 1915 yılında *ahparig*le⁴ birlikte gurbete çıkmış, Novorossisk'te inşaat ameleliği yapmış. O dönemlerde Hristiyanlar ağır vergi vermek zorundaydı, bu sebepten mevsimlik işçi olarak gurbete çıkıyorlardı. İstanbul gibi önemli gurbetlerden biri de Rusya'ydı. Mesela Hemşinliler de Rusya'ya mevsimlik işçi olarak çok fazla gitmişler ve fırınlarda çalışmışlar. Hatta bunun sonucu olarak Türkiye'ye pastacılık kültürünü taşımışlar. Pastacılık geleneksel Rum sanatı olduğundan, gençlik yıllarımda, kesin Rumlardan öğrenilmiştir diye düşünürdüm. Genelleme yaparak "Laz fırıncı" denir ya, aslında bu şekilde ifade ettiğimiz çoğu insanın Hemşinli olduğunu ve bu zanaatı Soçi'deki, Krasnodar'daki, Novorossisk'teki gibi liman şehirlerinde bulunan fırınlarda öğrendiklerini öğrendim.

Dedem, Birinci Dünya Savaşı sırasında abileriyle birlikte Rusya'da olduğundan hayatta kalabilmiş. Akabinde Antranik Paşa gönüllüler ordusu toplayınca,⁵ o da abileriyle katılmış. 1915 sonrasında Ruslarla birlikte Ermeni birliği olarak Türkiye'ye gelmiş. Burada tarih biraz ters işlemiş. Soykırım'dan kurtulan ama aileleri kurtulamamış olan insanların

4 *ağparig* (Erm.): Ağabey, söyleyişte 'ahparig'.

5 Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus Ordusu içinde kurulan, Andranik Ozanyan'ın (1865, Şebinkarahisar - 1927, ABD) komuta ettiği Ermeni gönüllü alayı kastedilmektedir.

eylemlerinde muhtemelen intikam duygusu yaşanmıştır. Bu konuda dedem bana pek bir şey anlatmadı ama acemi asker olarak Antranik Ordusu'ndaki maceralarından bahsederdi. Antranik'in askerleriyle savaşırken çatışmada çenesine mermi isabet etmiş ve saf dışı kalmış. Sonra birliğinden ayrılmış, hastaneye kaldırılmış ama birlik yoluna devam etmiş. Dedem, iki abisiyle bir daha karşılaşmamış. Savaş bittiğinde dedem Türklerle, abileri ise Ruslarla kalmış. Mektuplaşmışlar, sonrasında da annem ve oradaki kuzenleri mektuplaşmayı sürdürdüler ama onlar da hiç karşılaşamadılar. Fakat en sonunda, 1986 yılında onların çocuklarıyla Ermenistan'da görüştüm. Kardeş torunlarıydık, tanıştık. Sonra biz onları İstanbul'a davet ettik, eşyle birlikte geldiler.

Yayam ve dedem yetimhanede tanışmış

Yayam⁶ ise tehciye sürgün yollarında tanık olmuş. Babası o dönem İstanbul'daymış; yayam annesi ve kardeşleriyle Tamzara'dan sürgün edilmiş. Annesini Eğin şehrinde, tifüs hastalığından kaybetmişler. Çok trajik... Yayam o süreci anlatırdı:

Annem öldü. Biz çocuklar olarak ne yapacağımızı şaşırdık. En büyükleri bendim, daha 13-14 yaşlarındaydım. Annemin ölüsünün başında öylece kalakaldık, bir yere kımlidayamadık. Sonra bir asker geldi, annemin ayağına bir ip bağlayıp çeke çeke götürdü. Eğin'in sokakları merdivenlidir, kafasını her basamakta küt küt taş çarpma sesi hâlâ kulağımdadır. Kardeşlerimin izlemesine izin vermedim, hepsini göğsüme bastırdım ama ben izledim. Gözden kayboluncaya kadar, annemin cesedinin taşınmasını, o askerin annemi çeke çeke götürmesini izledim.

Sonradan kardeşlerini hangi şartlarda, nerede kaybettiğinden, onlara ne olduğundan ve kendisinin nasıl tek başına yetimhaneye sığındığından haberim yok.

Yayamla dedemin tanışması da yetimhane sayesinde olmuş. Yetimhanede, tabii, hem kızlar, hem erkekler var. Yetimhane yönetimi, yaşı biraz ilerlemiş olanları evlendirip yetimhanenin sorumluluğundan çıkarmak için çabasarfetmiş. Dedemin kaldığı hastanenin müdürlüğünü

⁶ yayam (Erm.): Büyükanne.

yapan *badveli* (Protestan rahip), “Kızlar yetimhanesinin *mayrabe*diyle”⁷ görüştüm. Güzel bir kız var, razı olursan seni onunla evlendirelim. Bir-birinize tutunup, hayatta destek olursunuz” demiş. *Badveli*, “Akşam bir ziyarete gidelim” deyince, dedem “Ben ne yapayım?” diye sormuş. O da “Bir sepet meyve temin et” demiş. Gitmişler, oradaki *mayrabe*de tanışmışlar. O da rıza gösterince yayamla tanışıp evlenmişler. Dedem hangi hastanedeymiş, yayamın kaldığı yetimhane neredeydi, bilmiyorum, ama evlendikten sonra Trabzon’a yerleşmişler. Bir süre sonra dedemi askere almışlar. Bu sefer de Osmanlı Ordusu için askerlik yapmış. O dönem çok yoğun savaşlar yokmuş ama Çanakkale’ye asker olarak gönderilmiş. Giderken yayam hamileymiş. Dedem yayamı, “*Ağçig ıl-lane anunı Silva gı tines*”⁸ diye tembihlemiş. Nitekim annem doğmuş, ismimi de yayam dedemin tembihlediği gibi koymuş. Doğumun üzerinden bir ay geçmiş geçmemiş, Trabzon *Araçnortu*⁹ Karekin Yebisgobos Haçaduryan,¹⁰ yayama “Trabzon’u tahliye ediyoruz, buradan gideceksin” demiş. Tabii, o da “Nereye, nasıl giderim? Kocam asker” demiş ama şehri boşaltmaları emredildiğinden gitmek zorunda kalmış. “Limandan gemiler muhtelif yerlere gidiyor. İstersen gitmek, Boston’a, Marsilya’ya, İstanbul’a, Atina’ya gemiler gidecek” demişler. Yayam da kocasının ulaşabileceği yakınlıkta olma ve babasını bulabilme umuduyla *Gülcemal*¹¹ adlı İstanbul gemisine binmiş. Vapurun güvertesinde bir hafta yolculuk yapmış. Yayam anlatırdı...

Trabzon’un zenginleri, hatırlı, nüfuzlu aileler hemen kamaraları kendi aralarında paylaştılar ama büyük bir çoğunluk yoksuldu. Ben de onlardan biriydim, bir kamaraya yerleşme imkânım yoktu. Vapurun güvertesinde, açık havada yolculuk ettik. Mevsim açık havada yolculuğa müsaitti ama gene de korkuyordum, bebek üşüyecek de ölecek diye. Gemide biri öldüğünde denize atılırdı, bebek ölürse

7 *mayrabe*d (Erm.): Rahibe.

8 “Kız olursa ismini *Silva* koy.”

9 *araçnort* (Erm.): Dinî önder.

10 Karekin Haçaduryan (1880, Trabzon - 1961, İstanbul): Türkiye Ermenileri 81. Patriği.

11 *Gülcemal* Vapuru: Birinci Dünya Savaşı döneminde kullanılan, Osmanlı Seyr-i Se-fain İdaresi’ne ait uzun yol buharlı yolcu gemisi. Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesinde de (1923-1924) yoğun şekilde kullanılan gemi, bu olaya dair toplumsal hafızada yer etmiştir.

denize atarlardı. O düşünce beni daha da korkutuyordu, ondan fena etkileniyordum. Yol boyunca bebeğin kundağını vapurun bacasına yasladım. Baca sıcak olur, kundağı da sıcak kalır ve üşümez diye düşündüm. Allah korudu bizi, İstanbul'a varabildik.

İstanbul'a geldikten sonra Samatya'daki gayarana¹² yani bugünkü Surp Kevork Kilisesi'nin civarına yerleşmişler. Gayaran Samatya Okulu'nun bulunduğu alandaydı. Oralar mülteci kampı halinde getirilmiş. Böylece yayamla annem Samatya'ya gelmişler. Tabii, yayamın akli dedemde, ondan haber alma çabasında.

"İstanbul'da çok gâvur birikti"

Çok tuhaf zamanlar, bugünden bakınca inanılmaz geliyor; iletişim imkânı, haberleşme yok. Bu esnada dedem terhis olmuş. Trabzon'da Ermeni kalmadığını öğrenmek için dedemin Trabzon'a gitmesi gerekiyor. Çanakkale'den Trabzon'a gitmiş, sorup soruşturmuş ama Ermeniler yok. Sonunda bir başka gemiyle İstanbul'a gelmiş. Dedemin İstanbul'a gelmek niyetiyle bindiği gemiye, "İstanbul'da çok fazla gâvur birikti, o yüzden bu gemi İstanbul'a hiç uğramadan, direkt Yunanistan'a gidecek" diye bir telsiz mesajı gelmiş. Fakat gemi bir mecburiyet sonucu İstanbul'da bir limana yanaşıp açıkta demir atmış. İnsanların gemiden çıkması yasakmış. Trabzon'dan gemi geldiğinin haberini duyan gayarandakiler, Samatya'dan, belki de Ortaköy'den, tanıdık var mıdır diye sahile koşmuşlar. Geminin yanına kayıkla gidenler de olmuş, onlardan biri de yayam. O dönemlerde Samatya sahilinde kayık, tekne dediğin şeyler çoğunlukla Ermeni balıkçıların sahip olduğu araçlardı. Yayam bir kayıkla geminin etrafında turlarken güvertede bir komşularını görmüş ve bağırarak "Vasken orda mı, sizinle mi?" diye sormuş. Komşuları "Buradaydı ama göremiyorum, bilmiyorum" demiş. Yayam birkaç tur daha atmış, bulmayınca gayarana dönmüş. Bir bakıyor ki, Vasken dedem sobanın yanında oturmuş, kucağında da kundaktaki annem. Dedem, gemi limana yanaşmayacak, kendisi de inemeyecek düşüncesiyle, kayıklar o tarafa geldiğinde denize atlamış, kayıklardan biri

12 gayaran (Erm.): İstasyon, durak. Kelime özellikle, 1915 sonrasında Anadolu'dan İstanbul'a ve başka yerlere giden Ermenilerin geçici olarak kaldıkları okul ya da kilise bahçeleri ve binaları için kullanılmaktadır.

sayesinde de karaya çıkmış. Üstelik dedem hayatı boyunca hiç yüzmemişti. Nasıl bir can havliyle atladıysa! O günden itibaren, 1970’li yıllara kadar, anne tarafım Samatya’da yaşadı.

Para azdı, bereket çoktu

Surp Kevork Kilisesi’nin hemen altında, bugün halen duran sokakta kemerli üç dükkân vardır, dedem yaşlanana kadar orada kalaycılık yaptı. Çok naif bir adamdı, çok şeye uyum sağlardı ama küfre tahammülü hiç yoktu. Ettiği en rezil küfür “*Horit morit gangı kaknem*” yani “Ananın, babanın kafatasına sıçayım.” Küfür etmezdi ama öfkelenildiği de olurdu, özellikle kalayladığı kap kacağın kendisine kirli verilmesine çok sinirlenirdi. Dedem için nafile bir hayat yaşadı diyemem, çileli bir hayat yaşadı. Kalaylanacak kapları, kapı kapı dolaşıp kendisi toplardı, çuval sırtında dükkâna getirip kalaylardı, sonra da evlere kendi dağıtırdı. Oradan kazandığı parayla sekiz nüfusa bakardı. Para azdı, bereket çoktu. Rusya’da büyük bir kıtlık boyutunda sefalet yaşanırken, dedem buradan iki defa Rusya’daki abilerine maddi yardımda bulunmuş.

Bizimkilerin Samatya’ya, Surp Kevork Kilisesi’ne, Sahakyan Okulu’na ve Sahakyan *Yerkçahump’a*¹³ büyük bir bağlılıkları vardır. Bütün çocuklar orada okumuşlardır. Hepsi ilkokula kadar okudu ama o dönemin ilkokulunda verilen eğitim seviyesi, bugün çok daha yüksek sınıflarda ancak sağlanabilir.

Bu sebepten, bana yakın gelen semtlerden biri Samatya oldu. Rumelihisarı’nda yaşadık, sonra Feridiye’ye taşındık ama yayamlar orada olduğundan, bir ayağımız Rumelihisarı’ndayken diğeri Samatya’daydı. Haftasonları veya okullar tatil olduğunda Rumelihisarı’na giderdik ama Samatya’ya gitmek için de çok sebeplerimiz vardı. Daha ileri yaşlarımda Samatya, bilhassa açık hava sinemalarıyla, sosyal hayatıyla daha da cezbedici bir yerdi. En az beş-altı yazlık sinema vardı. İnsanlar ailece giderdi. Sandalyeler tahtaydı, o yüzden herkesin koltuğunun altında mutlaka minderi olurdu. Orada hayat ayrı güzeldi. O zamanlar filmler sık değişirdi. Yazlık açık hava sineması çok ucuzdu, iki film izler bir lira verirdim. Hayat renkliydi, akşam oldu mu bütün Samatya

¹³ *yerkçahump* (Erm.): Koro.

sinemalara taşınırdı. Bebekler de pusetlerde... Bahçeler hınca hınç dolar, yer kalmazdı. Bugün artık olmayan ama fakirler için bile hayatı renkli kılan bir sürü şey vardı. Mesela artık hiç kimse akşam yemeğini yedikten sonra, saat dokuz buçukta “Hadi, çayı da evin kapısının önünde sokakta içeyim de konu komşuyla iki çift laf edeyim” diyemiyor. Benim çocukluğumda bu alışkanlık Samatya’da, Feridiye’de, Rumelihisarı’nda vardı. Gittikçe, insanca olmayan bir yaşama doğru aktık.

Sivas Ermeni Hastanesi, ecza dolabının önünde doktorlar ve hastalar (20. yüzyıl başları)

kaynak: R.H. Kévorkian ve P.B. Paboudjian, 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, çev. M. Saris (İst.: Aras Yay., 2012), s.2 42.

Görüşülen kişi 1949 Sivas doğumlu, erkek, demir ustasıdır.
Mülakat 25 Haziran 2018’de İstanbul’da, Hrant Dink Vakfı
Anarad Hığutyun Binası’nda yapılmıştır.

“Burası yayamın evi” diyemediler

Yayam¹ ailesi hakkında hiçbir şey anlatmazdı. Bir erkek kardeşi vardı, bir gün olsun onunla ilgili bir şey söylememiştir. Seferberlik döneminde Sivas’tan Zara’ya kadar yürüyerek gittiklerini söylerdi. O zaman Zara’ya kadar 70 kilometre bir yol gitmişler ama daha sonra bir emir gelmiş, onları bırakmışlar, yayamlar Sivas’a dönmüş. Yayam o dönem 16 yaşlarındaymış; yaşadıklarını bazen anlatırdı bazen de üstü kapalı geçerdi. “Boybürük² giyerdik, aman bizleri almasınlar diye zaman zaman saklanırdık” derdi. Onların çarşafı siyah değildi, siyah beyaz, kareliydi. Hatta yayam, ben çocukken “Bu benim boybürüğüm” diyerek göstermişti. Akşamları sırtlarında tüfek taşıdıklarını da söylerdi. O dönem çeteler geceleri evlere gelip konaklamış. Yayam da boybürük giyer, iki tarafına iki silah alırmış. Bunları anlatır, sonra da “15 yaşındaydım, neler yapmadım ki...” derdi.

Mamamın³ bir erkek kardeşi, beş de kız kardeşi vardı. Erkek kardeşi

1 *yaya* (Erm.): Büyükanne.

2 *boybürük*: Siyah kadın çarşafı.

3 *mama* (Erm.): Anne.

bazı nedenlerden dolayı önce Beyrut’a, daha sonra da Brezilya’ya gitti. Dayım Beyrut’a gidince annesi ve babası onu ziyarete gittiler. Dayım “Beyrut’a gelin, burada birlikte oturalım” dedi ama bizimkiler kabul etmediler. O da “Ben ziyaret tekkesi değilim. Beni hep böyle ziyaret edecekseniz, o zaman ben de öyle bir yere giderim ki bana ulaşamazsınız” dedi, birazcık da kızgınlıkla Brezilya’ya gitti. 88-90 yıllarında, ben onu hiç tanımadan, orada öldü.

Babam ise dört kardeşten üçüncüsüydü. Hepsi Sivas’ın merkezindeydi ama bazı amcalarım 50’li yıllarda İstanbul’a geldiler. İçlerinden biri terziydi, diğeri ise bir otelde çalışıyordu. Bir amcam vardı ki o hiç İstanbul’a gelmedi, hep Sivas’ta yaşadı.

Şimdi Sivas bizim için yabancı

Yayalarımız, dedelerimiz Tavra’dan Sivas merkeze göç etmişler. Annem de, ben de Tavra’yı bilmeyiz. Benim gençlik dönemimde Tavra ile Sivas’ın hiçbir ilişkisi yoktu. Zaten 1915’ten sonra Tavra’da hiç kimse kalmamıştı. Tavra köyündekilerin malı mülkü orada kaldı, öyle terk ettiler. Zamanında bıraktıkları birileri vardı ki, onlar orayı işgal ettiler. Hiç kimse “Bu benim dedemin tarlası, yayamın evi” diyemedi. Oradan biri herkese “Geri gelerseniz buraları tekrar size veririm” diyerek Tavra’yı eline almış. Etrafı duvarla çevrili, bir hayli büyük bir alan o mahalle, çiftlik oldu şimdi. Kimsenin orayla bir ilişkisi yoktu ama zaman zaman gezmeye gidilirdi, çünkü bilirdik ki Tavra bizim.

Bizim mahallemiz Akdeğirmen, Bezirci Caddesi’ydi, mahallenin neredeyse tamamı Hay’dı.⁴ O sokaklarda Dacikler⁵ çok azdı. Oradaki Dacikler yayalarımızdan, dedelerimizden ve babalarımızdan Ermenice bilirlerdi. Bir komşumuz vardı ki, Ermeniceyi biz onun kadar konuşamazdık. Ancak dedelerimizin, babalarımızın anlattıklarına göre onların döneminde komşularla ilişkiler çok da iyi değilmiş. Ermeni çocukları yolda çevirir, kimini döver, kiminin de üstünü başını kirletirlermiş. Haylar gidip gelirken, yolda kimse onları dövmesin yahut herhangi bir olayla

4 Hay (Erm.): Ermeni.

5 Dacik (Erm.): Ermenilerin Türkiye’de yaşayan Müslümanlar için kullandıkları bir sıfat.

karşılaşmalar diye yanlarına iki-üç arkadaş alırlarmış. Babalarımız karşılaşmış böyle olaylarla ama bizim dönemimizde kalmamıştı. Bizim zamanımızda komşularla ilişkiler artıkiydi, içli dışlı olmuştuk. Hatta oradaki komşularımızla ilişkilerimiz hâlâ iyi. Evine girip, buzdolabını açıp yemeğini alacağım *Dacikler* var. Onlar da İstanbul'a geldiklerinde bizlerde kalırlar. Bir de gördüğümüz zaman yolumuzu, kaldırımımızı değiştirdiklerimiz var. Bunlar doğal; bizden de, onlardan da olsa, insanlarını iyisi de, kötüsü de var.

Liseden sonra abim İstanbul'da, Yıldız Teknik'te okumaya başladı. Kardeşlerimden biri İktisat bölümünü kazanmıştı; ben de Ankara'da Filoloji bölümünü kazanmıştım. O dönem babam baktı ki ortadaki tek gelirle dört çocuk okuyacak ve hepsinin ayrı masrafı, harçlıkları olacak... Öyle bir bütçemiz olmadığı için, Sivas'ın zenginlerinden bir ahabamız bize destek oldu. O sırada babama "*Ahpar*,⁶ burada yaşam şartı ne sana, ne de bana kaldı. Çıkıp gidelim buradan" dedi ve babamı bizden bir yıl evvel İstanbul'a getirdi. Burada beraber iş kurdular, biz bu süreçte sermayemizi verdik, 1968'de her şeyimizi kaybettik ve o yıl ailece İstanbul'a göç ettik. Aslında Sivas'tan İstanbul'a göç 50'li yıllarda yavaş yavaş başlamıştı. Haylar, Sivas'ın çocukları için gelecek vaat etmediğini görünce ufak ufak toparlanarak İstanbul'a geldi. Tabii, her gelen yakınına da çekti. Mesela biz Üsküdar'a yerleştik sonra *morakuyrumuzu*⁷ da yanımıza aldık. Bir süre bizde misafir olarak kaldılar. Yalnızımızdaki ev satılırken "Gelin, burada böyle bir ev var, alır mısınız?" dedik, onlar da "Tamam, haydi alalım" dediler. Yani çocuğu büyüyen ve kendisine orada yer bulamayan insanlar geldi. Aslında belki de 50'li yıllarda oradaki sıkıntılardan İstanbul'a geldiler ama bizim geldiğimiz dönemde yani 60'ların sonlarında sıkıntıdan değil, ekonomik nedenlerden geldiler. Ermeniler yavaş yavaş göç etmeye başladılar. Göçle beraber tabii ki azınlığa düştüler. Şu anda Sivas merkezde toplam 60-70 kişi yaşıyor, çok azlar.

İstanbul'a gelirken evimizi Ziraat Bankası'na satmıştık. Sonradan Tarım Kredi Kooperatifi oldu, daha sonra da özel şahsa sattılar. Oradaki evimizi sattıktan sonra Sivas'la ilişkilerimiz tamamen koptu. Herhalde

6 *ahpar* (Erm.): Ağabey, söyleyişte 'ahpar'.

7 *morakuyr* (Erm.): Teyze.

şu an orada 15-20'nin üzerinde daire var, beton yığını oldu. Çocukluğumuzdaki Sivas'ı hiçbir zaman bulamıyoruz. Niye bulamıyoruz? Binalar değişti, yolları değişti, insanlar değişti... Eskiden Sivas'ta belli aileler vardı, herkes birbirini yakinen tanırdı. Bilirdik ki komşumuz Ahmet'in oğlu, öbürü Mehmet'in yahut Garabet'in... Sivas'ın yerlileri birbirini tanırdı. Şimdi Sivas'a gittiğinizde şehir bizim için yabancı. Selam verecek bir kişi bulamıyorsunuz. Eskiden, çocukluk dönemimde dünya kadar adam tanıyordum, bir araya gelip eğleniyorduk. Artık yolda giderken tesadüfen birini simasından çıkarabilirsek yakalıyoruz.

Bir gün yolda gidiyordum. Karşıdan bir çocuk geliyordu; yanımdan geçerken kolundan tuttum ve o anda ismini hatırladım, söyledim. Çocuk şöyle bir geri çekildi, "Kimsin?" dedi. "Tanımadın mı?" dedim, "Tanımadım" dedi. "Niye? Bir düşün bakayım" dedim. Ailesinden birkaç kişinin ismini saydım, "Allah aşkına, dur hele, kafamı karıştırdın, sen kimsin?" dedi. Adımı söyleyince boynuma sarıldı. Tipinden yakalamıştım... Böyle bir tesadüf her zaman olur mu! Maalesef, aradığımız çoğu dostlarımız artık Sivas'ta değil.

Senenin bir günü papaz gelirdi

Sivas'tayken geleneklerimiz zevkliydi. Bizim düğünler genellikle cumartesi akşamları olurdu. *Gınkahayr*⁸ cuma gününden damadın ihtiyaçlarını karşılardı. Cuma akşamı bir de *sud hars*⁹ olurdu. Oğlan tarafı ve kız tarafı aynı anda kendi evlerinde kına gecesi yaparlardı. Kız evinde oynattıkları kınayı oğlan evine götürür, birbirlerine gider gelirlerdi. Cumartesi günü damadı ve çevresinde ne kadar arkadaşı, akranı varsa berbere götürürlerdi. Berberden çıktıktan sonra da hamama giderlerdi. Hep beraber öğle yemeği yedikten sonra, ikinci zamanı herkes evine gidip hazırlanır, akşam da düğüne giderlerdi. O gece kız evi düğünü kendi evinde yapardı ama erkek evi düğünü salonda yapardı. Şehirden bir ya da iki arabayla kız evine giderlerdi. Taksi tutulurdu, o gelin arabası olurdu, bir de otobüs tutulurdu, *harsin kur*¹⁰ ile gelin almaya giderlerdi. Gelini almak için kapıları döverlerdi ama kapılar açılmazdı.

8 *gınkahayr* (Erm.): Vaftiz babası.

9 *sud hars* (Erm.): Sahte düğün.

10 *harsin kuyr* (Erm.): Gelinin kız kardeşi; nedime.

Kapıyı açacak olan kişi hediye isterdi. Hediye verdikten sonra ‘göz aydını’ ederler ve gelini alırlardı. Sivas’ta İstasyon Caddesi meşhurdur, orada bir tur atıp salona giderlerdi. Salonda gelini karşılarken büyükle-
rimizin söylediği *yerkler*¹¹ vardı; artık ne hatırlıyorum, ne de biliyorum. Müzik başladığında gelin ile damat oynardı, sonra da takı işleri baş-
lardı. “Şen olsun, var olsun Arakel Ağa, 100 lira verdi” derler, bağıra-
rak ilan ederlerdi. Düğün biterken herkesin eline birer paket verirlerdi. Paketin içinde üzüm, fındık, fıstık, leblebi, mevsimine göre meyve, bir
de mutlaka pastırmalı sandviç olurdu. Düğünden gece geç vakit dönü-
lürdü. Pazar sabahı bu paketler zevkle açılır, ilk olarak o sandviç yenir-
di. Pazar günü çeyizlik ne varsa gelin evine götürülürdü. Bir de tepsi
hazırlanırdı. O tepsinin içine düğünden kalan kuruyemişler, üzerine de
bir elma konurdu. Elmayı neden koyduklarını bilmiyorum ama bir de
madeni para koyarlardı. Erkek tarafı da onun karşılığında ayrıca para
koyardı. Çeyizi götüren çocuğa *harsın ahpar*¹² derlerdi, damat ona harç-
lık verirdi. Biz de götürdük çocukluğumuzda. Damat çeyizi getirenlere
belli bir harçlık verip orada ağırlarlardı. Ağırladıktan sonra çıkar evimi-
ze gelirdik. Güzeldi, hep çocukluklarımızda yaşadığımız şeyler bunlar.

Sivas’ta *gınunklar*¹³ evde olurdu. Senenin bir günü papaz gelirdi, o sene
içerisinde doğmuş kaç çocuk varsa hepsinin *gınunklarını* yapardı. O
sırada kızlar ama genellikle erkekler, çocukları havlunun içine koyup
kucaklar, o çocuğun *gınkahayrı* olurlardı. O çocuk büyüyüp evlendi-
ğinde yine o kişi *gınkahayr* olurdu. Eğer istemezse başka bir *gınkahayr*
bulunurdu. Sivas’ta *gınkahayr* anne-baba görevi yapar, gelinin bütün
ihtiyaçlarını karşılardı. Oğlan evinin de bütün masraflarını, ayakkabı-
sını, tuvaletini, birçok eksikliğini *gınkahayr* görürdü. Sivas’ta maalesef
*bısag*¹⁴ yoktu. Bazıları Kayseri’ye *bısaga* giderlerdi ama çok değillerdi.
Mesela annem ve babam Kayseri’deki kiliseye gitmişler, *bısaglarını* Der
Haygaz yapmış.

¹¹ *yerk* (Erm.): Şarkı.

¹² *harsın ahpar* (Erm.): Gelinin erkek kardeşi.

¹³ *gınunk* (Erm.): Vaftiz.

¹⁴ *bısag* (Erm.): Dinî nikâh.

Bayramlarımız âlemliydi

Vartavar'da¹⁵ bir hafta evvelden herkes hazırlığını yapardı. Bütün Ermeniler ve maddi durumu iyi olanlar Huykesen'e¹⁶ giderdi. Piknik alanı gibiydi. Elli-altmış kişi, artık o gün için kaç Hay varsa, herkes sabahın beşinde-altısında kalkıp hazırlanırdı. Kimi faytonla, kimi arabayla, bazen de iki-üç ev birleşip minibüsle gider, orada kahvaltı yapardı. Herkes bir ağaç altında gölgede yer kapar, ocağını kurardı. Sonra, kurban keserlerdi; insanlar *uhdunu*,¹⁷ *madağını*¹⁸ keserdi. O etten kimi haşlama yapar, kimi mangal pişirirdi. Tam gittiğimiz yerin orada bir dere akardı. Herkes eline bir kova alırdı, gençlerin ıslatmadığı biri kalmazdı. Onun için Vartavar'da yanlarına yedek kuru elbise de alırlardı. Öyle bir gelecek vardı. Sabahtan akşama kadar yer, içer, oynarlardı. Gençler gençlerle, yaşlılar yaşlılarla bir arada, hoş bir gün geçirir, akşam olduğunda da dönerlerdi.

Hristiyan olmayan komşularımız bizim bayramlarımızda “Hem bayramlaşmaya geleceğiz, hem de paça yiyeceğiz” derlerdi. Geleneksel yemeklerimize bayılırlardı. O gelen misafirlerimize en çok ikram ettiğimiz yemekler kalburabastı, hurma, paça ve sarmaydı. Bayramlarda gezerken her ev tatlı, likör, badem şekeri yahut çikolata gibi şeyler ikram ederdi. Aynı şeyleri Müslüman komşularımıza da ikram ederdik. Biz de onların bayramlarına giderdik, bize bayram için yaptıkları aşureden, tatlılardan ikram ederlerdi.

Bayramlarda, sekiz-on kişilik yaşlı erkek grupları Ermenilerin evlerini gezerlerdi. Hele o yumurta bayramlarında, ceplerimiz dolduğunda eve gidip boşaltır, sonra bir tur daha atardık. Yani şimdi buradaki gibi değil, âlemlı bayramlarımız olurdu. O zamanlar 100-120 veyahut 150

15 Hristiyanlık öncesinde Tanrıça Asdğig'in nehirde yıkışının kutlandığı bayram olan Vartavar, Hristiyanlıktan sonra İsa Mesih'in 'suret değiştirme' günü olarak kutlanan Baydzaragerbutyun'la birleştirilmiştir. 'Su Bayramı' olarak da anılan Vartavar gününde güvercinler uçurulur, güller saçılır, insanlar birbirini ıslatır; bu gelenekle Nuh Tufanı anılır.

16 Huykesen: Merkeze yakın Merekür dağlarının eteklerinde bulunan, Surp Hintragadar Manastırı'na bağlı Surp Asdvadzadzin Kilisesi ve tesislerinin kalıntıları. 'Honorigidur' adıyla da bilinir ve halen ziyaret yeridir.

17 *uhd* (Erm.): Söz, adak.

18 *madağ* (Erm.): Kurban.

haneydik. Kimse kimseyi ayırt etmezdi. Kimse “Ben bununla bayrama gitmeyeceğim” yahut “bayramlaşmayacağım” demezdi, çok samimi bir hava vardı. Yaşlı kadınlar haftada bir gün, cumartesi günleri toplanır dua ederler, *jam*¹⁹ yaparlardı. Jamlarda Ermenice bilen, okuyan yaşlı kadınlar olurdu. Erkekler zaten hep kahvelerde buluşurlardı. Pazar günleri de toplanır, eğlencelere giderlerdi.

Bir dönem erkekler evlerden odun toplar, onları bir yerde yakar, eğlenirlerdi. Orada yoksullar için yardımlar toplarlardı. Yaşlı kadınlar da kapı kapı gezer; durumu olmayan, fakir Ermeniler için *joğvok*²⁰ toplarlardı. Kimi un, kimi bulgur verirdi. Muhtaç olan insanlara dağıtırdı. Öyle bir alışkanlık vardı.

*Der hayr*²¹ getirmek her zaman mümkün olmadığından, cenazelerimiz problemli. Kış şartları çok ağırdı, o yüzden eğer biri kışın ölmüşse İstanbul’dan Sivas’a papaz, *der hayr* gelmezdi. Gelse de binde bir, tesadüfen gelirdi. Kayseri’de ya da yakın bir vilayette *der hayr* varsa gelip yardımcı olurdu, onun vasıtasıyla evlerde okunurdu. Bir de mezarının başında okunur ve cenaze defnedilirdi. Sivas’ta yaşlı kişilerden dua okuyanlarımız vardı. Onlar dualarını yaparlar, cenazeyi gömerler, *akoğklarını*²² dağıtırlar, sonra da cenaze evine giderlerdi. Sivas’ta, cenaze olduğu gün, belki de bir-iki hafta, cenaze evinde yemek pişmezdi. Çok yakın komşuları, *Dacik* olsun, *Hay* olsun, birbirlerinin cenazelerine yemek verirlerdi. Yirmi-otuz komşunuz var, hepsi “Ben yemek vereceğim” dese, bir günde o kadar yemeği tüketmek mümkün değil. Biri kahvaltıyı, bir başkası da yemeğini verirdi. Ancak *akoğku* cenaze sahibi yapardı. Ölenin canı için, boyu neredeyse bir buçuk metre olan lavaşların içine üzüm, zaman zaman da helva koyarlar, üçgen şeklinde katlardı. Cenaze kalktıktan sonra birer tane dağıtırlardı. Çocuktuk, getirilen üzümü yedik ama bazıları cenazede verildiği için üzümü de, ekmeği de yemezlerdi.

19 *jam* (Erm.): Saat, zaman; ayrıca, ‘kilise’ ve ‘kilisede ibadet zamanı’ anlamlarında da kullanılır.

20 *joğvok* (Erm.): Sivas’ta Ermeni kadınların, ihtiyacı olan kişiler için topladıkları yardım.

21 *der hayr* (Erm.): Papaz.

22 *akoğk* (Erm.): Sivaslı Ermenilerin cenazede dağıttığı, lavaşa sarılı üzüm veya helva.

Biz Sivas'ta Ermeni okulu görmedik

Sivas'ta kadınlar hep birbirlerinden ana lisanlarını öğrendiler. Yoksa, biz Sivas'ta Ermeni okulu görmedik, bizim dönemimizde yoktu. Haliyle bizler de yayalarımızdan, babalarımızdan, dedelerimizden *Hayeren*²³ öğrendik. Konuştuğumuz, dilimizin döndüğü; onlardan ne aldık-sa onunla gidiyoruz. Bizim yayalarımız Türkçe bilmiyordu, mecburen evde *Hayeren* konuşurduk. Annem bilirdi ama yayam Türkçeyi çok iyi konuşamazdı. Çarşıya gittiklerinde bizleri yanlarında götürürlerdi ki tercümanlık yapalım.

Okuma yazma bilen kadınlar, arzu eden gençlere evlerde Ermenice öğretiyordu. Takma adı 'Merzifonlu' olan bir kadın vardı; Sivas'ın gençlerine, kadınlarına Ermenice dersi verirdi. Başka bir *mayrig*²⁴ daha vardı, asıl başları oydu ve iki başka kadın daha vardı. Bu devam etti ama şimdi böyle bir gelenek de, Sivas'ta Ermenice bilen de, okuyan da yok. 1968-70 arasında bu durum tamamen ortadan kalktı, çünkü o kadınlardan kimi öldü, kimi de İstanbul'a geldi. Yani, herkes bir yere gidince dağıldı, o gelenek kayboldu. Şimdi de *der hayrlar* senede bir de olsa Sivas'a gidiyorlar, hem cenazeleri okuyorlar, hem de evlerde dua ediyorlar.

Bazı dönmelerin Haylıkla alakaları yoktu

1915 yıllarında erkeklerin Ermenice isimleri zorla *Dacik* ismi olarak yazılmış. Herkese bir *Dacik* ismi vermişler. Sonra da kimliklerinde değişiklik yapılmış; üzerinde 'mühtedi' yazardı. 'Dönme' demekti bu, Hristiyanlıktan Müslümanlığa dönenlere 'mühtedi' derlerdi. Dedem de öyleydi. Sonradan ortalık düzeldi, normal zamana gelince dedem gitti, yine eski Ermenice ismini aldı.

Mesela Sivas'ın ileri gelen ailelerinden biri vardı ki, onlar da Ermeni'ydi ama Sivas'ta *Daciklik* yapıyorlardı. Bütün cenazelerini Türk mezarlığına koydular ama daha sonra oğlu İstanbul'a geldiğinde Ermenilik yaptı. Müslümanlaşmış kişiler de vardı, yani Müslümanlık yapıp da *Hay* olanlar... Fakat çoğu *Haylığını* gizlerdi. Mesela bir arkadaşımın kız kardeşi

23 *Hayeren* (Erm.): Ermenice.

24 *mayrig* (Erm.): Anne.

bir *Dacik*'le evlenmişti; evlerine gidip geldiğim halde, benimle bir gün olsun Ermenice konuşmamıştır, *Haylığını* belli etmemiştir. Ne *Daciklik* yaparlardı, ne de *Haylık*. *Hay*'ın yanına gelir *Hay* olurdu, *Dacığın* yanına da gider *Dacik* olurdu. Hastanede çalışan bir sıhhiye, bir de Bora-zit köyünden²⁵ Ermeni bir kız vardı. Kız ameliyat olmak için hastaneye gittiğinde, sıhhiye kıza âşık oldu ve evlenmek istedi. Evlenmek istediği zaman kendisinin de Ermeni olduğunu iddia etti. O dönemler babamla arkadaşlık ediyordu. Kendisinin Ermeni olduğunu yaşıtı gençlere kabul ettirdi, sonra da kıızı istedi. Kızın annesi ve babası ilk başta tabii ki vermek istemedi ama araya başka insanların girmesiyle kızla oğlan evlendi. Ancak, o oğlan evlendikten sonra yine Müslümanlığı devam ettirdi, karısının ismini de değiştirdi. Üç kıızı, bir de oğlu oldu. Oğlunun ismini Enver ve Talat paşalardan, Talat Enver koydu. Bizim ortaokul dönemlerimizde Enver genç çocuktuk ama çok yakın arkadaşlığımız yoktu. O dönemler ezan hoparlörle söylenmezdi. Bir bakardık, öğle namazlarında minarenin üzerinde ezan okurdu. Yani dönme olarak varlardı ama hiçbir zaman *Haylık*la alakaları yoktu.

Askerde çok çeken de oldu, rahat eden de

Bizim gençler için askerlik belli bir zaman sorun oldu. Askerlikte çok çekenler de, rahat edip sevilenler de oldu. Mesela dedemden Varlık Vergisi almışlar ama ne kadar aldılar bilmiyorum. Varlık Vergisi'nde herkese varlıklarının daha üzerinde para yazmışlar. Ödeyenler öde-miş, ödeyemeyenler ise galiba askerlikle ödemiş. Dedemin durumu biraz iyiydi, belli bir miktar o da ödemiş. Babam ise dört yıl Nafia olarak askerlik yapmış. Askeriyede gayrimüslimlere farklı bir elbise giydirirlermiş. Diğerleri hâkî renginde giyerken, bizim Ermeniler yani gayrimüslim olanlar kahverengi elbise giyerlermiş. Nafia işçileri oldukları için bunlara yol yaptırırlarmış, taş kırdırırlarmış. Babam üç yerde, Konya, Adana ve Zonguldak'ta askerlik yapmış. Bir gitmiş, bir geri gelmiş. Tabii ki, babalarımız askerlikte bir hayli sıkıntı çekmiş. Zaman gelişince, çağ birazcık daha ilerleyince... Biz onlara göre, askerlikte çok zorluk çekmedik.

²⁵ Sivas merkeze bağlı, bugünkü resmî adıyla Köklüce köyü.

O zaman sıkıntılar birazcık daha Haylık, Dacıklık arasındaydı, yakın de-
ğildi ilişkiler. Babalarımın dedelerimin çektikleri, yaşadıkları sıkıntılar
var. Kimse güllük gülistanlık değil. Bir karakola iki-üç Dacık'le beraber
bir Hay gittiğinde, "Lan oğlum, niye böyle ağzını burnunu kırdın da
geldin? Kulağını kesip geleydin benim yanıma" diyen komiserler vardı.
Düşünebiliyor musunuz bu zihniyeti! Haylara birebir zıt olanlar, onları
sokakta gördükleri her yerde sıkıştıran insanlar vardı. Bazıları da Hay
olduğun için iş vermezlerdi. Ama bunların yanında, Hay olduğu için
seni tercih eden insanlar da vardı. Ben askerlikte çok rahat ettim, hiç
sıkıntı çekmedim. Çok sıkıntılar çeken bir arkadaşım vardı. Çocuğu her
seferinde döverlerdi. Sonunda firar etmeye karar verdiği bir gün "Oğ-
lum, etme, bu kadar askerlik yaptın, yapma" diyerek ikna ettim. Ben
terhis olduğum dönemde o da usta olmuştu, sonra rahat etmiş ama
onu çok dövdüler, çok...

Bir de, biz Ermenilerin yüzde doksanı Doğu Anadolu'ya, Patnos, Ağrı,
Şırnak, Kars ve Sarıkamış gibi bölgelere giderdi. O bölgelerin haricinde
askerliğe hiçbir zaman almazlardı. İsmim Türkçe olduğu için beni önce
topçu yaptılar ama sonradan kayıtlara bakıp Ermeni olduğumu anla-
dılar. Benim ilk askerlik yerim İzmir-Bornova'ydı ama sonra askerlik
şubesinden çağırdılar, "Oğlum, Bornova'da yer yok. Başka iki yer var.
İstediğini tercih et, seni oraya gönderelim" dediler. Askerlik Şubesi
bana Amasya Talimgâh Bölüğü ve Sivas'ı önerdi. Tabii ki, hem kendi
aileme hem de kayınvalideme daha yakın olurum diye Sivas'ı tercih
ettim. Ancak Kıbrıs Harbi çıkınca, bizi daha kırk günlük askerken da-
ğıtıma gönderdiler, Sarıkamış'a gittim. Gittikleri yerde çok rahat eden
Haylar da vardı. Hayların becerikli, daha yetenekli olduklarını bildikleri
için kendi bölüklerinde tercih eden subaylar da gördüm. Mesela benim
komutanım her zaman "Gayrimüslim var mı?" diye, önce bir sorardı.
Sorduğunda ben parmağımı kaldırdım, bana "Sana işaret eder etmez
bu tarafa geçeceksin" dedi. Dağıtımda bana Kıbrıs çıktı ama komuta-
nım "Oğlum, rahat edeceğin bir yer bul. Nereyi istiyorsan, seni oraya
göndereceğim" dedi. Sonradan benim yerimi o buldu, rahat etmem
için beni orduvine gönderdi.

“Bu memlekette an sesi duymak istemiyorum!”

Eskiden “Okullar, kiliseler var” diyorlardı. İyi kötü kiliselerin, okulların yerlerini biliyorduk ama sonradan hep resmî bina, daire oldu. Sivas’ta “Bilmemkimin konağı okuldu, bilmemkimin evi hastaneydi” derlerdi. Çok güzel yerlerin hepsi devletin, kamunun eline geçti. Güzel binalar, konaklar, Sivas’ta çok var. Adını hatırlamadığım ama şekil olarak hatırladığım bir-iki yer var ki, zaten baktığınızda “Bunlar Ermeni yapıları” dersiniz. Bizim evlerin belli özellikleri var; binalar hep kireç ve ahşap birleştirilerek yapılır. Eskiden bu binaların sayısı çoktu ama bugüne kadar gelmediler, yaşamadılar. Yıkıldılar hep, yerlerine beton yığınları kondu.

Sivas’ta sadece iki kiliseyi ayakta gördüm. Biri şu anda hâlâ var olan mezarlığın yanındaki Surp Sarkis, diğeri de askeriyein içinde bulunan kilise. Askeriyein içinde bulunan kilise, ben Sivas’tan ayrılana kadar, yani 1968’e kadar ayaktaıdı, sonradan yıkıldı. Kilisenin yanında askeriyein lojmanları vardı. Orası, ben İstanbul’a geldikten sonra, 70’lerde yıkıldı. Daha doğrusu, yıktılar. Orayı cephanelik olarak kullanıyorlardı. Tel örgü içindeydi kilise, girme olanağımız hiçbir zaman olmadı, olamazdı. Yalnızca bizim Ermeni çocuklardan askerliğini orada yapanlar girebildi o kiliseye.

Bir de Sivas merkezde, Arı Sitesi’nin olduğı yerde bir kilisemiz vardı ama yıkıldı. Yıkılmadan evvelki bir dönemde, 1950-52 yıllarında, bizim Ermenilerden yedi-sekiz kişi Ankara’ya kadar gidip kilisenin iadesini istemiş. Bir görevli “Bu memlekette an sesi duymak istemiyorum!” demiş. Bunun üzerine, kiliseyle ilgili olarak, Ankara’dan “Burası çürük” diye bir rapor gelmiş, sonra da yıkım kararı verilmiş ve yıkmışlar.

Tabii, o dönemde Sivas birazcık daha sıkııdı, 60’larda rahatladı. O dönemlerde bizlere bir şey demiyorlardı ama yine de biz Ermeni olarak korkuyorduk. Bir de, Kıbrıs Olayı yaşandığında herkes evlerine kapandı, iki-üç gün hiç kimse sokağına çıkmadı. Makaryos’un²⁶ bir maketini yapmışlardı, sokaklarda yerlere sürüyorlardı, iplerle çarımha asıyorlardı. O hırsıla bizlere de bulaşırlar diye korkuyorduk. Yani, ne de olsa...

26 III. Makarios (Mihail Hristodulu Muskos, 1913-1977): Kıbrıslı Rum din adamı ve siyasetçi. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi’nde başepiskopos olarak görev yapmış, daha sonra bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti’nin ilk cumhurbaşkanı olmuştur.

Sövüyorlar, vuruyorlar, neler ediyorlar... Dokunmaz olur mu! Etkileniyorsun. O etkiyle, herkes evine kapandı. Gelip de hiçbirimizin kapısına dayanmadılar ama öyle bir korku vardı. Herkes, bütün Ermeniler o günlerde dükkânlarını kapadı. Çünkü galeyana geldiklerinde “Burası da gâvur, burası da Ermeni” dediklerinde, 6-7 Eylül hadisesinde olduğu gibi, Sivas’ta da aynı şeyler yaşanabilirdi.

Zaten *Hay*’ın başına bir şey gelse için sızlıyor. Mesela Hrant Dink gibi birini kaybetmek, öyle birinden yoksun olmak... Hrant Dink dendiğinde duygulanmamak, bir şey hissetmemek mümkün mü! İstanbul’da yaşayan Ermeni azk²⁷ öksüz kaldı. Bu adam çığır açtı bu ülkede, ama maalesef kaybettik.

27 azk (Erm.): Millet.

Sivas merkezde bir aile (20. yüzyıl başları)

kaynak: houshamadyan.org
(Arusyak Mıgırdıçyan Arşivi)

Görüşülen kişi 1947 Gemerek doğumlu, erkek, tornacıdır.
Mülakat 24 Temmuz 2018’de, İstanbul’da, Hrant Dink Vakfı
Anarad Hıguyun Binası’nda yapılmıştır.

Gemerek asil bir yerdir

Baba tarafım Gemerek'in Dendil köyünden, ana tarafım ise Gemerek'in kurucuları olan İhmaloğlulardan. Onların kurduğu yapılardan üç gözlü İhmaloğlu Köprüsü günümüzde de kullanılmaya devam ediyor. Dedem, Dendil'den Gemerek'e oğluyla beraber göç etmiş, babam o zamanlar 12-13 yaşlarındaymış. Orada bir müddet kaldıktan sonra anamla babam evlenmiş ama anam babamla evlenmeyi hiç istememiş. Anam 20, babam 17 yaşındaymış; kendisinden üç yaş küçük biriyle evlenip, dört yıl da asker yolu beklemek istememiş ama zorla evlendirmişler. Evlendiklerinde masa kurulmuş, dedem gelinini "Kızım gel, otur, ye" diyerek masaya davet etmiş. Anam esas duruşta beklemiş. 'Gelinlik' var ya, konuşmak da yasak... Dedem "Gel buraya! Gelin, bir evin hizmetçisi, kölesi, esiri. Fakat sen bu evin reisisin. Ne tandır yakacaksın, ne davar sağacaksın, ne de tarlaya gideceksin. Ben torun istiyorum" demiş. 1947'de Gemerek'te, ilk torunları, yani ben doğmuşum.

Birazcık geriye dönük, hisli bir insanım. Gemerek'te yayamın,' dedemin, iki kardeşimin mezarı var. Oraya gittiğim zaman hüzünleniyorum.

1 yaya (Erm.): Büyükanne.

Mesela Kayseri'ye gitmiştim, Gemerek'e gitmek içimden gelmedi, gidedim. Gözümün önünde dağlar, tepeler, pınarlar, evler... Gittiğim zaman belki arzu ettiğim şeyi göremem. O yüzden hep gözümün önündeki hayalimde kalsın diyorum.

Gemerek'in önü düz ovadır. Evler, Karabayır adlı dağın yamacında, 'U' şeklinde kurulmuştur. Evlerin ön cephesi sabah güneşini muhakkak tan yeri ağardığı zaman alır. Zamanında Gemerek'ten göç etmiş ama gittikleri yerde orayı hâlâ yaşatan aileler var. Mesela Ermenistan'da, Yerevan şehrinin Zeytun semtinde *Nor Gamarak* [Yeni Gemerek] adında bir sokak var, Gemerek'ten göç eden aileler oraya yerleşmiş. Oraya gittiğimizde 'Gamarak'ın ne anlama geldiğini sordum, 'hilal' dediler. Gemerek'in kuruluşunu ayın hilal şekline benzetmişler.²

Gemerek asil bir yerdir, gelen herkese kapısını açmıştır. Üç göç almıştır: Doğu'dan Erzurum'dan gelenler, 1890'da Rus Harbi'nden gelenler, sonra da Boşnaklar. Gemerek'te komşularımız çok iyi insanlardı. Orada kötü bir şey görmedim de, yaşamadım da 12 yaşıma kadar iyi veya kötü günlerimizde hep beraber olduk. Bugün dahi dostluğumuz, arkadaşlığımız herkesle devam ediyor.

"Oğlum Siragan..."

Dedem Dendil'i³ "Ailemizin göçle kurduğu bir köy" diyerek anlatırdı. Oradaki mağaralar sonsuzdur. Hâlâ Dendil'de iki Ermeni yaşıyor. Ben de gittim, atalarımın köyünü ziyaret ettim. Mağaraları da gezdim; içine giremiyorsun ama Cizvitlerin yaptığı kayalıklar dışından görünüyor. Cizvitlerden kalan oyma evler vardır kayaların içinde. Verimli topraklara sahip; kaysısı, üzümü bol bir yer. Dedemin anlattığına göre orada adı 'Ballık' diye geçen, kayalık bir yer varmış. Orayı da ziyaret ettim. Zamanında arılar orada yuva yaparmış, o bölgede çok bal üretiliyormuş ama sonradan orası dinamitlenmiş. Şimdi sadece o kayalar duruyor, 'Ballık' yok. Şu an orada Boşnaklar ve Erzurum muhacirleri yaşıyor.

Gemerek'in Çepni köyü de bir Ermeni köyüdür, kilisesi de vardır. Çepni'deki son Ermeni ailenin oğlu ayakkabıcıydı. 1925 doğumlu olsa gerek,

2 Benzetmenin, Ermenice *gamar* (kemer) kelimesinin mimarideki anlamına atıfla yapıldığı anlaşılmaktadır.

3 Gemerek'e bağlı bir köy.

babamın yaşlarındaydı. Onun çocuğu Kızılırmak'ta boğularak ölmüştü. Çepni'dengelib Gemerek'te kunduracılık yapardı. Yalnız, bana ayakkabı dayandıramazdı, bıkmıştı benden. Sabahtan akşama, çarık ayağımda parçalanıyordu. Ayakkabıcı dayı bir akşam gitti, rakısını koydu, karısını öpüp lalaya da lambayı yaktırdı, bir traktör lastiğinden alt, camız gönünden de bir üst yaptı. Bana yaptığı ayakkabı ne çarığa benziyordu, ne de potine. O ayakkabıyı eskitemedim, İstanbul'a da onunla geldim.

Çepni'den yürürken Kızılırmak'ı takip ettiğinde Burhan köyü vardır, oranın da tamamı zamanında Ermeni'ydi. Ailelerin çoğu Amerika'ya göç etmiştir. Burhan köyüyle ilgili bir tekerleme de vardır; "Oğlum Si-ragan, ananı da rezil ettin, babanı da" diye. Zamanında Ermeni okulunda çalışan iki öğretmen evlenmek istemişler ama oğlan tarafı "Kızı tanımayız, bizim köylü değil" diyerek istememiş. Onlar birbirlerini sevmişler, yasak evlilik yapmışlar, bir de çocukları olmuş. Babası da bebeğe ninni söylerken bu lafı etmiş. Bizim ailede de bir olay olduğu zaman kardeşler, akrabalar, aramızda bu tekerlemeyi söyleriz.

İlkokula gittiğim dönemlerdi. Tellal "Ahali, duyduk duymadık demeyin, köyümüze bir abdal geldi, türkü çıkıracak. Talebeler üç yumurta, büyükler beş yumurta. Nakit para yok" diyerek elindeki davulu çalıyordu. Anama gittim, durumu anlattım "Pineden yumurtayı al, git dinle" dedi. Gemerek'te kümese 'pine' derlerdi. Ben de pineye gittim, samanı aldım, şapkamın içine doldurdum, okula gittim. Hademeye yumurtaları verdim, Âşık Veysel'in konserini dinledim. Köyümüzün yumurtacısı Ermeni Protestan bir dayıydı. Çok hayırsever bir adamdı, herkese yardım ederdi. Yumurtaları alırdı ama parasını da verirdi. Karısı da çok iyi bir terziydi, hatta benim ilkokul önlüğümü hediye olarak o dikmişti.

Kırmızı Yumurta Bayramı

Gemerek'te ikisi Ermeni Gregoryen, biri Protestan olmak üzere üç kilise ve okul vardı. Üç kilisenin de yerlerini biliyorum ama şu anda yoklar. Dendil'de de kilise vardı ama orası yıkılmış. Sadece Çepni'deki kilise duruyor. Bu sebepten, dedem annemle babamı almış, Kayseri Kilisesi'ne götürmüş. Orada dinî törenle evlenmişler. Ben de Kayseri Kilisesi'nde vaftiz oldum.

1953 yılında, o zamanın patriği⁴ Gemerek'e *der hayr*⁵ yollamış, "Git, oradaki çocuklara bak" demiş. *Der Hayr* çocukları vaftiz etmeye geldi ama bir baktı ki anne ile baba evlenmemiş, vaftiz olmamış. "Ana babalar yinksin, gelsin" dedi, ana babaları vaftiz yaptı, evlendirdi. *Bısağ*⁶ yaptıktan sonra da, benim kardeşlerim dahil tüm çocukları vaftiz yaptı. Bulgur kaynatanlar kazanlarını bahçeye, avluya koydular, sular ısıtıldı. Amerikan kefen bezi getirip kestiler, havlu yaptılar. Büyükler de dizildi, *Der Hayr* herkesi suya sokup çıkardı, sonra kurulayıp en az elli kişiyi vaftiz yaptı. Onlara "Şunları yapamazsınız" diyerek âdetleri anlattı. İki gün sonra onları tekrar yıkayıp "Serbestsiniz" dedi. 53 ile 58 yıllarına kadar *Der Hayr* aralıklı zamanlarda geliyordu ama daha sonraki süreçlerde göç başladı. Göç gelince de herkes çocuğunu İstanbul'da vaftiz yaptırdı.

Gemerek'te Ermeni evinde en çok, 'katıklaş' deriz biz, ayran aşı olurdu. Başyemek oydu, çünkü köyde tarlaya giden kişilerin midesini rahatlatan bir yemektir. Birde keşkek yaparlardı. Diğer bayramları hatırlamıyorum ama Paskalya kesin kutlanırdı, 'Kırmızı Yumurta Bayramı' denirdi. Soğanla yumurtalar boyanır, çörek değil de tandırda keteler yapılırdı. Bizim köyde Türk, İslam olan arkadaşlarımız da gelir, kırmızı yumurta tokuştururlardı. Ayrım olmaksızın, "Bayramınız kutlu olsun" diyerek, dört gözle gelirlerdi. El öpmeye gelinir, herkese yumurta verilirdi.

"Bunların tavukları da okuryazar"

Gemerek'ten Kore'ye askere bir Ermeni gitmişti. O zaman bir baktık ki davul çalıyor, köyümüzden Kore Harbi'ne gidecek asker yolcu diye. Halay çekildi, eğlenceyle yollandı askere. Zaman geçti, harp bitti ve o çocuk askerden geldi. Baktık, yine davulcu davulunu çalıyor. Hemen köyde bir halay düzeni kuruldu. Gemerek'in altını üstüne getirdiler, "Kore'ye asker yolladık, sağ salım geldi" diye. Yani bunun Ermeni-Türk ayrımı, "Ermeni'ymiş, ona şöyle davranalım" diye bir şeyi yoktu.

O çocuk geldiği zaman "Bunu evereceğiz. Hem de köyün en güzel, en büyük ailelerden birinin kızını alacağız" dediler. Sonra istemeye

4 I. Karekin Haçaduryan (1880, Trabzon - 1961, İstanbul): Türkiye Ermenileri 81. Patriği.

5 *der hayr* (Erm.): Papaz.

6 *bısağ* (Erm.): Nikâh.

gittiler. Babam *ginkahayr*⁷ ('kirve' derler Anadolu'da) oldu. D    n olacak; gelin arabaları, at arabaları süslendi. Gelinin abisi babamın da arkadaşıydı, babam için "Gelmezse gelini vermem" dedi. Babam kalktı gitti oraya, hediyeler verecek tabii. Bir baktık ki konağa darağacı kurmuşlar. Köyün   detine göre kirve ayağından yukarı asılır, yukarı çekilene kadar da ne kadar pislik varsa üzerine sürülürdü. Babam gittiğinde "Geldin mi! Asın bunu buraya" dediler. Babamı ayağından başladılar, urganı yukarı doğru çekiyorlardı. Babamın taraftarları babam pisenmesin diye bir taraftan, idam edenler ise bir diğer taraftan çekiyorlardı. Babamı y  k-selttiler. Ben de ağlıyorum. O çekiyor, bu çekiyor derken bir baktık urgan koptu. D    m yaptılar yine ama bu sefer de çatı çatladı,   okeykti. Bunun   zerine "Birazcık astık, pisliliği de sürdük, yeter" dediler.   det yerini bulunca, gelini alıp gittiler. Aslında kirveyi astıktan sonra, alıp doğru hamama götürürsün, yıkarsın. Sonra da o elbiseleri     e atar, pırıl pırıl giyindirirsin.   yle ya  may yok! Dediğim gibi, babamı da götürdüler. Sonra gitti babam d    n evine, başmisafir olarak oturdu. Düğünler böyle olur, davullu zurnalı olması maddi duruma da ba  lı. Çoğu kişi d    n yapamaz, kıza başlık veremediği için. Ama bizde değil, bizde başlık yoktur. Başlık veremediği için kız-oğlan anlaşır, ka  arları. İki-üç gün aileler g  r  şmezler, sonra da "Tamam, evlendi, bitti gitti işte" derlerdi.

Gemerek'te Ermeni'si de, Türk'   de aynı şartlarda evlenirdi.   yle pek şatafatlı düğünler hatırlamıyorum. Kadınlar ayrı yerde, erkekler ayrı yerde e  lenir. D    n   davulcu ve zurnacıyla yaparlar, fazla bir saz heyeti olmaz. Erkeğe dansöz kıyafetleri giydirebilir;   engiler olurdu d    nde. Gemerek'te Kara  z   adında bir Alevi k  y   vardı; bir gün anamın babası beni aldı, oraya gittik. Bir baktık ki kadın-erkek beraber halay çekiyor. Müzik aletleri, orkestra var. Hiç unutmam, çok güzel bir türkü, 'Keklik İdim Vurdular'   alıyordu. Neyse, dedeme gittim "Bizim Gemerek'te bir davulcu, bir de zurnacı d    n yapıyorlar. Avratlar ayrı, erkekler ayrı oynuyor. Bu neyin nesi?" dedim. Dedem de "Oğlum, burası Alevi k  y  . Bunların tavukları da okuryazar, hepsi eğitimli" dedi.

Gemerek'te Ermenice bilen Türkler varmış

Ben ilkokula 1953'te başladım. O yıllarda okuma yazma seferberliği ilan edilmişti. Okullar a  ıldığı zaman, k  y bekçisi ve öğretmenler, çocuklar

7 *ginkahayr* (Erm.): Vaftiz babası.

tarlaya gitmesin diye yolları kesmişti. Herkesi okula kaydetmişlerdi ama talebe çoktu, okul azdı. Sınıfları şubelere ayırdılar, sabahçı-öğrenci diye de ayrıca ayırdılar ve hepimizi yerleştirdiler. O dönem öğretmenler, köyümüzün büyükleri bizleri okutmak için ellerinden gelen her şeyi yaptı. Gemerek eğitime, kültüre önem veren bir yerdir. Çoğu ailenin çocukları öğretmen, subay, polis, devlet memurudur. Değerli bir emmi vardı, torunu MHP'nin başkan yardımcılarında biriydi. Ermenilere çok yardımı dokunan bir adamdı. Konağı Ermeni mahallesi-nin içindeydi. İlkokul üçüncü sınıftaydım, okulumuzu yeniden yapmak için yıktılar. Adam konağını açıp Millî Eğitim'e verdi. Ben üçüncü sınıfı onun konağında okudum. İlkokul dördüncü sınıftaydım, din dersi hocam "Bu derse girmek zorunda değilsin, istersen dışarıda top oyna" dedi ama ben yine de din derslerine devam ettim. Dersleri dinledim, İslam dini hakkında kendime yetecek kadar bilgim oldu.

1958 yılında Ürdün'den Gemerek'e akrabamız gelmişti. İngilizce, Arapça ve Ermenice biliyordu ama Türkçesi hiç yoktu. Her şeyi dedemle ve yayamla Ermenice konuşarak hallediyorlardı. Anam da, babam da *Hayr Mer*⁸ bilir, onun haricinde bilmezlerdi. Ama her iki dedem de çok iyi bilirdi, kendi aralarında Ermenice konuşurlardı. Dedemlerden biri çat pat İngilizce dahi bilirdi. Misafirin *mamasının*⁹ da Ermenicesi çok iyiydi. Zamanında dedem onları Kayseri-Talas'taki okula bırakmış, okusunlar diye. Sonra Melkonyan'a¹⁰ devam etmişler. Oradan Filistin'e gitmişler, İsrail'de kalıp sonra da Ürdün'e geçmişler. Ailenin bir kısmı da Kudüs'e gidip orada kalmış. Misafir evdeydi ama dedemle yayam yoktu, biz de Ermenice bilmiyoruz tabii. Misafir çocuğu tarlaya götürecektik ama yağmur da yağacak, ne olur ne olmaz diye, çocuğa "Gelme" dedik. Bardakla su dökerek anlatmaya çalıştık ama anlamadı. Sonra *morakurum*¹¹ "Sara Hala Ermeni okuluna gitmiş, Ermenice biliyor" dedi. Hala'yı çağırdı. Türk-Müslüman, beş vakit namazında... Hala'ya "Bir yardımcı olur musun?" dedik. O da Ermenice "Yağmur yağacak,

8 *Hayr Mer* (Erm.): İsa'nın öğrencilerine öğrettiği, Türkçede 'Göklerdeki Babamız' olarak bilinen dua.

9 *mama* (Erm.): Anne.

10 Melkonyan Eğitim Enstitüsü: 1926 yılında Kıbrıs-Lefkoşa'da kurulmuş, Türkiye'den ve Diaspora'dan Ermeni öğrencilerin yatılı olarak eğitim gördüğü, eğitim kalitesinin yüksekliğiyle tanınan ve 2005 yılında kapanmış olan eğitim kurumu.

11 *morakuyr* (Erm.): Teyze.

tarlaya gitme” dedi. Kadın Ermenice bilirdi, yayamla Ermenice konuşurdu. Gemerek’te Ermenice bilenler vardı. Hatta zamanında Ermeni okuluna giden Türkler varmış.

O yıl, yani 1958’de Gemerek Merkez İlkokulu’ndan mezun oldum. Gemerek’te o dönemler ortaokul, lise olmadığından ailem beni kardeşimle beraber İstanbul’a yolladı. Kardeşim Karagözyan Okulu’na başladı. Bana da “Burada yatılı bir okul var, sen ona devam et” dediler. Ben de Tıbrevank Lisesi’ne gittim ama okul ağzına kadar doluydu, yatacak yer yoktu, kayıtlar da kapanmıştı. “Seneye gel, alırsız” dediler ama ben sene kaybetmemek için Getronagan Okulu’na gittim. Akrabalarımıyla kapılarını çaldık, “Köyden geldi, durumu böyle” dediler. Okuldakiler de “Yiyeceği içeceği, yatacak yeri var mı?” diye sordular, onlar da “Yok ama biz Cihangir’de kapıcılık yapıyoruz, biz bakacağız” dediler. En son paramın olup olmadığını sordular ve “Para yok, bakıcı yok... Kusura bakmayın” dediler. Maalesef ben Ermeni okulunun yüzünü göremedim, Ermeni okullarında okuyamadım. Sultanahmet Akşam Sanat’a gittim, iki sene devam ettim ama çalışmak da zorundaydım, yarıda bıraktım.

Çalışırken, biz çocuklar öğle paydosunda kendi aramızda top oynuyorduk. Bir adam bizi izliyordu; maç bittikten sonra yanıma geldi, adımı, ne iş yaptığımı, Ermenice bilip bilmediğimi sordu ve beni Esayan Okulu Derneği’ne götürdü. Orada haftada bir gün, Kalfayan Okulu’ndan bir *oryort*¹² Ermenice bilmeyenlere ders veriyordu. Kadın kayıtlarımızı yaptı, “Oğlum, başka tanıdıkların da varsa getir, Ermenice dersi vereyim” dedi. Tanıdığımız Gemereklilere haber verdim, benden yaşça büyükler-küçükler hep beraber Esayan Derneği’ne gidip Ermenice öğreniyorduk. Bir gün kelli fellı bir adam geldi, güzelce de giyinmişti. “*Oryort*, bizim yoğun faaliyetlerimiz var ama siz burayı işgal ediyorsunuz. Bunlar adam olmaz, boşuna uğraşma, burayı da işgal etme” dedi. Biz nasıl olduk! Zaten garibansın... *Oryort* eli belinde bir kadındı, elini beline koydu, “*Baron, baron...*”¹³ Bunların hepsi adam olur ama sen olmazsın. Çık dışarıya!” dedi. Bugün az bir Ermenice biliyorsam, önce beni oraya götüren o adama, sonra da *Oryort*’a borçluyum. Nur içinde yat-sınlar, onlardan öğrendiğimiz birkaç kelimeyi unutmam. Ben Ermenice

12 *oryort* (Erm.): Hanım; günlük kullanımda ‘öğretmen’.

13 *baron* (Erm.): Bayım, beyefendi.

bilmiyorum ama kardeşlerim bilirler; Karagözyan, Tıbrevank, Esayan, Kalfayan – sülalem bu okulların aşını, ekmeğini yemiştir. Aile olarak oralara çok şey borçluyuz, Allah razı olsun kuranlardan.

İşçilik hayatının sonu yok

Biz köydeyken babam rençperdi. Beş kardeşlik, benim küçüğümü altı yaşındayken kaybettik. Ailemiz kalabalıktı, oradaki tarlalarımız bize yetmiyordu, ekonomik sıkıntılarımız vardı. Kültürel sıkıntılarımız da vardı. İlkokuldan sonra okul yoktu, mecburen göç ettik. Sınıfımda başka Ermeni çocuklar da vardı. İkinci-üçüncü sınıftaydık ki onların aileleri erkenden göç etti, İstanbul'a geldiler, biri de Arjantin'e gitti. Zaten akrabalarımızın çoğu gelmişti; hepsi İstanbul'da, aynı sokakta oturuyordu. 1958'de İstanbul'a geldiğimiz zaman babam Perşembe Pazarı'nda, akrabası olan, zengin bir tüccarın yanında işçi olarak başladı, 74 yılına kadar çalıştı.

Ben 1958'de tornacılık mesleğine başladım, 58'den 67'ye kadar aynı iş yerinde, akrabamın yanında çalıştım. Kardeşlerimin üçü de okuyordu, ilkokulda, ortaokulda, lisede.

67-69 yılları arasında askerlik yaptım; iki ay Amasya'da, iki ay Samsun'da, yirmi ay da Erzincan'da kaldım. Askerliğim çok rahat geçti. Komutanlarım çok iyi insanlardı. Askerlikten terhis olduktan sonra da onlarla dostluğumuz, birlik beraberliğimiz, görüşmelerimiz devam etti. Zaten Hayları¹⁴ tanıyan insanlardı. Amasya, Samsun acemi birliğinde zaten bir şey yoktu ama Erzincan'a gittiğim yirmi ay daima bir evladı gibi davrandı komutanım bana. Diğer bölüklerde de Hay çocuklar vardı; hepimize iyi davrandılar. Yani herhangi bir şey yapmadılar, ayrımcılık yapmadılar. Yazıcıydım askerde. Erzincan'da Üçüncü Ordu Kara Kuvvetleri Gücü futbol takımında sportif faaliyetlerde bulundum.

Askerden 69 yılında döndüm. 70'te dayıma "Ben artık kendi işimi kurmak istiyorum" dedim, yanından ayrıldım. Benimle beraber çalışan, köylümüz bir arkadaşım vardı. Onların maddi durumu iyiydi. Çocuk "Ben dükkân açacağım ama yalnız başıma beceremem. Benimle ortak olmak ister misin?" dedi. Ben de gittim, durumu akrabalarım

14 Hay (Erm.): Ermeni.

anlattım. “Yapabilirsin, sen bilirsin” dediler. Neticede işçilik hayatının sonu yok. Onunla dükkân açtım, 12 sene aynı yerde çalıştık. Daha sonra o Arjantin’e göç etti, ben devam ettim.

Bir arkadaşım vardı, ona “Evleneceğim, kız arıyorum” dedim. O da “Kuzenim var, tanıştırayım sizi” dedi. Eşimle tanıştık. Kendisi aslında Zaralı ama İstanbul, Kumkapı doğumlu. *Mangabardezi*¹⁵ Bezciyan’da,¹⁶ ilkokul birinci sınıfı Yeşilköy Ermeni İlkokulu’nda okumuş. Sonra da ilk ve ortaokulu Dadyan’da¹⁷ bitirmiş. Kız Enstitüsü birinci sınıfındayken babasını kaybedince okuldan ayrılıp çalışmaya başlamış. Bir müddet sözlü kaldık ve 76’da evlendik. 77’de büyük kızım, 79’da küçüğü dünyaya geldi. Kızlarım Yeşilköy Ermeni İlkokulu mezunu. Başka okulları kazandıkları halde yollamadım, Sahakyan’da¹⁸ okudular. Birisi Marmara Üniversitesi Almanca Enformatik mezunu, diğeri yine Marmara Üniversitesi Sağlık Eğitim Bölümü mezunu. İkisi de birkaç yıl kendi mesleklerinde çalıştı. Evlenip çocukları olunca, işlerini bırakıp çocuklarını büyütmeyi tercih ettiler. Büyük kızımın eşi Alman, onlar Almanya’da yaşıyor. Dört torunum var orada. Öbür kızımın eşi Everekli yani Kayserili, Getronagan ve İTÜ Uçak Mühendisliği mezunu. Üç torunum da onlardan var.

Eşim, kızlarımın dersleriyle yakından ilgilenirdi. Baktı ki tüm bilgileri yerinde, “Yarım kalan tahsilime devam etmek istiyorum” dedi. 87’de okul dışından lise sınavına girdi ve aynı yıl üniversite sınavlarından da geçerek ertesi yıl üniversiteyi kazandı. İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Ana Bilim Dalı’nda lisans, yüksek lisans ve doktorasını yapıp, 2000’de yüksek bir başarıyla mezun oldu. 2004-2010 yıllarında İTÜ Mimarlık Fakültesi’nde öğretim görevlisi olarak hizmet verdi.

Kahveye, meyhaneye gitmeyi bilmem

Dedemler de, babam da, Anadolu’nun güreşle ilgilenen köyünden. İstanbul’a geldiğimizde de akrabalarımın çoğu sporla ilgilenirdi. Devamlı

¹⁵ *mangabardez* (Erm.): Anasınıfı.

¹⁶ İstanbul-Kumkapı’da bulunan Bezciyan Ermeni Okulu, bugünkü resmî adıyla Özel Bezciyan Ermeni İlköğretim Okulu.

¹⁷ İstanbul-Bakırköy’de bulunan Dadyan Ermeni Okulu, bugünkü resmî adıyla Özel Dadyan Ermeni İlköğretim Okulu.

¹⁸ İstanbul-Samatya’da bulunan Sahakyan-Nunyan Ermeni Okulu, bugünkü resmî adıyla Özel Sahakyan-Nunyan Ermeni İlköğretim Okulu ve Lisesi.

onların yanında olduğumdan ben de sporun içinde buldum kendimi. Kahveye, meyhaneye gitmesini, bir tavla, okey oynamasını dahi bilmem. Boş vakitlerimi hep spora ayırdım. Taksim Kulübü'ne, Şişli Kulübü'ne çok şey borçluyum. Dünya ve Olimpiyat Şampiyonu Ahmet Ayık da güreş sporuna ilk olarak Şişli Spor Kulübü'nde başlamış.

Halter çok seviyordum. Şişli Kulübü'nde haftanın üç günü halter vardı, gidip seyrediyordum. Kulübün başkanı "Oğlum, sen gidip geliyorsun da, neden spor yapmıyorsun?" dedi. O zamanlar Şişli Kulübü bütün branşlarda çok faaldi, hele halterde süperdi. Ben de "Halter yapmak istiyorum" dedim. Başkan olarak beni antrenöre götürdü, "Bu çocuk Sivaslı, köyden gelmiş, halter yapmak istiyor" dedi. Antrenör de "Olur, gel lan buraya! Ayakkabını, çorabını çıkar. Pantolonunu yukarı çek" dedi. Söylediklerini yaptım, ayak bileğime baktı, eliyle ölçtü ve "İnce kemik, hareketli bilek, boyu da uzayacak. Bundan halterci olmaz. Bana kalın kemikli, kısa boylu, geniş adam lazım. Git, boks takımına ver" dedi. Bu sayede, 63-65 yılları arasında Şişli boks takımındaydım. Garbis (Zakaryan) Abi boksı bırakınca antrenörsüz kaldık ve boks şubesini de kapattılar. Daha sonra, Taksim'in genç futbol takımında oynadım ama antrenmanlara gidemediğim için yedekteydim. Sadece ihtiyaç olduğu zaman oynadım ama maçlara devamlı gidiyordum. Askerden döndükten sonra da Şişli Kulübü'nde, voleybol şubesinde uzun yıllar yöneticilik yaptım. Kardeşim Tibrevank'ı bitirmişti, o da sporla ilgileniyordu. Okuldan sonra Şişli Kulübü'nde voleybol oynadı, daha sonra voleybol millî hakemi oldu, genç millî takımda antrenörlük yaptı. 12 sene de Eczacıbaşı'nda antrenör olarak çalıştı. Hakemler Derneği'nin kurucu üyesidir.

1991'de Ermenistan bağımsızlığını ilan etmişti. İlk defa 92 senesinde, çocuklarla Ermenistan'a ziyarete gittik. Hanımın kuzeni, akrabalarımız orada. O zaman Kars kapısı açıktı, trenle gittik. Orada 15 gün kaldık o dönemde, gezdik, geri geldik. İlk gittiğimizde depremden dolayı elektrikleri, suları, gazları yoktu. Gümrü'de yıkıntılar arasında ölüsünü arayan aileler vardı. İyi şeyler görmedik, halk perişandı.

Kim spor yapıyorsa hep yanıdayım

98'de Ermenistan'da, bütün dünyadan Ermenilerin katıldığı Hama-haygagan (Uluslararası) Olimpiyat Oyunları tertiplendi. Biz de Türkiye

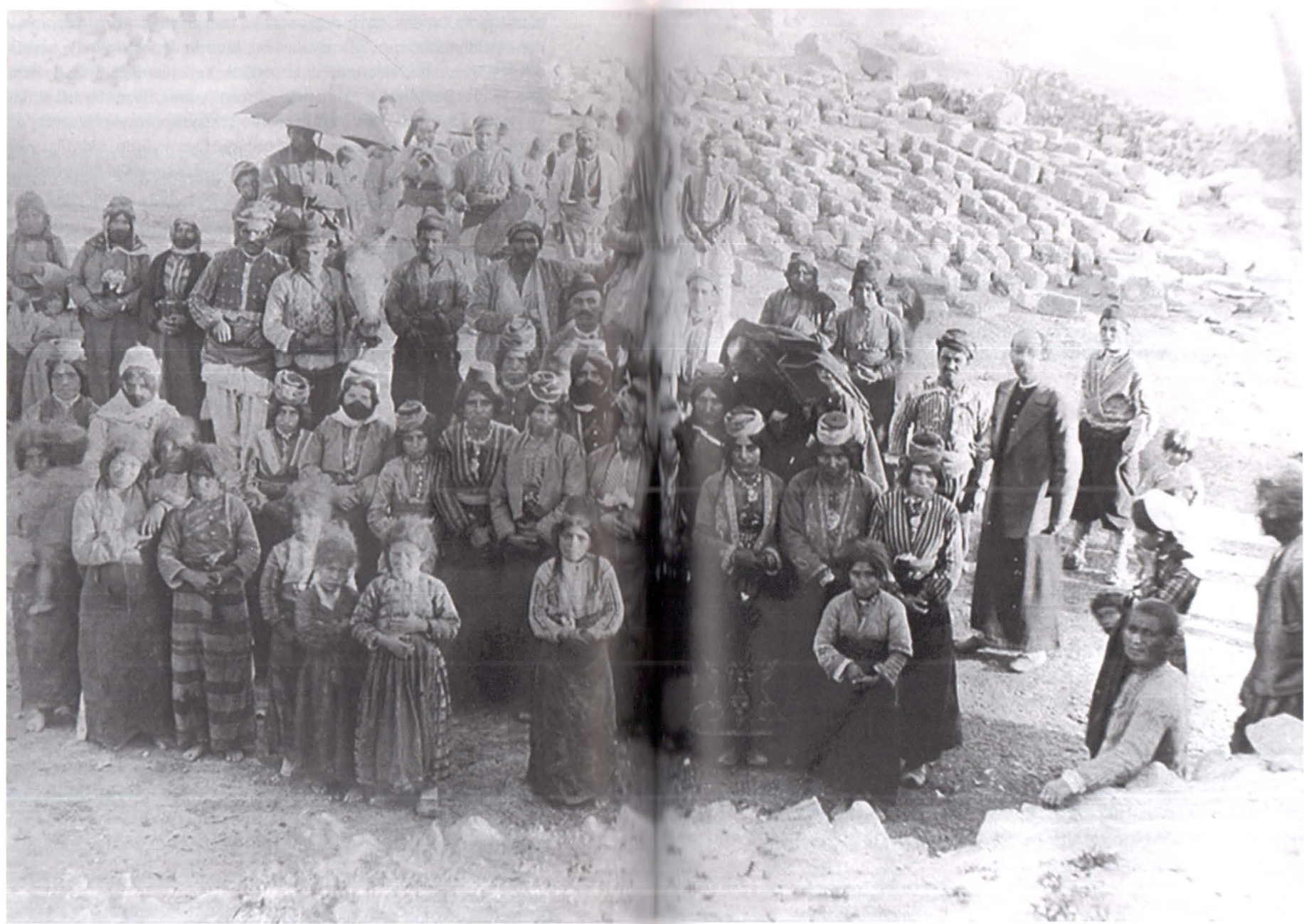
olarak gidip katıldık. 99'da deprem oldu, tam gideceğimiz gün depreme denk geldi. Gidelim mi gitmeyelim mi, burada deprem olmuş, herkes ölü ararken... Hazırlıklarımızı da yapmıştık. Yetkililerden müsaade istedik, "Gidin. Bu iş başka, eğlenmeye gitmiyorsunuz, ülkeyi temsil etmeye gidiyorsunuz" dediler. Yedi branştan seksen sporcuyla *Hayastan*'a¹⁹ gittik. İlk gittiğimizde tabii ki kimse birbirini tanıımıyordu, sıkıntılar vardı. Yer bilmiyorsun, yurt bilmiyorsun, konuşacağın kişiyi bilmiyorsun, sana davranışları uymuyor, kuralları uymuyor... Ama şimdi herkes birbirini tanıyor.

Ermenistan'daki olimpiyatlara en son 2015 yılında gittik. Hatta seneye yirmincisi düzenlenecek, hazırlıklar bir yıl öncesinden başladı bile. En son gittiğimizde bazı arkadaşlarımız 'Sasunlular', 'Samatyalılar' gibi takımlar kurarak olimpiyata katıldı. "Türkiye'den tek takım gitsin" diyenler, muhalif olan arkadaşlarımız da vardı. "Ben seksen kişi götürüyorum ama 180 kişi gitmek istiyor. Kalan 100'e yazık. Dostane bir şekilde konuşup anlaşalım, gidelim" dedim. Kim spor yapıyorsa hep yanındayım.

Sportif faaliyetlerde Türkiye ile Ermenistan arasındaki dostluk ilişkileri üst düzeydedir. Türkiye'de spora çok önem veriliyor. Cumhurbaşkanı'nın kendisi de futbol oynamıştır. Son dönemlerde hem amatör, hem de profesyonel sporlar için muazzam spor salonları yapıldı. Dünya Olimpiyat Komitesi'nde söz sahibi olan millî voleybolcu rahmetli Sinan Erdem, Ataköy'de geniş bir alana yayılan spor tesislerini yaptırmak için büyük emek sarfetmiştir.

Rahmetli Hrant'ı 1963'ten beri, okuldan tanırdım. Ben ondan yaşça büyüğüm ama o kuzenimle okumuştur, sınıf arkadaşıdır. Tıbrevank'tan tanışırız, çünkü benim küçüğümün alt, en küçüğümüzün de üst sınıfındaydı. Allah nur içinde yatırsın, aramızdan erken ayrıldı, kaderi oymuş. Sporu severdi. Taksim'de de futbol oynamıştır, lisansı da vardı. Maalesef artık sporla kimse ilgilenmiyor, bilhassa amatör sporla. Bilgisayar, cep telefonu, şunlar bunlar çıkınca...

19 *Hayastan* (Erm.): Ermenistan.

Sivas bölgesinde bir düğün; arkada, at üstünde, kafası tamamen örtülmüş olan gelin görünüyor.

Görüşülen kişi 1950 Sivas doğumlu, erkek, tornacıdır.

Mülakat 28 Ağustos 2018’de, İstanbul’da, Sivaslı Ermeniler ve Dostları Derneği’nin lokalinde yapılmıştır.

“Memleketim” dedim, İstanbul’dan vazgeçtim

1950 yılında Sivas’ta doğdum. İlkokulu orada okudum. Ortaokula iki yıl devam ettikten sonra okul hayatım bitti, iş hayatım başladı. 1995’e kadar Sivas’taydım, sonra İstanbul’a geldim. Okuldan sonra sanat olarak tornacılığa başladım, çünkü amcam tornacı biriyle ortaktı, kendi sanatı da oydu. Onun yanına gittim, orada 1970’e kadar çalıştım, sonra da askere gittim.

70-73 yıllarında dayılarım, *morakuyrum*,¹ herkes Fransa sevdasına düştü. Ben de Fransa sevdasına tutuldum, çünkü bütün *mama*² tarafım o dönem Fransa’ya gitmişti. Askerden geldikten sonra, 74’ün başında ben de Fransa’ya gittim ama çok kalmadım, oradaki sekizinci ayımda geri döndüm. Döndüğüm gibi İstanbul’da işe başladım, yedi-sekiz ay Levent’te birinin yanında çalıştım. Daha sonra amcamın oğlunun düğünü olacağı haberi geldi. Çalıştığım yerden izin alıp, Sivas’a düğüne gittim.

Amcamın oğluyla da birbirimize çok bağlıydık, hâlâ da öyleyizdir. Aynı yaştayız, aynı okulda okuduk, aynı işte çalıştık. Her sabah beraber

1 *morakuyr* (Erm.): Teyze.

2 *mama* (Erm.): Anne.

gider, akşam beraber dönerdik. O dönemlerde bir yerde işe girmişti, “Gel, burada çalış, eleman arıyorlar” dedi. Gitmişken görüştüm, “Memleketimizdir” dedim, gene İstanbul’dan vazgeçtim. Güya “Daha Sivas’a gitmem” demiştim... Bir-bir buçuk yıl orada çalıştım. Çok büyük şirketti. Sonra atölye Hekimhan’a taşındı. Çok beğenmişlerdi bizi, “İlla Hekimhan’a gelin” dediler ama gitmedik. 70’li yıllarda Sivas Sanayi’de bir dükkân açtık ve 95’e kadar orada kaldık. Dükkân küçük gelmeye başlayınca daha büyük bir yer bulup taşındık ama 95 yılında İstanbul’a geldim ve burada çalışmaya devam ettim.

İstanbul’a gelirken Sivas’taki dükkânı kardeşime bıraktım, olduğu gibi duruyordu dükkânım. Kardeşim devam ettiriyordu ama şimdi o da bıraktı. Buraya geldikten sonra yine aynı sanat üstünde devam ettim, tornacılık yaptım ama imalata döndüm. Şimdi otomobil parçası imalatı yapıyoruz, babadan oğula bıraktık. Oğlum işin başında, o götürebildiği kadar götürecektir.

Dedem Ağa’nın akıldanesiymiş

Dedem Gürün’den gelmeymiş ama onun hakkında babamın da, yayamın³ da çok bilgisi yoktu. Sadece Gürün’den bir oğluyla geldiklerini bilirlerdi. Oğlan biraz hayırsızmış, asalak gibi, çalışmaz etmez... Babası ona Taşhan’dan⁴ bir dükkân satın almış, manifatura üzerine. Üç-beş ay gitmiş gitmemiş; bakmış ki babası, oğlan iş yapacak değil, orayı da satmış. Daha o zaman babamlar küçükmüş, belki daha doğmayanlar da vardı amcalarımdan. Yayamın söylediğine göre, orayı küçük bir küp altına satmış. Vermiş onu oğlunun eline, göndermiş. Gidiş o gidiş, daha da haber gelmemiş oğlandan. Hangi ülkeye, nereye gitti... Babamlarla hiçbir irtibatı olmamış. Ne aramış, ne sormuş.

Babam altı yaşındayken babasını kaybetmiş. Herhalde en büyük amcam da yedi-sekiz yaşlarındaymış o zamanlar. Dedemlerin birer yıl arayla yedi çocukları olmuş, hatta sekiz ama biri ölmüş. Dedemle yayamın arasındaki yaş farkı uçurummuş. Sanırım evlendiklerinde dedem

3 yaya (Erm.): Büyükanne.

4 Sivas merkezde 19. yüzyılın ikinci yarısında kesme taştan inşa edilmiştir; halen iş merkezi olarak kullanılmaktadır.

altmış yaşında, yayam 18 yaşındaymış. Dedem geldiği zaman ağalar-
dan biri, yayam ortada kalmasın diye “Evlenin” demiş. Onun aracılığıy-
la evlenmişler. Ağa denen şahıs, o yörenin belli başlı bir kişisi ki bugün
hâlâ biliniyor. Akıllı adammış herhalde. Dedem o ağanın kâhyasıymış,
eski deyimle akıldanesiymiş. Babamlar daha çok köylerde yaşamışlar.
Tabii, yokluk içerisinde olduklarından ağalarının yanında, artık mara-
balık mı, ortakçılık mı denir bilmem, o vaziyette çalışmışlar. Ağalara
hizmetle geçirmişler zamanlarını.

Dedem öldükten sonra yayam üç erkek kardeşini yanına almış, bir aile
olmuşlar. O ağanın yanında tekrar ortakçılık yapmaya başlamışlar. Bi-
raz mal, davar sahibi olmaya başlayınca da ufak ufak kendi hayatlarını
kurmuşlar. Paşa Fabrikası’nın orada, Halis Bey’in çiftliğinde yaşamış-
lar. 46 yılına kadar ailece oradan oraya sürüklenmişler. En nihayetinde,
sanırım 47 yılında, Sivas’a kiracı olarak yerleşmişler.

Su değirmeni ustalık gerektirir

Bizimkiler Sivas’a göç edince, at arabalarıyla nakliye işi yaparak hayat-
larına devam etmişler. Amcamlardan biri inşaat ustasının yanında işçi,
bir diğeri değirmenci olarak işe başlamış. Aslında değirmencilik, Tavra
köyündekilerden Sivas’a gelmiş. Bizimkilerin değirmencilik hakkında
bir bilgisi yokmuş. Zaten Tavra köyündekiler o yüzden göçe gitmemiş.
Bir ara niyetlenmişler oradakileri de göndermeye ama “Giderlerse aç
kalırız” diye düşünmüşler. Çünkü değirmenleri çalıştıracak kimseleri
yokmuş. Tabii, o zamanın değirmenleri şimdinin değirmenleri gibi de-
ğil. O zaman su değirmeni varmış, yani üstten koyup alttan alınanlar-
dan. Çok ustalık gerektiren bir şeydir.

Hatırlıyorum, çocukluğumuzda amcam her sene dayısıyla beraber su
değirmenine giderdi. Ulaş’ın üst tarafında Tecer köyü vardır, biz de ço-
cukluğumuzda oraya giderdik, ‘Tecer Değirmeni’ derlerdi. Her yıl iki-üç
ay orada vakit geçirirdik. Para karşılığında değil, buğday karşılığında
öğütürlerdi. Kazandıkları, kış boyunca yedikleri ekmek olurdu. Bir de,
o zaman Anadolu’nun olmazsa olmazı kavurmaydı, her ev yapardı.
Hayvanı alır, değirmenin orada beslerlerdi. Kışın geri geldikleri zaman
keser, birkaç teneke kavurma yaparlardı.

Babamın sosyal yönü kardeşlerine kıyasla gelişkinmiş, daha çabuk çevre edinebiliyormuş. Bu sebepten, onların yanında değil de hep tek başına bir şeyler yapmayı yeğlemiş. Mesela hancılık yapmış, şimdinin otelciliği... Bir dönem de nakliyecilikle ilgilenmiş. Daha sonra zahirecilikle, buğday alım satımıyla uğraşmış.

Biz ilkokula başladığımız dönem babam Sivas merkezde sekiz-on sene kahvecilik yaptı. Daha sonra kardeşler birbirinden ayrıldı ve 70'li yılların başında Ulaş'a dönüş başladı. Babamlar Ulaş'ın Küpeli köyünde bir değirmen kurup beş-altı sene değirmencilik yaptılar. Gençler Sivas'ta kaldı, büyükler Ulaş'ta yaşamaya başladı. Amcamlar, babam, yayam, hep Ulaş'ta yaşadı. Sivas'taki evimiz gibi oradaki ev de hâlâ duruyor.

Otuz kişi bir evdeydik

Bizim sokakta üç ev yan yanaydı, üçü de aynı büyüklükteydi. Üç aile arsayı alıp, kendi çabalarıyla ev yapmışlardı. O zamanlar bizim sokağımıza 'Bezirci Beşinci Sokak' deniyordu. Sonradan yedinci ya da altıncı sokak oldu, Akdeğirmen Mahallesi diye geçiyordu. İşte orada babam ve kardeşleri kendi çabalarıyla evler yapmışlar; dayıları da biraz yardım etmiş. Kerpiç dökmüşler, hazırlamışlar. İnşaat yaptıkları zaman, çamaşırları yıkandığında giyecek yedekleri olmazmış, bir gün yataktan çıkamazlarmış. Yatakta duracaklar, çamaşırlar yıkanacak, kuruyacak, çamaşırları giyip ondan sonra çıkacaklar... Bu şekilde bizleri buraya getirdiler. Trajik ama üzülecek şey değil. Kolay değil hiç yoktan var olmak! O zamanlar bu kadar imkân, para kazanma aracı yoktu. Yaptıkları iş değirmencilik; onda da "Değirmencilik yapayım da birazını köşeye koyayım" diye bir şey yok. Ancak o seneyi atlatacaksın, yiyeceğini, ununu, bulgurunu yapacaksın.

Zaten biz kalabalıktık, evde 28 kişiydik. Babamlar dört kardeş aynı evdeydi. Yayam biraz otoriter, toparlayıcı, ailesine çok bağlı biriydi. Kimseyi dağıtmak istemezdi. Yayam son demine kadar dört çocuğunu da başında tuttu. Zamanla, evlenenler evden ayrıldı. Büyük kuyriğim,⁵ büyük amcamın kızı... En önce ailesiyle birlikte küçük amcam, ondan sonra da şu an Arjantin'de olan diğer amcam ayrıldı. Evde büyük amcamın

5 kuyrig (Erm.): Kız kardeş.

ailesi ve biz kaldık. Zaten büyük amcamın eşi çok genç yaşta ölmüştü, çocukları da evlenip evden ayrıldılar.

Sonradan değişti her şey. Amcamın çocukları Arjantin'e gidince o da peşlerinden gitti, orada vefat etti, yengem de ondan 15 gün sonra öldü; çocukları orada kaldı. Büyük amcamın üç kızı, iki oğlu vardı. İki kızı burada, bir kızı ise Fransa'da; oğlanların biri burada, biri İsviçre'de yaşıyor. Küçük amcamın da iki oğlu, bir kızı var, küçük oğlan Almanya'da. En son büyük amcam tek başına kaldı ama gözle görülür bir ayrılık hiçbir zaman olmadı. Amcam Ulaş'ta rahmetli oldu. Aşağı yukarı 20-25 sene, 28-30 kişi bir evdeydik; amca çocuklarıyla büyüdük.

"Dost olarak yaşamaya bakın"

Sivas'ta çocukluğumuz çok güzel geçti. Bazen burada Sivas'ın kazalarından olan arkadaşlarımla görüşüyorum. Çok şikâyetçiler, orada çok kötü günler yaşamışlar –Yıldızeli'nde olsun, Hafik'te, Zara'da, Kangal'da... Biz o tip günleri hiç görmedik, gördük diyemeyiz. Benim çocukluğumda aşağı yukarı 250 hane Hay⁶ vardı Sivas'ta.

Sanki biz *Dacik*lerle⁷ biraz daha beraberdik. İlkokulu bitirdikten sonra Sanayi hayatına başladığımız için, Sanayi çevresindekilerle... Zaten hangi topluma girersen onlarla bağ, arkadaşlık kuruyorsun, çünkü akşama kadar berabersin. Dolayısıyla, geçireceğin haftasonu da onlarla oluyor. Ermeniliğimizden dolayı fazla bir eziyet çekmedik diyebilirim. Çocukluğumuzda hiçbir zaman ötekileştirilmedik. Sivas'ın hepsi de bana göre aynı, benim gibi yaşadı. Hatta şunu söyleyebilirim; Tokat'ı, Malatya'yı, Elazığ'ı, Adıyaman'ı gezdiğinde, Ermenilerde hep ikinci isim vardır, hepsinin bir *Dacik* ismi olur. İşte, Kırkor'a başka bir şey derler, Artin'e başka bir şey. Bizim Sivas'ta esnafın ismi neyse, levhasında o yazılıdır. Artin'se Artin olarak anılır, Garabed'se Garabed.

Babalarımız Ermenice çok bilmezdi, anlarlardı ama konuşamazlardı. Yayam çok iyi bilirdi. Hatta babamın *maması* Ermenice kitapları, İncil'i çok iyi okumuş. Onların tarafıyla ilgili hiçbir şey anlatılmamıştır bize. Yayam *mamasından* ya da babam, kendi yayasından bahsederdi ama dedesinden

6 Hay (Erm.): Ermeni.

7 *Dacik* (Erm.): Ermenilerin Türkiye'de yaşayan Müslümanlar için kullandığı bir sıfat.

hiç bahsetmedi. Yayam bu konuda çok hassastı, çok şey anlatmak istemiyordu. “Burada yaşıyorsunuz, başka ülkeniz, gideceğiniz yer yoktur. Siz dost olarak yaşamaya bakın” derdi. Hep söylediği laf bu olurdu.

Pek bir şey görmediğimiz için, biz kendimizi bir sıkı çemberin içerisinde hiç hissetmedik, 80’li yıllara kadar. 80’li yıllardaki kargaşada bazıları bu sağ-sol olaylarını Müslüman-Ermeni, Alevi-Sünni gibi şeylere çekiyorlardı. Ama o dönemde arkadaşlarımız tarafından korunduk, resmen bizi korudular. O dönemlerde bile rahattık.

Bayramlarda her evde etli dolma, paça, sarı burma olurdu

Düğünlerde, bayramlarda, belli günlerde bir araya gelinirdi. Çocukluk yıllarımda bayramlar üç gün sürüyordu. Öyle bir alışmıştık ki gitmediğimiz ev olmazdı, ne kadar ev varsa muhakkak hepsini gezerdik. 13 ile 30-35 yaş arası erkek grupları evleri gezerlerdi. 35 yaşından sonrakiler zaten evde beklerdi.

Çok güzel bayramlar, çok güzel düğünler olurdu. Düğün ve bayram olgusu Sivas’ta farklı bir şeydi. Anadolu’da bayramlarda içki ikramı vardı. Küçük küçük, minik bardakların içerisinde rakı, şarap, likör ikram edilirdi. Mezeler vardı; olmazsa olmazımız dolmaydı ama etli, zeytin-yagli değil. Sivas’a nereden gelmiş bilmiyorum ama bayramlarda muhakkak paça olurdu, iki bayramda da birinci yemek paçaydı. Paçanın Ermeni dininde bir yeri var mıdır bilmem ama Sivas’ta vardır. Bir de, bayram zamanı sarı burma olurdu. Bu üçü, hangi eve giderseniz gidin, illa ki olurdu. Öğlen hangi eve denk gelerseniz o evde masa açılırdı. Zaten bir masa açıldığı zaman, artık saat kaç kadar sürerdi o masa... Ya da, bir daha kapanır mıydı! Çünkü biri gider, bir diğeri gelirdi. Yemeği hazırlayanlar açısından biraz zahmetliydi ama bizim için çok iyiydi. Hâlâ özlediğim günlerdir o günler.

Bir düğün olacağı zaman bir hafta öncesinden o düğünün heyecanı başlardı. Eğer düğünü olan yakınınsa, zaten bir hafta öncesinden o evde düğün eğlencesi başlamış olur, üç-dört gün sonrasına kadar da devam ederdi. Belediye Düğün Salonu vardı, bütün düğünler orada oluyordu. Büyüktü bayağı, sanırım 150-200 kişi, belki de 250 kişi alıyordu o salon. Belediyenin orkestrası vardı, onlar çalardı. Daha önceleri

bizim Hay grubumuz vardı ama onlar evdeki düğünlerde, kına gecelerinde çalışıyorlardı. Ermenice söylediklerini hatırlamıyorum, Ermenice söyleyen yoktu. Biri vardı mesela, o santur çalardı. Keman çalan da vardı. Evlerde bu eğlenceler oluyordu ama düğünlerimiz genelde salondaydı. Çok da güzel gelin hamamları olurdu. Tabii, biz de damat hamamlarıyla çok ilgiliydik. Ben bir defa *gınkahayr*⁸ oldum ama Sivas'ta *gınkahayr* olmak biraz risklidir, çünkü bizim orada damadı çalarlardı, öyle bir çalarlardı ki, düğün başladı başlayacak, ara ki bulasın!

Düğünde tepsilerle, küçük bardaklarda içki servisi yapılırdı. Bununla birlikte her seferinde değişik mezeler, dolmalar, pastirmalar, kuruyemişler, meyveler servis edilirdi. Servis edenlere 'saki' derdik. Her düğünün üç sakisi olurdu, onlar da belli kişilerdi. Hepsı rahmetli oldu, hiç kimse kalmadı onlardan. Üç taraftan başlarlardı; biri bir taraftan, biri diğer, biri ortadan... Arkalarında da bir kişi, elinde suyla gezerdi. Su da, içki de aynı bardakta içilirdi. Rakı ve şarap verilirdi, başka içki olmazdı. Böyle bir tur atıp gelirlerdi. Bu arada müzik çalar, eğlence devam ederdi. Düğün gece biterdi. Şimdi nasıl helvaya gidersin de poşetle helva verirler, o dönem de düğün bittiği zaman poşetlerin içerisinde karışık kuruyemiş, eğer mevsim kışsa yanında bir tane de portakal verirlerdi.

Düğünün ertesi günü, o düğünde hizmet edenlere, işte o tepsilerle gezenlere, arkasından su taşıyanlara, 14-15 kişilik bir gruba, düğün sahibi evde masa açardı. Onun da adı 'saki düğünü'ydü. Sakiler düğünde eğlenemedikleri ve hizmet ettikleri için ertesi gün akşam evde misafir edilirdi. Gelin ile damat da olurdu, aynı düğünün şenliği orada da yaşanırdı. O da ayrı bir zevkti.

Kadınlar bir evde toplanıp 'jam' yapardı

Düğünlerde papaz olmazdı, çünkü bizim çocukluğumuzda Sivas'a çok sık papaz gelmiyordu. İki senede, üç senede bir gelirdi. Geldiği zaman, kaç kişi evlenmişse toplar, onlara *bısag*⁹ yapardı. Çocukları olmuşsa

8 *gınkahayr* (Erm.): Vaftiz babası.

9 *bısag* (Erm.): Nikâh.

da evde *gıunk*¹⁰ yapardı. Düşünlerde pek fazla ihtiyaç olmazdı ama cenazelerde olurdu. Zaten yaşlılardan iki kişi vardı okuyan. Biri Nesip dedemizdi, o yeteri kadar okuyordu. Ondan sonra da Berc dedemiz cenazelerde okudu. Bu yüzden fazla ihtiyaç duyulmuyordu papazlara. Herkesin İstanbul'da akrabası olduğundan iki-üç senede bir buraya ziyarete geldiğinde *bısağ* ya da çocukların *gıunk*u oluyordu. Hatta *gıunksuz* evlilikler bile oluyordu Sivas'ta. Papazla karşılaşıldığında ya da İstanbul'a geldiği zaman eşlerden hangisi *gıunk* olmamışsa önce onun *gıunk*u, sonra *bısağ*, sonra da doğan çocuğun *gıunk*u yapıyorlardı. Hepsini bir aradan çıkıyordu yani. İki dede öldükten sonra cenazelere İstanbul'dan papaz istiyorduk, öyle geliyordu.

Bir de Mardiros diye biri vardı, onun *maması* da iyi okurdu. Buradaki kadınları haftada bir toplardı. 15 günde bir, bir evde toplanıp kendi aralarında ayin yaparlardı – *jam*¹¹ derler... Dışardan birileri geldiği zaman da genelde onlarda konaklardı. Daha sonra bu görevi bir arkadaşımın babası üstlendi. O öldükten sonra da ben üstlendim. Oradayken birkaç defa bana geldiler. Ben gittikten sonra da bir arkadaşım sahiplendi o işi. Çünkü orada bu işleri sahiplenecek biri lazım. 'İşler' dediğim de, örneğin cenaze olduğu zaman telefon edip İstanbul'dan papaz istemek, papaz geldiği zaman onu karşılamak, papazın işi bittiği zaman yolcu etmek, önderlik yapmak... Hatta patrik seçiminde delege olarak ben gelmişim İstanbul'a. Sivas'ta kilise yok ama Kayseri Kilisesi'nin iki delege çıkarma hakkı vardı o zaman. Seçimi Kayseri'de yapmıştık, oradan İstanbul'a gelmişim.

Sivas'ta içeriden evlilik olmazdı

Sivas'ta ailece pikniğe gidilirdi. Yazları Paşabahçe'de,¹² senede bir gün de Huykesen¹³ dediğimiz yerde bütün Ermeniler toplanırdı. Zaten

10 *gıunk* (Erm.): Vaftiz.

11 *jam* (Erm.): Saat, zaman; ayrıca, 'kilise' ve 'kilisede ibadet zamanı' anlamlarında da kullanılır.

12 'Tavra' adıyla da anılan, Surp Sarkis Kilisesi'nin bulunduğu bölge, bugün piknik alanı olarak kullanılmaktadır.

13 Huykesen: Merkeze yakın Merekür dağlarının eteklerinde bulunan, Surp Hıntraga-dar Manastırı'na bağlı Surp Asdvadzadzin Kilisesi ve tesislerinin kalıntıları. 'Honorigdur' adıyla da bilinir ve halen ziyaret yeridir.

Huykesen'in günü Vartavar¹⁴ günüydü. Orada günübirlik birkaç aile toplanıyor, yiyip içiyor, sonra da geri dönüyorduk. Vartavar zamanı çok kalabalık oluyordu. Su oyunları oynuyorduk. Küçük derede birbirimizi suya basardık. Bir de, çocukluğumuzda, yılın belirli bir günü gün ateşin üstünden atlardık. Hangi gündür, neyle ilgilidir bilmiyorum ama yayam onu çok teşvik ederdi.

Ayrıca ziyarete gidilen yerler de vardı. Kadınlar bu işlere biraz daha bağlıydı. Tavra tarafında iki ziyaret, İşhan¹⁵ tarafında bir ziyaret vardı. Bizim Ulaş tarafında da Tekke diye bir köy vardır, ora ziyaret edilirdi. Yaşlı kadınlar merkeze yakın diye, daha ziyade Tavra tarafındaki ziyarete giderlerdi. 'Tavra Boğazı' derlerdi. Bir de mezarlık ve kilise vardı orada. Bizim asıl mezarlığımız yukarı tarafta, askerî alanın olduğu yerdeymiş. Askeriye oraya geldikten sonra aşağı kısmı ayırıp oraya bir tel örgü çekmişler, orada da mezarlar var. Daha önce yol ayrımının girişinde, soldaymış bizim Ermeni mezarlığı. Şimdi oralar hep ev oldu. Hatta, rahmetli Sarkis Seropyan'la¹⁶ Huykesen'e gittiğimizde, kitaplardan okuduğuna göre orada bir mezarlık olduğunu söylemişti. Az nüfus yokmuş ki Sivas'ta, çok nüfus varmış. Ermeni nüfusu Sivas'ta alabildiğine çokmuş. Bir sürü kilise varmış, yedi tane. Ulaş'ın merkezinde tek başına iki kilise varmış.

Sivas'ta o kadar insan olduğu halde, artık o yakınlıktan dolayı mı bilmem ama içeriden fazla evlilik olmazdı. Yani Sivaslı bir erkekle Sivaslı bir kızın evliliği pek olmazdı. Mümkün olduğunda Malatya'dan, Elazığ'dan, İstanbul'dan olurdu evlilikler. Sivaslıysa da, daha önce İstanbul'a gitmiş bir Sivaslıyla olurdu.

14 Hristiyanlık öncesinde Tanrıça Asdğig'in nehirde yıkanışının kutlandığı bayram olan Vartavar, Hristiyanlıktan sonra İsa Mesih'in 'suret değiştirme' günü olarak kutlanan Baydzaragerbutyun'la birleştirilmiştir. 'Su Bayramı' olarak da anılan Vartavar gününde güvercinler uçurulur, güller saçılır, insanlar birbirini ıslatır, bu gelenekle Nuh Tufanı anılır.

15 Sivasmerkeze bağlı bir köy.

16 Sarkis Seropyan (1935-2018): Sivaslı bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelen, kurucuları arasında yer aldığı Agos gazetesinin Ermenice sayfalarının editörlüğünü yapan gazeteci ve yazar. Ermeni Mimarlar ve Mühendisler Derneği HAYCAR'ın 'gayriresmî' başkanı olarak, uzun yıllar, Anadolu ve Mezopotamya'daki eski Ermeni köylerine, kilise veya manastır kalıntılarına yönelik gezilerde rehberlik yapmıştır.

Bugün Sivas'ta kimse olmamasına rağmen kendilerince hâlâ devam ettirmeye çalışıyorlar bu gelenekleri. Az kaldılar ama yine de evleri gezmeye çalışıyor, üç-beş evi dolaşıyorlar. Herhalde her yörenin gelenekleri güzeldir ama bizimki farklı bir güzeldi. Biraz da, azınlık, Ermeni olarak Anadolu'da en kalabalık yer Sivas'tı herhalde. Farklılıklar belki de oradan geliyordu. Ermeniler arasında çekememezlik, kavga, dövüş yoktu. Hep iyi geçinirlerdi, bağlar biraz daha yakındı.

Sivas'ta rahatı yerinde olanlar İstanbul'a gelmedi

Sivas'tan göçlerin sebebi orada azınlıkta olmalarıyla ilgiliydi. Birinci sebep buydu. İkinci sebep de ekonomikti. Aklımın yettiğinden sonrasını söylüyorum; zorla göç olmadı. "Bırak git artık" cümlesini köyde olsun, kasabada olsun, şehirde olsun, kimse söylemedi. Hiçbir mal gasp edilmedi, herkes sattı malını. Ha, belki on liralık malı beş liraya sattılar, o farklı bir şey, ama sattılar. Karşılığında bir şey alarak geldiler buraya.

Köylerde öyle bir durum oldu ki, ya bir ev ya da iki ev kaldı. İki ev kalınca da artık orada yaşayamaz hale geldiler. Dolayısıyla onlar şehre gelmek zorundaydılar. 'Şehir' de İstanbul'du. Artık Sivas'ın köyünden, mesela Kurtlukaya'dan kalkıp Sivas'a gelmenin çok bir anlamı yoktu. Zaten Ermenilerin toplanma yeri İstanbul'du. Bir arada olmak için geldiler. Her gelenin, illa burada elinden tutacak biri vardı, yani sığınabileceği, "Merhaba" diyebileceği bir yakını, akrabası vardı. İki grup geldi Sivas'tan buraya. İlki zenginler, yani iyi para pul yapmış, kazancı çok iyi olanlar. Bunlar daha rahat bir hayat sürmek için geldiler. Tabii, o zaman İstanbul İstanbul'du. Gelen ikinci grup, ekonomik güçlük içerisindeydi, geçim sıkıntısı çekiyordu. Onlar da bu sebepten İstanbul'u tercih etti. 68-80 arası dönemden bahsediyorum. Orta tabaka dediğimiz, rahatı yerinde olanların hiçbiri, buna biz de dahiliz, rahatını bozmak istemedi ve gelmedi.

Babamın eline çok büyük fırsatlar düştü ekonomik olarak. Hepsini geri tepti, hiçbirine dönüp bakmadı bile. Rahmetlik mamamın babası çok toparlayıcıydı, istiyordu ki herkes İstanbul'da olsun, hatta buradan da dışarıya, Beyrut'a, Fransa'ya gitsin, Türkiye'yi terk etsin, ama babamı oradan buraya bile getiremedi, çünkü babamın rahatları yerindeydi, sosyal yaşantıları çok güzeldi, geçimleri yerindeydi. Çocukluğumda,

bizim eve hiçbir zaman kiloyla meyve, sebze gelmezdi, hep sandıkla alırdık. Evde 30 kişi olmamıza rağmen iyi bir geçimimiz vardı. Rahatı yerinde olan aileler, rahatları bozulmasın diye gelmedi.

Artık dünyanın her tarafı aynı oldu, İstanbul’la Sivas’ın büyük bir farkı kalmadı. Oradaki düzeni bozup burada bir düzen kurmak kolay olmayacağından, Sivas’ta kalanlar biraz çekiniyorlar. Gerçekten kolay değil, artık eskisi gibi de değil. Zaten oradakilerin rahatları da yerinde. Gittim gördüm yaşantılarını, gayet rahatlar. Koşma yok orada, hep yürüme var.

Sivas merkez yakınındaki Paşa Fabrikası mesire alanında, Ermenilerin ağırlıkta olduğu bir arkadaş grubu piknikte (1960'ların sonları)

Görüşülen kişi 1956 Sivas doğumlu, kadın, emekli öğretmendir.
Mülakat 6 Kasım 2018’de, İstanbul’da, kendi evinde yapılmıştır.

Sivas'ta kapalı kutu içinde büyüdük

Sivas'ta doğdum, 17 yaşına kadar da orada yaşadım. İlk, orta ve lise tahsilim Sivas'taydı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandım ve böylece okumak üzere İstanbul'a geldim. Bir yıl ailemden ayrı kaldım. Daha sonra ailem İstanbul'a taşındı ve onlarla birlikte burada yaşamaya başladım.

Sivas Çimento Fabrikası lojmanlarında doğup büyüdüm. Babam oraya su tesisatçısı olarak girmişti. Çok iyi bir ustabaşıydı, bu sebepten bize lojman vermişlerdi. O dönemin Sivas koşullarına göre modern bir yerdi; banyomuz, telefonumuz vardı, evimiz kaloriferliydi. Lojmanın nimetleri çoktu ama sıkıntısı da fazlaydı, çünkü oradaki tek Ermeni aileydik.

Babamın iki kız kardeşi, iki *horakurum*¹ da Sivas dışına gelin gitti – biri Ordu'ya, diğeri de Samsun'a. *Mamam*² Amasyalı, babamın da başka akrabası olmadığından, böyle yalnız bir aile olduk. *Horakurlarım* Sivaslı birileriyle evlenseydi ya da *mamam* Sivaslı olsaydı bir bağımız olacaktı ama biz Ordu-Samsun-Amasya üçgeninde, Sivas'ta kaldık.

1 *horakuyr* (Erm.): Hala.

2 *mama* (Erm.): Anne.

Babamın önemli gönüllü görevlerinden biri İstanbul veya Anadolu'dan askerliğe gelen Hayları³ bize getirmektir. Babam onları ilk bize getirir, sonra askere götürür, her cumartesi de bir ihtiyaçları var mı diye ziyaret ederdi. İzin çıktığı zaman onlar da bize gelirlerdi. Babam kendince böyle bir misyon üstlenmişti.

Durumumuz iyiydi, varlıklı bir aileydik. Kocaman bir konağımız vardı, nenem orada yaşırdı. Bütün katları kiraya vermişti, onunla geçimini sağlardı. Çocukluğunun çok güzel olduğunu söyler, Kolej'den bahse-derdi. Sivas'ta kolej olması inanılmaz, çünkü benim okuduğum dönemlerde öyle bir şey yoktu. 'Yüz Yıl Önce Türkiye'de Yaşayan Ermeniler'⁴ başlıklı bir sergi yapılmıştı, Kolej'i ilk orada gördüm. Daha sonra da Sivaslılarla ilgili bir kitabın tanıtım toplantısında Zakarya Mildanoğlu Kolej'den bahsedince, nenem oraya gittiği için çok heyecanlandım.

Nenemin babası meyhaneciymiş, "Meyhaneye bakraçla pezik turşusu taşırdım, babamın yedi yaylı arabası vardı" diye anlatırdı. Nenem arabaları anlatırken "Babam onlarla Ruhü'l-Kudüs'e (Yerusalem⁵ demezdi) seferler yapardı" derdi.

Nenemler üç kardeşlermiş; bir kız kardeşi, bir de *ahpariği*⁶ varmış. Bir zaman sonra da nenem ile dedem evlenmiş. Biz dönme bir aileyiz – sanıldığı gibi Sevkiyat'tan kaçmak için değil, daha farklı nedenlerle dinini değiştirenlerden bir aile... Babamın adı Garbis, askere gidene kadar... Askere gitmekten korktukları için, oğullarının başına bir şey gelir diye isimlerini ailece değiştirmişler, 1946'da yani İkinci Dünya Savaşı sürerken.

Dedemlerin soyadı, Soyadı Kanunu ile değişmiş ve eskisinden çok farklı olmuş. Tarih okudum ben, eski yazı da öğrendim. Bir gün babam, "Kızım, bir baksana, bizim eski tapulardan biri bu" deyip bana bir kâğıt verdi. Baktım ki dedemin askerlik tezkeresi. Böylece eski soyadımızı öğrendim. Babamın adı Ermeniceymiş, sonradan Türkçe olmuş. Biz çocukları, onu bu kimliğiyle tanıdık.

3 Hay (Erm.): Ermeni.

4 Ocak 2015'ta İstanbul'da açılan 'Yeğpayrıs (Sevgili Kardeşim): Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler' başlıklı sergi.

5 Yerusalem (Erm.): Kudüs.

6 *ağparig* (Erm.): Ağabey; söyleyişte 'ahparig'.

Babamın tek akrabası ana-babasıydı

Nenemin 1915'te iki çocuğu varmış. Ailesiyle birlikte, otuz kişilik bir kafileyle sürülmüşler. Dedem terziymiş o dönem, otuz küsur yaşlarında. 1915'in 15 Temmuz'unda askere alıp dikimevine vermişler dedemi. Babamın bana verdiği belgede de yazıyordu bu. Nenem iki çocuğuyla gönderilmiş. Yolda, Suriye'ye varmadan çocukları ölmüş. Kızının "Madzun, madzun" diyerek, açlıktan öldüğünü söylerdi hep. Yolda bazı çocukları yetimhaneye götürdüklerini de söylerdi. Nenem kız kardeşini çok aradı; bir ara "Amerika'da" diye haber geldi ama ulaşamadık. Daha sonra erkek kardeşine ulaşabildi, yıllar sonra buldu onu. Dayımız Halep'te arabacıydı. Bir at arabasının önünde çekilmiş fotoğrafı vardı. Kızı evlenirken bir fotoğraf göndermişlerdi, çok güzel bir kızdı. Onlarla hiç gidip gelmedik, sonra da kaybettik. Nenem her şeyi unuttu. Babam karısının ve oğlunun derdine düştü, biz de ilgilenemedik. Belki Suriye Savaşı çıkmadan bir Halep'e gitseydim, dolaşıyordum bulabilirdim nenemin yetenlerini ama yapmadım. Hayatımız 'keşke'lerle dolu.

Nenem kendisi için "Beni aparacaklardı ama mayrığim⁸ beni sakladı. Yüzüme hayvan pisliği sürdü, bana 'hastalıklı kız' dediler de aparmadılar" derdi. Aparamadılar, yani kaçırmadılar. Nenemin peşine Kürt Mahmut adında biri takılmış ama bir şey yapmamış. Nenem, kendisine dokunulmadığını söyler, korunduğu için övünürdü. Bir de, o kadar korkmuş ki, çocukları öcünden korkuturlar ya, nenem bizi Kürt Mahmut'tan korkuturdu. Adını söylediği an nereye saklanacağımızı şaşırdık.

Dedem dikimeviden terhis olduktan sonra Halep'te bazı Ermenilerin yaşadığını duymuş. Araştırmış, nenemi öyle bulmuş. Tekrar çocukları olmuş – iki kız, bir oğlan. Nenemin kız çocuğundan beş sene sonra nihayet bir oğlu olmuş. Onu herkesten saklamışlar, korumak için. Kız kimliğiyle saklamışlar, erkek oldu, nazar değmesin diye. Altını kimseinin yanında değiştirmemişler, saçlarını uzatmışlar, kulaklarına küpe takmışlar... Babam askere gideceği zaman da nüfuslarını değiştirmişler, Müslüman olmuşlar. Eskiden çok kızardım, annemin ailesinde böyle bir şey yok, bunlar neden böyle yaptı diye. Yaptıklarını kaçaklık olarak görüyordum ama bu insanlar 1915'te büyük acılar çekmişler,

7 madzun (Erm.): Yoğurt.

8 mayrig (Erm.): Anne.

karı-koca ayrılmışlar, evlatlarını kaybetmişler. Babamın hiçbir zaman bir amcası olmadı, dedesini tanımadı. Tek akrabası ana-babasıydı. Sivas'ta kimsemiz yoktu, kapalı kutuyduk.

Ninem Türkçe isimle öldü

Nenem “Sivas'ta varlığımız iyi, zengin kızım ben” demeyi, böyle konuşmayı severdi. Parasızlığa hiç tahammül edemezdi. Elbisesinin altını da bir kesede toplardı parasını, *mamama* sinirlendiğinde “Paran kadar konuş” derdi. Cimri, parayı toplayan bir kadın oldu. Tam bir kaynanaydı, Sivas kaynanası. Televizyonda ‘Sürahi Nene’⁹ oynadığı zaman “Benim nenemi oynatıyorlar galiba” demiştim. *Mamam* dedemden kalma dikiş makinesinde çalışırdı, nenem *mamamla* kavga ettiği zaman *mamam* dikiş dikemesin diye makinenin lastiğini saklardı. Çok güzel, çekmeceli, ceviz pikabımız, taş plaklarımız vardı. Nenem sinirlendiğinde pikabımızın iğnesini saklardı, radyonun fişini çekerd; evde Sivas halıları vardı, onları toplar, üzerine otururdu. Daha sonra *mamam* müşterilere iş yetiştirecek diye lastiği verirdi, sonra pikabın iğnesini verir, en son da kendi kendine halıları sererdi. Böyle komik bir kadındı.

Nenem daha sonra Alzheimer oldu ama hastalanmadan önce bizim yanımızda kalıyordu, o yüzden bana hep anlatırdı. Öğretmen olmamı da çok isterdi; “Muallim ol kızım” deyip dururdu. Akıllı kadındı, *Hayeren*¹⁰ okuma yazma bilirdi. Yeni Türk harfleri geldiğinde de babamı sırtına bağlayıp harfleri öğrenmeye gitmiş. Her gece *Hayeren* dua ederdi. Elinde haç işareti vardı, etrafında da tarihler vardı. Ben çocukken hep 1915'i anlattığı için “Acaba giderken yolda eline haç mı yaptılar, Hristiyan oldukları belli olsun diye” düşünürdüm. Çocuktum, Yahudi filmlerini izliyorduk, orada da damgalıyorlardı; benzer bir şeydir düşünüyordum. Bir gün neneme haçın nereden çıktığını sordum. “Bizim yedi tane yaylı arabamız vardı, onlarla Kudüs'e gider gelirdik. Orada yaptırdım” dedi. Bir tür turizm işi yapıyorlardı belki de.

Nenem her şeyi görmüştü. O dağ başındaki olayları, nasıl yürüdüklerini, nasıl saklandıklarını, aç kaldıklarını, bölük pörçük anlatırdı. Çok

9 1994-2010 yılları arasında yayınlanan ‘İnce İnce Yasemince’ adlı televizyon dizisinde Yasemin Yalçın tarafından canlandırılan, gelinine kötü davranan huysuz kaynak karakteri.

10 *Hayeren* (Erm.): Ermenice.

üzgünüm, nenemin sesini kayda alamadım diye. Nenem öldüğü zaman Sivas'taki evinde her yerden, döşeklerden, halıların altından kurumuş sabunlar ve küflenmiş ekmekler çıktı. Nenem ne kadar aç, ne kadar kirli kalmış ki, bir daha başına böyle bir şeyler gelir diye bunları saklamış. Nenem Kudüs'e gitmiş bir kadındı, 1915'i de görmüş... İsmi Ermeniceyken Türkçe oldu, o isimle öldü.

Bir dönmeye nasıl Hay kız verdiler, bilmiyorum

Babamın aile hikâyesinin öyküleri *mamamın* ailesinde de var. *Mamamın* babası 25 kişilik ailesiyle birlikte sevkiyata gönderilmiş. Sadece dedemle annesi geri dönmüş, dönebilmiş. Dedem ayakkabıcı, Mecitözü'ü ama Hacıköy'e gelmiş, orada yayamla evlendirmişler, iki de çocukları olmuş. Dedem o kadar içermiş ki ailesine olanlara, kanser olup 38 yaşında hayatını kaybetmiş. Dul olan anneannem bir daha evlenmemiş. İki çocuğu da ilkokul mezunu ama inanılmaz kültürlü insanlardı. Örneğin, Emile Zola'nın *Germinal*'ini annemden öğrenmişimdir. İnanılmaz kitap okurdu, dayım da öyleydi. Sanırım 40'lı yıllarda gezici kütüphaneler varmış, dayım oradan kitap kiralarmış. Kendi hemen okuduktan sonra *mamamı* uyandırırılmış, daha fazla para vermemek için o da kalker okurmuş. Evi geçindirmek, harçlık çıkarmak için tütün dizmeye giderlermiş.

Mamam da ailesini kaybetmiş, yetim kalmış. *Maması* ve *ahpariği* dışındakimsesi yokmuş. *Mamam* ile babamın evlenmesi büyük bir yalanla olmuş. Büyük *horakurum* sayesinde birbirlerini tanımışlar. Amasya'dan birileri aracı olmuş da istemişler *mamamı*, tabii ki babamı Ermenice ismiyle tanıtmışlar. O dönem *mamama* inanılmaz bir ziynet takmışlar, babamın mühendis olduğunu söylemişler. Nikâh işlemleri yapılmış, evlenecekler diye bütün aile trenle Sivas'a gelmiş. Babam işçi tulumlarıyla karşılaşmış onları. *Mamam* ilk önce tanımamış, odacı sanmış. İstemeye gittiklerinde evlerinden, konaklarından bahsetmişler. Konakları var, yalan değil ama bağırıldığında sesinin duyulmayacağı bir konak da değil. Hatta *mamamın* evlenmek için çok küçük olduğunu söylediklerinde, nenem "Hizmetçi tutarız" demiş. Böyle yalanlar üzerine evlenmişler, dört de çocukları oldu ama *ahpariğimi* kaybettik, üç kız kaldık.

Bir dönmeye nasıl *Hay* kız verdiler, bilmiyorum ama *mamam* hiçbir zaman dinini değiştirmede. Sadece isminin telaffuzu zor diye daha kolay bir isim kullandı. *Mamam* dönmedi diye, "Çok güzelsin, nur yüzlüsün,

Müslümanlık sana çok yakışır” derlerdi. Aslında öyle diyen teyzeler çok iyi niyetli, sevdiğimiz insanlardı ama aldıkları cevap “Sizin yüzünüzden de nur damlıyor, size de Hristiyanlık çok yakışır” olurdu.

Bize dilimizi unutturdular ama dinimizi unutturamadılar

Çocukluğumda bana *Hayeren* öğretmişlerdi. Birinci sınıftayken öğretmen masal anlatmamızı istedi; ben atak bir çocuktum, elimi kaldırıp *Ayı ile Hars’ın* hikâyesini anlattım – bir bölümü *Hayeren*, bir bölümü Türkçe... O gün okul sonrası müdür, bizim eve ziyarete geldi “Türkiye’de yaşıyorsunuz, Türkçe konuşacaksınız” dedi. Bir daha da bizimle *Hayeren* konuşmadılar, öğretmediler. Sadece gizli bir şey konuşacaklarında, İstanbul’dan *mamamın mayriği* geldiği zaman ve gelin-kaynana tartışmalarında nenem çok sinirlendiğinde *Hayeren* konuşurlardı. Ben o dili zamanla unuttuğum için sadece dedikodu dili olarak görüyordum. Zaten Sivas’taki *Haylara* da gidip gelmezdik, çünkü kapalı kutu içinde büyüdük ama babamın Ermeni olduğunu herkes bilirdi. Sivas’ta dilsiz bir adam vardı, bir işçi; babamı anlatırken iki işaret parmağıyla haç işareti yapardı. Ramazan’da evimize bizi kontrol etmek için gelirlerdi. *Mamam* gitmediği halde bize çok gelirlerdi, çünkü terziydi, dikiş dikerdi; bir sürü çırak yetiştirmiştir. Sivas’ta *jam*¹² olurdu, annem bazen oraya giderdi ama bizi götürmezdi. Sadece Sivas’ta gittiğimiz insanlar vardı, babamın görüştüğü Ermeni aileler. Bu sayede yavaş yavaş *Hayları* tanımaya başlamıştık.

Bize dilimizi unutturdular ama dinimizi unutturamadılar. Hepimiz *gınunk*¹³ olduk. Babam çağırdı, birinin evinde *gınunk* olduk ama nereydi hatırlamıyorum. Epey yetişkindik. *Der Hayr*¹⁴ geldi, toplu olarak hepimizin eline *meron*¹⁵ sürdü. *Bısağlar*¹⁶ da toplu olarak yapıldı ama cenazeler mümkün değildi. *Der Hayr* gelmiyorsa, *Hayr Mer*¹⁷ okunurdu ya da bilenler, kitap okuyan, *jam*

11 *hars* (Erm.): Gelin.

12 *jam* (Erm.): Saat, zaman; ayrıca, ‘kilise’ ve ‘kilisede ibadet zamanı’ anlamlarında da kullanılır.

13 *gınunk* (Erm.): Vaftiz.

14 *der hayr* (Erm.): Papaz.

15 *müron* (Erm.): Vaftiz töreni sırasında, vaftiz edilen kişinin vücuduna sürülen kutsal yağ.

16 *bısağ* (Erm.): Nikâh.

17 *Hayr Mer* (Erm.): İsa’nın öğrencilerine öğrettiği, Türkçede ‘Göklerdeki Babamız’ olarak bilinen dua.

yapan kadınlar okurdu. Bir kadın vardı, o okumaya gelirdi. Mamam da her akşam Kitab-ı Mukaddes'ten mezmurlar okurdu, dine önem verirdi.

Herkesten daha dindar yetiştik ama Türkçe dualarla... 'Kripto Hristiyan' diyebilirsiniz. Müslüman olmadık. Asla kabul etmiyorum, dönmedik. Yoksa niye babam Hay kızı alsın! Bir Türk kızı alsaydı Türkleşirdi ama böyle bir şey amaçlamamışlar. Zaten babam İstanbul'a gelir gelmez nüfusunu düzeltti. Bir kız kardeşim Kanada'da yaşıyor, o anlattı; babam orada Türkçe adını bırakmış, kendini herkese Ermenice adıyla tanıtmış, Kardeşim "Çok şaşırdım" demişti, çünkü Ermenice adını da biliyorduk ama biz babamızı Türkçe adıyla bildik. Babam Ermenice ismiyle öldü, bugün Balıklı Ermeni Mezarlığı'nda yatıyor.

Sivas'ta çok yalnız kaldık

Mamamın maması Sivas'a geldiği zaman maltızı (bir küçük mangal, etrafı sıvanıp ocak yapılıp), bahçede yakar, su böreği yapardı. Altına yağ koyar, çevire çevire hazırlardı, zahmetli işti. Tören gibi yaparlardı onu. Bir de *bahk*¹⁸ zamanı *sarkisabur*¹⁹ yaparlardı. Vegan beslenmeye uygun, içinde sadece nohut ve hamur olurdu. Bazıları tahin koyardı ama *mamam* eklemezdi, sadece sirke ve sarımsak eklerdi.

Yemeklerin hepsini Hay adıyla öğrenmişimdir. "Mama, *enekabur*²⁰ yapar mısın? *Sarkisabur* ne zaman yapacaksın? *Anuşabur*..."²¹ Bunlar dışında, Sivas'ın geleneksel yemeklerini de yapardık – meşhur Sivas katmerini, kalburabastıyı... Buradaki paskalya çöreği gibi yapılmazdı orada. Haşhaşlı çörek yapardı *mamam* ama Hacıköy'ün geleneğiyle yapardı, Sivaslılar bilmezdi.

Paskalya zamanı hep kırmızı yumurta haşlanırdı ama *Dzinunt*'u²² bilmiyorum. Ayın birinde yapardık, altısını hatırlamıyorum. Zaten kilise yoktu orada. İstanbul'da gördük bunların hepsini. Vartavar'da²³

¹⁸ *bahk* (Erm.): Perhiz, oruç.

¹⁹ *sarkisabur* (Erm.): Nohut ve kesme hamurla yapılan bir çorba.

²⁰ *enekabur* (Erm.): Bir tür ekşili köfte.

²¹ *anuşabur* (Erm.): Aşure.

²² *Dzinunt* (Erm.): Apostolik Ermenilerin takvimine göre 6 Ocak'ta kutladığı Noel yortusu.

²³ Hristiyanlık öncesinde Tanrıça Asdğig'in nehirde yıkanışının kutlandığı bayram olan Vartavar, Hristiyanlıktan sonra İsa Mesih'in 'suret değiştirme' günü olarak kutlanan Baydzaragerbutyun'la birleştirilmiştir. 'Su Bayramı' olarak da anılan Vartavar gününde güvercinler uçurulur, güller saçılır, insanlar birbirini ıslatır; bu gelecekle Nuh Tufanı anılır.

Huykesen'e²⁴ giderdik, mutlaka götürürlerdi bizi. Her yıl yaza denk gelirdi, insanlar birbirini ıslatırdı, *bar*²⁵ yaparlardı, eğlenirdik. Huykesen bizim çimento fabrikasına yakındı, o yüzden onu hiç kaçırmazdık. Oraya gittiğimizde Hayları görürdük.

Anneannemin kardeşi askerde iskorbüt²⁶ olup ölmüş. Kardeşi ölünce, gelin-görümce birlikte yaşamışlar. Annemler de kuzenleriyle kardeş gibi büyümüş. *Mamam* gelin geldikten bir süre sonra dayım, anneannemin kardeşinin çocuğu, ailesiyle Sivas'a taşındı. Yılbaşı muhakkak yapılırdı, onlar bize gelirdi. İçlerinden biri, kim bilmiyorum, bornoz giyer, pamuktan sakal takar, *Gağant*²⁷ Baba olurdu. Yemekler yer, eğlenirdik. Onlar daha sonra, 60'lı yıllarda İstanbul'a taşındılar, biz çok yalnız kaldık. Bir keresinde İstanbul'a, onları ziyarete geldik. *Mamam* Hacıköy'de, Hayların içinde büyümüş biriydi. İstanbul Gedikpaşa'ya geldiğimizde yolda yürüyemiyordu, herkesle *Hayeren* konuşuyordu. Önüne gelenle konuştu, özlemişti *Hayeren* konuşmayı. Deli gibi oldu... Hacıköy'de de, Sivas'ta da kilise yoktu; İstanbul'da kiliselere girip çıktık.

Şansımız anamla bir gitti

Üniversitemin ikinci senesinde, benim küçüklerim de bana yetişmişti. *Ahpariğim* biraz tembeldi, çift dikiş okurdu. O yıl o da üniversiteyi kazandı ve hep beraber İstanbul'a geldiler. O zaman *ahpariğim* ehliyetsiz araba kullanmış, trafik kazası yaptı, bir kadın öldü. Bizim için cinayetti. *Ahpariğim* cezaevine girdi, *mamam* da üzüntüden kanser oldu. Çok kötü günler geçirdik. *Mamamızı* kaybettik, babamı kaybettik, sonra da *ahpariğimi* kaybettik.

Bir *Hay* olarak, tarih okurken çok zorlandım. Tarih benim hiç sevmediğim bir dersti, hatta lisedeyken en kötü derslerimden biriydi. Bir tesa-düf sonucu üniversitede tarih bölümüne girdim. Birinci sınıfın sonunda bölümden ayrılmak, başka bir bölümde okumak istedim ama ailem izin

24 Huykesen: Merkeze yakın Merekür dağlarının eteklerinde bulunan, Surp Hintragadar Manastırı'na bağlı Surp Asdvadzadzin Kilisesi ve tesislerinin kalıntıları. 'Honor-gıdur' adıyla da bilinir ve halen ziyaret yeridir.

25 *bar* (Erm.): Dans.

26 iskorbüt: C vitamini eksikliğinden ileri gelen ve dermansızlık, zayıflık, diş etlerinin iltihabı vb. belirtilerle kendini gösteren bir hastalık.

27 *gağant* (Erm.): Yılbaşı.

vermedi, yıl kaybetmemi istemediler. O dönem ailem zaten bir kriz geçiriyordu, beni bir yıl daha okutmayı düşünemediler.

80 öncesinde üniversitelerde çok fazla siyasal olay vardı. Fen Fakültesi'nde solcular, Edebiyat Fakültesi'nde sağcılar vardı. Sürekli çatışmalar çıkardı, boykot olurdu. Doğru düzgün okula gidemezdik. Nüfusum dönme olduğu için tarih öğretmenliği de yaptım ama hep çok zorlandım. Bazı şeyleri biliyorum, bizzat yaşamış ailem. Soyumu sayamıyorum, ne anne ne de baba tarafından. Tarih eğitimini severek almadım ama tarih öğretmenliğini severek yaptım. Amacım ezberletmek değildi, düşündürmekti. Asla "Hangi tarihte, kim, hangi savaşı kazandı?" diye bir soru sormadım. Kitap açık sınav yapardım, çünkü önemli olan kitap-taki bilgiyi yorumlamaktı.

Eşim de matematik ve fizik öğretmeni. *Hayeren* bilmediği için *Hay* okullarında öğretmenlik yapamadı, Türk okullarında çalıştı. O da dönme, Diyarbakır-Piranlı. Şansımız anamla bir gitti. Sivas'ta bir amca vardı, onun vasıtasıyla tanıştık, görücü usulü diyebilirim.

Kızım, Mutaftyan'ın²⁸ çok sevdiği gençlerden biriydi. Avukattır; onunla çalışmalar yaptı ve Patrikhane'de ondan *Hayeren* dersi aldı. Sivaslılar Derneği'ni²⁹ kuranlardan biriydi, çok yakın bir arkadaşım, çok severdim. Eşinden ötürü ailece tanışıklığımız da vardı. Bir gün bana "Dernekte çalışmanı istiyorum" dedi. Dönme kimliğimi de biliyordu. "Herkes senden daha rahat *Hay* oldu, sen çok zorlandın. Gel, anlat" dedi. Onun sayesinde *Hay*ların içinde aktif rol aldım. O ölünce derneğe gitmek istemedim, kendimi kötü hissettim ama artık gideceğim.

28 Türkiye Ermenileri 84. Patriği Mesrob Mutaftyan.

29 İstanbul'da yaşayan Sivaslı Ermenilerin 1922 yılında kurduğu Sivaslı Ermeniler ve Dostları Derneği.

Sivas merkezde bakırcılık yapan bir Ermeni'nin cenaze töreni (1943)

Görüşülen kişi 1947 İstanbul doğumlu, kadın, ev hanımıdır.

Mülakat 29 Haziran 2018’de, Kınalı Ada’da, kendi evinde, Ermenice olarak yapılmıştır.

Ermeniceden çeviren: Tina Kopma

Duvarda sinek var

Ben 1947, İstanbul doğumluyum. Taksim’de büyüdüm. Annem de, babam da Sivaslıdır. Bir gün kuafördeyken, bir kız “Benim anne tarafım ve eşim Sivaslı” dedi. O bunu söyler söylemez, “Ah, benim annem de! Kaybolmuş, sonradan bulunmuş” deyip anlatmaya başladım. Konuşmak lazım. Teyzem Kadıköy tarafında yaşayan bir akrabamızı yıllar sonra böyle buldu, konuşarak. Ben anlatınca, kız hemen telefon açtı ailesine. “Sizi davet edeceğim, onlarla konuşun, belki bir şeyler öğrenirsiniz” dedi. Ailemle ilgili her şeyi öğrenmek istiyorum. Söylenen her şey, her cümle kıymetli.

Bu şekilde, konuşarak, annemin uzak bir akrabasını bulduk. Eşim sağken Kanada’ya gitmiştik. Orada da baba tarafımdan bir akraba bulmuştuk. Baba tarafım benim için önemli değil, anne tarafım önemli, çünkü baba tarafımın hepsi yaşıyor. Kaçan balık tatlı olur...

Babamın ailesi 1915’te hiçbir zarar görmedi, Çünkü devletin aldığı bir karara göre, halkın gıda alması için fırıncıların çalışması gerekliydi. Babamın ailesi değirmenciydi. Bu sayede Soykırım’dan hiç etkilenmediler. Baba tarafımdan bütün akrabalarımı tanıdım.

Babam ortaokulu Sivas'ta okumuş, 16 yaşlarındayken İstanbul'a gelmiş. Muhtemelen oradaki olaylardan etkilendikleri için gelmişler. Sivas'ta Ermenilerin nüfusu azalmış ama hiç nedenini sormadım ben. Babam İstanbul'a geldiğinde kuyumculuk öğrenmiş. Üç amcam, üç de halam vardı. Bir halam ve bir amcam üveydi. Babaannem vefat edince dedemiz tekrar evlenmiş, o kişi benim babaannemdir.

Babam Sivas hakkında bir şey anlatmazdı. Anlatılmazdı; zaten biz de sormazdık. Sadece babaannemin üvey halam ve amcam ile kendi çocukları arasında ayırım yapmadığından bahsederlerdi. Bizim de öyle bir ayırımımız yoktu. Gelirdi o halam, küçüktüm ama yüzünü hatırlıyorum, şişmanca bir kadındı. Onlar Sivas'tan daha da geç geldiler. Halam erken vefat etti. Torunlarından birini de eğitim alsın diye Kalfayan'a' koydular.

“O günler gitsin”

Annemler Taksim'de, Çaylak Sokağı'nda yaşadılar. Annemin ailesinin geçmişi çocukluğumuzda bir tabuydu, evin içinde bu konular kesinlikle konuşulmazdı. Binde bir, birisi geldiğinde, böyle bir konu konuşulacağı zaman Ermenice olarak “Duvarda sinek var” derlerdi. Ben de çocuk aklımla duvara bakar, “Anne, duvarda sinek yok” derdim. Oysa bizdik o sinek. Yani, “Konuşma!”, “Tehlikeli bir cümledir, çocuklar duymasın”... Annem “Ben saçımın telleri kadar çektim. O günler gitsin, bir daha da gelmesin” derdi. Bu derece etkilenmişlerdi. Konuşmak istemezlerdi, çünkü hem tehlikeli bir diyalogdu, hem de hatırlamak istemezlerdi. Yıllar sonra, bizim de aklımız ermeye başlayınca, ufak ufak konuştular. Muhtemelen ASALA² döneminin öncesiydi, belirli bir yaşa gelmiştik. Annem ileri yaşlarına kadar yaşadı. Ben de bir evin hanımıyım, anneydim. Fakat anneme hiçbir zaman öyle sorular sormadım. Şimdi düşünüyorum, aptal mıydım, niye sormadım? Tabu olduğu için...

1 1866 yılında İstanbul-Halıcıoğlu'nda kurulmuş, 1971'de Üsküdar'a taşınmış olan –bugünkü resmî adıyla– Özel Kalfayan Ermeni İlköğretim Okulu.

2 ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu): 1975'te kurulmuş ve 1985 yılına kadar, çeşitli ülkelerde, özellikle Türkiye'nin diplomatlarına ve temsilciliklerine yönelik saldırılarda bulunmuş bir silahlı örgüt.

Annem, Sivas'ın tam içinden, Bezirci Tarlası'ndandı. Yetmişli yıllarda, annemi bir sefer Sivas'a, doğduğu sokağa götürdük. Birtek Bezirci Tarlası'nın sokağını biliyordu, evini bilmiyordu. Nereden bilecek! Annem ufacak çocuktuk. Zaten nüfus kütüğünden de hiçbir bilgi edinemiyorsun. O sokağa gittiğimizde annem çok etkilendi. "Sokaktaki herhangi bir eve girelim" dedim. Zili çaldık, bir Ermeni ailenin evine girdik. Annem kapıdan içeri girerken, Ermenice "Ben burada doğmuştum" diyeceğini, "Ben burada doğum yapmıştım" dedi. Şaşırdı kadın.

Annemin ailesinden erkekleri alıp götürmüşler. Ne yaptıkları biliniyor zaten. Bir daha dönmemişler. Kalanlar da evlerini, yurtlarını bırakmışlar. Annem o zamanlar beş yaşında. En büyükleri kaybolmuş, bulunamamış. Onun bir küçüğü sağ kalmış. O evliymiş, yürüme emri geldiğinde Halep tarafına gitmiş. (Halep o dönem Türk sınırları içinde.) Onun bir küçüğü olan teyzem de aklını kaybetmiş.

Gomidas Vartabed gibi...

Zamanında annemin babasına "Dininizi değiştirin" demişler. Dedem inanmış, değiştirecek ama annemin bir büyüğü "Ben İsa'nın uğruna ölürüm de din değiştirmem" demiş. Kilisede okurmuş zaten. Dedem de "Birimiz başka, birimiz başka olmaz. Ne olacaksa beraber" demiş. Bireysellik de var işin içinde. Kız gidecek, "Ben dinimi değiştirmem" deyip dedemden öte gidecek... Şimdi biz olsak "Gel bakayım! Ben senin babanım, ben ne dersem o olacak!" deriz. O dönemde kızın bireyselliği var ki düşündüklerini söylüyor, dedem de "Hayır, geleceksin" diye dayatmıyor. Bir de, sanırım gönülden değiştirmeyecekti dinini, göstermelik olarak değiştirecekti. Belki de bu derece bir şey olacağını düşünmüyorlardı. İki büyük teyzemden biri İstanbul'a gelmiş, diğeri kaybolmuş. "Ben İsa'm uğruna ölürüm, dinimi değiştirmem" diyen ise yolda kendini kuyuya atmış. "Ben sebep oldum" düşüncesiyle aklını kaybetti herhalde. O da öyle gitmiş...

Tabii, günler sürmüş Sivas'tan Urfa'ya ulaşmaları. Yolda üstlerindeki bütün giysileri almışlar. Annem derdi ki, "Bir süre bir elimiz önümüzde, diğer elimiz arkamızda yürüdük. Külot da yoktu." O kadarını hatırlıyordu. Annem o zaman çocuk olduğu için şanslı. Onun bir büyüğünün aklı

dönmüş o manzarayı görürce, Gomidas Vartabed³ gibi. Kaç kişi kuyuya atmış kendini öylece!

Yürümüşler. Ne kadar yürüdüklerini bilmiyorum ama doğruya doğru gitmişler. Babaannem ya orada vefat etmiş ya da bayılıp kalmış, belli değil. Annemin elini kimin tuttuğunu bilmiyorum. Annesini bırakıp yola devam eden o beş-altı yaşlarındaki çocuğun travmasını düşünmüyorum. Biz bu konuda asla bir şey sormadık ailemize. Onlardan hep “Yukarıdan duyulur, yavaş konuş. Yandaki evden duyulur, yavaş konuş” cümlelerini duyduk. Olanları teninde hissetmek nasıl bir işkencedir... Orada babaanneme ne oldu, Allah bilir.

Urfa’ya, Siverek yakınlarına varmışlar. Kürt bir aile annemi yanına almış. Kadın, eteğinin altında saklayıp evine götürmüş annemi. Kendi evlatları gibi büyütmüşler. Annem 16 yaşına, İstanbul’a gelinceye kadar Müslüman gibi büyümüş, çarşaf giymiş. Gerçek hikâyesini 16 yaşından sonra öğrenmiş. İstanbul’a geldiğinde doğru düzgün Türkçe de bilmezmiş. Kürtçe ve Zazaca biliyormuş ama onları da ne bizimle konuşmuşluğu vardır, ne de bizim duymuşluğumuz. Belki de unutmuştu.

Sivas nere, Siverek nere...

Anneme bakan aile, toprağı ekip biçermiş. Bir gün annemin eline maydanozu verip “Al bu maydanozları, götür pazarda sat” demişler. O da pazara gitmiş “Maydanoz, maydanoz” diye bağıyor. Oradan geçen, ondan büyük, genç bir oğlan annemin yüzüne dikkatlice bakmış. Annem rahatsız olup, “Tanıyor musun beni, niye yüzüme bakıyorsun?” diye sorunca, oğlan “Evet. Adın ne senin?” demiş. Annem de adının Ayşe olduğunu söylemiş. Göç ettirilenlere belirli isimler koyarlarmış. Oğlanlara ne isim verdiklerini bilmiyorum, Ahmet mi, Mehmet mi, ama kızlara Ayşe ismi verilirmiş. Oğlan anneme “Hayır, senin adın Zabel, sen benim dayımın kızısın. Ben Marsilya’ya gidip yerleşeceğim ama

3 Gomidas Vartabed (1896, Kütahya - 1935, Paris): Asıl adıyla Soğomon Kevork Soğomonyan; rahip, müzikolog, derlemeci, besteci, aranjör ve koro şefi. 24 Nisan 1915’te İstanbul’dan Çankırı’ya sürülen 234 Ermeni aydın arasında yer almış, bu sürgünden sağ kurtulan sayılı isimlerden biri olmuş, ancak tanık olduğu olaylar sonrasında yaşadığı ruhsal sorunlar nedeniyle, hayatını kimseyle konuşmadan, Paris’teki bir sanatoryumda tamamlamıştır.

senin kız kardeşin Halep'te, sağ. Ona haber vereceğim senin Siverek'te olduğunu” demiş. Tesadüfe bakın! Sivas nere, Siverek nere...

Ben annemin özgürleşmesini bir zincire benzetiyorum. Zincirin halkalarından ilki oluyor o oğlanın söyledikleri. Böylece annemin yeri belirlenmiş. Zaman zaman düşünüyorum, şimdi Urfa-Siverek ve Halep o kadar da uzak değil birbirine ama bir yandan da uzak neticede. Telefon yok, internet yok, hiçbir şey yok. Teyzeme nasıl haber gitti, o oğlan vesait mi buldu, bir şeye mi bindi bilmiyorum ama teyzeme “Senin en küçük kardeşin sağdır, Urfa-Siverek'tedir. Evini bilmiyorum ama çarşıda gördüm” diye haber gitmiş. Annem örtülü, günde beş kere Müslümanlık kurallarına göre dua ediyor. Aradan ne kadar zaman geçiyor bilmiyorum ama teyzem Halep'ten İstanbul'a gelmiş. Çok gözü açık bir kadındı teyzem. Tanıdıklarına, okuldaki kız arkadaşlarına, hepsine gidip annemi sormuş, “Urfa-Siverek'te tanıdığınız var mı? Kız kardeşim orada ama evini bilmiyorum” demiş. Teyzemin Sivas'tan okul arkadaş, “Biz de Urfa-Siverek'e gittik. Orada biz de bir Kürt ailenin yanında kaldık. Sonra, ortalık düzelince Sivas'a döndük ama onlarla, Urfa'daki aileyle sürekli irtibat halindeyiz. Onlarla haberleşelim, bakalım, arayalım” demiş. O aileye haber vermişler. Çok iyi, zengin bir aileymiş.

Annemin Ermeni Hristiyan hayatı

O dönemlerde ‘deveci’ denen kişiler varmış. Herhalde deve üstünde, çocukları ya da gençleri kaçırmışlar. Teyzem bir ailenin yanında bebek bakarken, devecilere altın sözü vermiş. (Nasıl buluyor altınları, bilmiyorum.) Devecilerle sözleşmiş ki annemi kaçırp getirsinler. Aradan zaman geçmiş, anneme haber gelmiş. O da evdekilere “Benim kız kardeşim sağmış, İstanbul'daymış. Devecilere para vermiş, beni alıp götürcekler” demiş. Böyle deyince evin babası bir tokat atmış ki, annem “Yüzümden ateş çıktı” diye anlatırdı. “Ben seni bugüne kadar namusunla büyüttüm de şimdi o devecilerin eline mi vereceğim! Otur oturduğun yerde” demiş. Birkaç yıl sonra evin hanımı mı, beyi mi, biri hastalanmış, doktor için İstanbul'a gelmesi gerekmiş. Teyzem, tanıdıkları sayesinde, İstanbul'a geleceklerini duymuş. Rica minnet, “Ne olur, kız kardeşimi de beraber getirin, göreyim” demiş. Annemler trene binmişle, üç-dört gün yolculuk yapmışlar. Annem çok çekingenmiş, o

kadar utangaçmış ki yolda tuvalete gitmemiş. O evin sahibi adam, fark etmiş, elinden tutarak “Gel kızım” demiş de götürmüş. Bu şekilde Urfa’dan İstanbul’a gelmişler. İstanbul’a geldikleri zaman, o aileye “Ne olur, kardeşimi alayım” diye rica etmiş teyzem. Tabii ki biraz zor olmuş ama sonunda vermişler. Böylece annemin İstanbul’daki Ermeni Hristiyan hayatı başlamış.

Annem İstanbul’a yeni geldiği zamanlar beş vakit namaz kılarmış. Teyzemin oğlu gördüğünde, “Anne, teyzem yine öbür duayı yaptı” dermiş. Annem, “Tanrı’nın beni dünyaya getirdiği gibi ben de ona dönmeliyim” diye düşündüğünü söylerdi. Günde beş vakit namaz kılan kadın, daha sonra iyi bir Hristiyan olarak, *Hayr Mer*⁴’iyle sürdürdü hayatını. Annem 16-17 yaşında olduğu için okula gidemediğinden, bir Protestan rahip eve gelirmiş, ışıklar içinde yatsın. Evde ders görmeye başlamış annem o rahipten. Ermenice, Türkçe, Matematik, Fransızca, din ve okuma-yazma dersleri... Annem vefat edene kadar “Kitabım nerede? Kitabım nerede?” demiştir.

Kaybolmanın başka bir türü

Halep’e giden teyzemin ilk evliliğinden bir kızı, bir de oğlu olmuş. Teyzemin kayınbiraderi Paris’te yaşıyormuş. Oğlunu, yani kuzenimi burarlardan kurtarmak için olsa gerek, dokuz yaşındayken Paris’e, amcasının yanına göndermiş. Kendisi de arkasından gidecekmiş ama sonra teyzem İstanbul’da başka biriyle evlenmiş. Öyle olunca o çocuk da orada kalmış.

Yıllar geçmiş, teyzem dadılık yapmış, annem de çalışmış. Kızı da okula koymuşlar. Maddi durumları yok ama, kuzenim tanıdıkları sayesinde Alman Okulu’na gitmiş. O kadar fakirlik varmış ki paltosu iyi boyanmadan okula gidiyormuş. Sıranın en arkasında yürürmüş ki arkadaşları paltosunun arkasını görmesin. Sonradan muhasebeci oldu, durumu çok iyileşti. Bütün okullara ve kiliselere yardım etti.

Kuzenim bir ara “Paris’e gideyim, kardeşimi göreyim” dedi. O zaman kardeşi 38-39 yaşlarındaydı. Orada bir Fransız’la evlenmiş. Bir ya da

4 *Hayr Mer* (Erm.): İsa’nın öğrencilerine öğrettiği, Türkçede ‘Göklerdeki Babamız’ olarak bilinen dua.

iki yıl sonra, teyzem kardeşine “Gelin, biz de size burada ağırlayalım” dedi. Onlar da kalkıp, arkadaşları olan bir çiftle geldiler. Otelde kalmak istediler ama teyzem “Hayır, otelde motelde kalmak yok” dedi. Evlerinde ağırladılar. Teyzemler Kadıköy’de yaşıyorlardı, hayli büyüktü evleri, iki kocaman yatak odası vardı. Bir tanesini oğluna, diğerini arkadaşına verdiler. Kendileri de, işte, orada burada... Biz de gittik ki beraber olalım. Çok sevmiştim. Sonra ben “ göçünce iki buçuk yıl boyunca gidip geldik. Geldiklerinden bir yıl sonra, oğlu teyzeme “Anne, sen bize gel” dedi. Teyzem oğlunun evinde bir ay kaldı. Oradan da damadının kız kardeşinin yanına, Marsilya’ya gitti. Bir süre de orada kalıp gemiyle dönecekti. Biz de bekliyoruz ki, geldiğinde kim bilir neler anlatacak! Teyzem oradayken, evin büyükannesi ve diğerleriyle, hep birlikte kili-seye gitmişler. 1915’i düşünüp ağlamışlar, dua etmişler. Sonra dönüşte teyzem ve evin yaşlı hanımı caddeden karşıya kırmızıda geçmişler ki. Oradakiler çok serttir, kırmızıda dururlar, yeşilde geçerler. Onlar geçerken araba da geçmiş, ikisine de çarpmış. Biri orada, diğeri ambulansla vefat etmiş.

Oğlunu gönderecek ama kendi gitmeyecek, burada kalacak. Sonra oğlunu ziyarete gidecek, kaza olacak ve ölecek... Soykırım’ın devamıdır bu. Bu nasıl bir alinyazısı ya! Sonradan oğluyla hiç yazışmadık. Bir defa “Ağabey, nasılsın? Ben Fransa’dayım, Paris’teyim” diye aradım, “Ha, iyi iyi, biz de şu yerdeyiz. Hoş gelmişsin, iyi eğlenceler” dedi, sonra pat diye kapadı. Böyle bir şey yok. Bu da kaybolmanın başka bir türü.

“Sokakta Ermenice konuşmak yok!”

Bir kadın varmış, patates soğan satarmış. Evlilik aracılığı yaparmış. Annemin evlenmesi için de uğraşmış. Birkaç kişi annemi görmeye gelmiş. Annem aralarında yalnız babamı beğenmiş, evlenmişler. Kendi kabuğuna çekilmiş biriydi annem. Evet, Ermeni Hristiyan olarak dine ve diline çok düşküncü ama teyzem gibi sosyal hayatı olan biri değildi. Ev işleri, çocukları, temizliği, duası – bitti... Evde birkaç kiracımız vardı, bir onlarla görüşürdü.

Evde bizimle, anaokulundan itibaren, hatta daha da erken Ermenice konuşuldu. Evin içinde “anne”, “baba” demezdim, “mama, mayrig”,

“hayrig” derdim. Çocukken sokakta Ermenice konuştuğumda babam suratıma ters ters bakar, “Ben sana ne dedim? Evde *mayrig-mama*, *hayrig*; sokakta anne, baba. Sokakta Ermenice konuşmak yok!” derdi.

Ailemiz Hristiyanlığı örtük bir şekilde vermişti bize. Öyle her gün “Aleluya, Aleluya” yoktu. Mamam bir tek sofraya oturduğumuzda, yemeğin başında *Hayr Mer* söylerdi. Yemeğin sonunda “Çok şükür sana Rab’bim. Senin sayende yedik, senin sayende doyduk. Kazanana çok günler gösteresin, işinde başarı veresin” derdi. Eskiden evden çıkan herkesin boynunda bir haç olurdu. Fakat bize denirdi ki “O haçı içinden tak, Hristiyan olduğun görülmesin.” Biz de haçı içimizden takardık. Paris’e trenle gitmiştim. Varır varmaz “Oh be! Haçımı dışarı çıkarayım, herkes görsün. Gizlemeyeceğim artık haçımı” dedim.

Annem her sabah kapıdan çıkarken duasını muhakkak ederdi. Şimdi ben de *Hayr Mer*’imi söyler, haçımı çıkarır, öyle çıkarım evden. Ermeni, Hristiyan oluşumuzda, annemi alan aile, Protestan rahip, teyzem, hepsi de etkili olmuştur. Annemler Türkçe de konuşabilirlerdi ama önemli olan kendilerini Ermeni Hristiyan gibi hissetmeleri ve çocuklara o şekilde yön vermeleriydi. Annemin kuzeni pazarda annemi görmeseydi teyzeme haber veremeyecekti. Teyzem sağ olmasaydı, annem bulunamayacaktı. Hangi birini söyleyeyim! Bunlar “çok şükür” denecek durumları.

Bir buçuk milyon gitmiş, kolay şey değil

Benim telaffuzumdan yabancı olduğum hep hissedilir. Bir Türk gibi konuşamayız biz; Türkçeyi ne kadar iyi konuşursak konuşalım yine onlar gibi, aynı tonlamayla konuşamayız, kendimizi onlar gibi konuşmak için de zorlamayız. Şu klasik soruyu bazen bana da sorarlar: “Siz nereden geldiniz?” Ben de cevap veririm: “Ben bir yerden gelmedim. Benim dedemin dedesinin dedesi de bu ülkedendir, Anadolu’dandır.” Bu zaten bir cevaptır ama şunu da söylerim: “Ama ben sizin nereden geldiğinizi ve hangi tarihte geldiğinizi biliyorum. Bilmiyorsanız söyleyeyim, öğrenin.” Kafası çalışana ilk söylediğim yeter ama karakter olarak çok duygusalımdır, sinirimi alamıyorum. Bir de, ne bileyim, bir buçuk milyon gitmiş, kolay şey değil bu.

Bende toplu bir fotoğraf var, içinde anne tarafından dedem de var. Bakıyorum, “İçlerinden en güzeli dedem” diyorum. Sivas Surp Nışan

Manastırı Yönetim Kurulu üyesiymiş. Heyet olarak Patrikhane'ye gitmişler. Yılda bir-iki kere İstanbul'a gelip, kiliselerin, manastırların, Ermenilerin durumuyla ilgili rapor veriyorlarmış. Heyet olarak çek-tirdikleri fotoğrafları da veriyorlarmış. Teyzem İstanbul'a geldiğinde Patrikhane'ye başvurup, dedemin de yer aldığı iki toplu fotoğrafı almış. Fotoğraflardan biri 1903 yılından; çekilirken arkalarına tahta bir şey koymuşlar, üzerine Ermenice, okunaklı bir biçimde tarihi ve heyet-lerinin ismini yazmışlar. Söz uçup gidiyor ama o fotoğrafın tahtasının üstündeki yazıyı nasıl da iyi düşünmüşler, ne büyük bir şey! O fotoğraf benim için hazine değerindedir. İnsanın bir dedesi olmasının tadı, o sevgi, büyükanne sevgisi... Büyükanne'nin bir fotoğrafı bile yok, yüzünü bilmiyorum.

Surp Nışan Manastırı Yönetim Kurulu'nun fotoğraflarıyla 100. yıl⁵ ve-silesiyle bir şey yapmak istemiştım. Şişli'deki mezarlığımızda onları yâd eden, bizlere hatırlatan ve çocuklarıma, torunlarıma hatırlatacak bir şeyim olsun istedim. Mezarlığın üzerine mermerden, kocaman bir kitap yaptırdım ve bir tarafına o toplu fotoğrafı koydurdum. Diğer ta-rafına da ailemden vefat edenler isimlerini yazdırdım. Büyükbabamın ve büyükanne'nin vefat ettikleri tarih yok. Nokta, nokta... Kayıp tey-zemin, kuyuya atlayan teyzemin ve diğer teyzemin isimlerini de yaz-dırdım. Mamam da o mezarlığa gömüldü. Torunlarımızın torunlarının çocukları ne kadar etkilenecekler bilmiyorum ama inşallah Anadolu'da olduğu gibi darmadağın olmaz mezarlık.

5 Ermeni Soykırımı'nın başlangıcının 100. yıldönümü (2015) kastediliyor.

Tavra köyündeki değirmen

SONSÖZ

NAROD AVCI

Dünyanın doğu tarafında

Barış olsun.

Tarlanın apak çığırlarına

Kan değil, ter damlasın

Ve çınlarken akşam çanı

Eğilsin herkes takdise...¹

¹ 1884 yılında Sivas yakınlarındaki Pırknık köyünde doğan; İstanbul, Venedik ve Belçika'da eğitim aldıktan sonra Sivas, Tokat ve İstanbul'da öğretmenlik yapan; 24 Nisan 1915'te İstanbul'da tutuklanıp sonrasında katledilen Ermeni aydınlardan biri olan şair Taniel Varujan'ın (asıl adı Varujan Çubukkaryan) *Antasdan* [Dünyayı takdis] adlı şiirinden. İlk olarak 1924'te, İstanbul'da basılan *Meğraked* [Bal Nehri] adlı dergide yayımlanmıştır. (Türkçeye çeviren: Hagop 'Siruni' Cololyan; günümüz Türkçesine uyarlayan: Rober Koptaş)

SİVAS'TA ERMENİLER: İNANÇ PRATİKLERİ VE KÜLTÜREL HAFIZA

Hrant Dink Vakfı'nın 2011 yılında yayımladığı *Sessizliğin Sesi: Türkiye'de Yaşayan Ermenilerin Kimlik Anlayışlarını, Kimlik İnşa Süreçlerini, Sorunlarını ve Hayatlarını Farklı Yaşlardan, Cinsiyetlerden Kişilerin Sesiyle Aktarmıştı. Anadolu ve Mezopotamya'nın Farklı Yerlerinden Göç Eden ve Hayatları Farklı Yönlerde Değişen, Evlerinde Farklı Yemekler Pişen, Farklı Türkülerle Keşdedilen, Farklı Halaylarla Eğlenen Ermenilerin Anlatılarıyla Şekillenen Sessizliğin Sesi* serisi, sözlü tarih yöntemiyle, şehir şehir ilerledi; Diyarbakır, Ankara, İzmit ve Kayseri'nin ardından, bu kes Sivas üzerine bir çalışma yürütüldü.

Bu kitaba kaynak olan sözlü tarih mülakatları, Hrant Dink Vakfı'nın kültürel miras çalışmaları kapsamında yayımladığı *Ermeni Kültür Varlıklarıyla Sivas*² kitabının hazırlandığı dönemde yapıldı. Birbirini besleyen bu iki çalışmayla, Sivas'taki soyut ve somut kültürel miras, aile hikâyeleri ve gelenekler kayıtları altına alındı.

2018'in Mayıs ayında mülakatlara başlarken, aklımızda "Sivas'ta Ermeniler nasıl yaşardı? Bayramları nasıl kutlanırdı? Cenaze nasıl kalkardı? Düğünler nasıl olurdu? Sivaslı bir Ermeni Ermeniceyi nasıl konuşurdu? 1930'larda hangi isimler popülerdi?" gibi sorular vardı. Yaptığımız her mülakatta, Sivas merkezin yanı sıra, Zara, Hafik, Gürün, Yıldızeli, Divriği, Gemerek, Suşehri, Ulaş, Kangal ve Akıncılar da dahil olmak üzere birçok ilçeye özgü âdetlere, geleneklere, bu şehirlerde yaşanan sorunlara ve dostluklara dair anlatılar dinledik. Kitapta, kendi anlatımlarıyla, Sivaslı Ermenilerin günlük hayatını, düğün ve cenaze törenlerinden bayram kutlamalarına, sofralarda pişen yemeklerden çocuklara konan isimlere, inanç pratiklerinden mesleklere kadar, birçok veçhesiyle yansıtmaya çalıştık.

2 Vahakn Keshishian, Koray Löker, ve Mehmet Polatel (der.), *Ermeni Kültür Varlıklarıyla Sivas* (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2018).

Sivas'tan göç edenlerden dinlediğimiz geleneklerin günümüzde halen Sivas merkezde ve çevre köylerde yaşayan Ermeniler tarafından korunuyor olması, ekip olarak bu çalışmaya dair heyecanımızı artırdı. Aynı nedenle, kitap için bir seçki hazırlarken çeşitli kaygılar da yaşadık. Bir yandan, Sivas'ta yaşayan Ermenilerin geleneklerini, kimlik inşa süreçlerini ve günlük hayatta kimlikleri nedeniyle karşılaştıkları sorunları yansıtmak istiyorduk, bir yandan da kişileri 'ifşa etmek'ten kaçınmamız gerekiyordu. Kitapta yer vereceğimiz herhangi bir anlatı, Sivas'ta küçük bir grup oluşturan Ermenilerin gündelik yaşam pratiklerini olumsuz şekilde etkileyebilirdi. Kitaba dahil edilecek mülakatların seçiminde bu yöndeki kaygıların da rol oynaması nedeniyle, *Sivaslı Ermeniler Konuşuyor*'un, bir sessizliği kırmak amacıyla hazırlanan *Sessizliğin Sesi* serisinin önceki kitaplarından farklı olarak, söz konusu sessizlikte ancak bir çatlak oluşturduğu söylenebilir.

Yöntem notları

Bu çalışma için, öncelikle, sözlü tarih alanında tecrübeli, literatür taramasına katkıda bulunabilecek, Ermenice bilen kişilerin yer aldığı bir ekip kurduk. Ardından, Sivas'ın fiziki ve demografik yapısının geçmişten bugüne geçirdiği değişimini izini sürebilmek için, çeşitli Türkçe ve Ermenice kaynaklardan okumalar yaptık. Mülakatlar için kapsamlı bir soru havuzu ve görüşülen kişileri yönlendirmemize yardımcı olabilecek bir anahtar kelimeler listesi hazırladıktan sonra, çevremizdeki Sivaslılarla irtibata geçip, görüşebileceğimiz kişilerin listesini oluşturduk. *Ermeni Kültür Varlıklarıyla Sivas* kitabının hazırlık ve yaygınlaştırma süreçlerinde ulaştığımız kişi ve kurumlar aracılığıyla ve kartopu tekniğiyle bu listeyi genişlettik. Mümkün olduğunca geniş ve çeşitlilik içeren bir Sivas anlatısı sunma hedefiyle, çalışma kapsamında farklı yaş ve ilçelerden, 28'i kadın, 41'i erkek olmak üzere toplam 69 Sivaslı Ermeni'yle mülakat yaptık.

Mülakat mekânı olarak, görüşülecek kişilerin kendilerini mümkün olduğunca rahat şekilde ifade edebilecekleri ortamları tercih ettik. Mülakatların çoğunu, kişilerin tercihleri doğrultusunda, kendi evlerinde ya da iş yerlerinde, kimilerini de Hrant Dink Vakfı Anarad Hıgutyun Binası'nda yaptık.

Mülakatlar esnasında ses ve video kaydı yapıldı ama bazen görüşülen kişinin isteği doğrultusunda, bazı durumlarda da kayıt yapılmasının mülakatın akışını olumsuz yönde etkilediği düşünülerek kayıt cihazları kapatıldı. Ayrıca, görüşülen kişilerin, kaydedilmesini onayladığı ama yazılı, işitsel ya da görsel herhangi bir mecrada kullanılmasını istemediği bölümler, hem video ve ses kayıtlarından, hem de deşifasyon metinlerinden çıkarıldı. Kitaba aktarılan anlatılarda geçen kişi isimleri, gizlilik ilkesi gereği, metinlerden çıkarıldı ya da değiştirildi.

Her mülakat, bu çalışmayı yürüten sözlü tarih ekibinden, en az biri Ermeni olmak üzere ikişer kişi tarafından yapıldı. Mülakatın dili, görüşülen kişinin tercihi doğrultusunda belirlendi; 69 mülakatın üçü Ermenice, biri İngilizce, diğerleri ise Türkçe yapıldı. Türkçe mülakatların hemen hepsinde Ermenice kelimeler, ifadeler ve cümleler, tekerlemeler ve/veya şarkılara da değinildi. Dolayısıyla, yalnızca Ermenice değil, Türkçe mülakatlar da, Batı Ermenicesinin Sivas ağzına dair yoğun ipuçları barındıran birer kaynak olarak, Hrant Dink Vakfı Sözlü Tarih Arşivi'ne eklendi.

Bu çalışmada, soruların değil görüşülen kişilerin bireysel anlatılarının ön plana çıkması için, önceden hazırladığımız sorular ve anahtar kelimelerle sınırlı kalmayıp, anlatının doğal akışından yola çıkan sorular da sorduk. Her mülakat bir ila iki saat sürdü; anlatının eksik kaldığını düşündüğümüz durumlarda, aynı kişiyle ikinci, üçüncü, hatta dördüncü kez bir araya geldik.

Hafızalarda Sivas

Görüştüğümüz kişilerin anlatıları, Sivas'ta yaşadıkları dönemin siyasi atmosferine göre farklılıklar gösterse de, özellikle bölgenin kültürü ve komşuluk bağları bakımından yoğun bir özlemi yansıtıyor. Dikkat çeken bir başka nokta ise, kişilerin, hikâyelerine 1915'le başlamaları. *Sessizliğin Sesi* serisindeki diğer kitaplarda yer alan anlatılarda, 1915 ve sonrasında yaşanan felaketten '*değapoğutyun*'³, 'kötü olaylar', 'kırım', 'kıyım', 'sevkiyat', 'soykırım', 'tehcir', 'sürgün' gibi çeşitli tanımlar ve terimlerle bahsediliyor. Sivaslı Ermenilerin anlatılarında, bunlardan 'sevkiyat', 'göç' ve 'soykırım'ın öne çıktığı görülüyor:

3 *değapoğutyun* (Erm.): Yer değiştirme.

Babam Sevkiyat'ı hiç anlatmazdı. Büyük bahçemiz, avlumuz vardı, yaşlılar oturdu mu kendi aralarında pat çat konuşurlardı.⁴

1915'e gelindiğinde dedem yirmili yaşlarındaymış; evliymiş, iki de oğlan çocuğu varmış. İşte, o kadersiz günler... Göç başlamış.⁵

Dedemin, [...] kayınbiraderi "Böyle şeyler yaşandı. Artık ne memleket, ne karın, ne de kızın var. Herkes sürgün edildi. Haber alınmadı gidenlerden" demiş. Dedem öylece İstanbul'da kalmış. Bizim Suşehri'yle bağımız böylece, Soykırım'la kopup gitmiş.⁶

Sivaslı Ermenilerin hafızasında yer eden ve hayatlarının akışında kırılma yarattığı anlaşılan siyasi gelişmelerden biri de, Türkiye'ye çeşitli dönemlerde, özellikle Bulgaristan'dan gelen muhacirlerin bölgeye yerleştirilmesi olmuş. Görüşülen kişiler, komşuluk ilişkilerinden bahsederken, muhacirleri diğerlerinden ayrı tutuyorlar. 1950'lerde Bulgaristan'dan gelen muhacirlerin Sivas'ta iskân edilmeleri ve sonrasında Sivaslı Ermenilerin mallarının ellerinden alınıp muhacirlere verilmesinin, Ermenilerin Sivas'tan göçünü tetikleyen nedenlerden biri olduğu anlaşıyor:

Köye 1951 yılında Bulgar göçmenleri geldi. Yozgat yöresine verilen göçmenler her köye dağıldı. Bizim köy de nasibini aldı, sanırım 106 aile geldi. O zaman yalnız bizden para veya koyun istediler. Zaten yeni Sevkiyat'tan çıkmış, hiçbir şeyi yok insanların... Bizim evimizin yarısını aldılar. Kiler olarak kullandığımız yeri, bir de 'tandırılık' deriz, ekmek yapılan yeri bizden alıp onlara verdiler. Evimizin yarısını onlara verdikleri için iyi nazarla bakmamam gerekirdi belki ama yine de onları tekrar bulmak isterdim.⁷

Sivaslı ve çevresinde yaşayan/yaşamış Ermeniler, komşuluk ilişkilerinden, mahalle kültüründen ve sosyal hayatlarından genel olarak olumlu şekilde bahsediyor; Sivas'tan ayrılmış olanlar, memleketlerindeki komşuları ve okul arkadaşlarıyla bağlarını koruduklarını vurguluyorlar.

4 Sözlü tarih görüşmesi, 11.05.2018 (Hrant Dink Vakfı Arşivi; HDVA)

5 Sözlü tarih görüşmesi, 18.05.2018, 24.05.2018 (HDVA)

6 Sözlü tarih görüşmesi, 01.02.2017, 31.08.2018, 07.09.2018 (HDVA)

7 Sözlü tarih görüşmesi, 24.08.2017 (HDVA)

İstanbul'a göç edenler, Sivaslı Ermeniler ve Dostları Derneği ile Bakırköy Zarafatlar Yardımlaşma ve Kültür Derneği'nin çatıları altında bir araya geliyor, gelenek ve göreneklerini bu kurumlar aracılığıyla devam ettirmeye çalışıyorlar. Ayrıca, özellikle yaz aylarında Sivas'a turlar düzenleyerek, söz konusu geleneklerin yerinde canlı tutulması için de çaba gösteriyorlar.

Cumhuriyet sonrası Sivas'ta inanç pratikleri

Sivaslı Ermenilerin Cumhuriyet sonrası inanç pratiklerine dair anlatılarında, Sivas merkezde yer alan ve 1950'lerin başında dinamitlerle patlatılarak yıkılan Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin hafızalarda önemli bir yere sahip olduğu görülüyor. Kilisenin, ibadete açılmasının beklendiği bir dönemde yıkılmasının, Sivas'ta yaşayan Ermenilerin İstanbul ya da yurtdışına göç etmelerini tetiklediği, bu olayın Sivas şehri ile Ermeniler arasında büyük bir kopuş yarattığı anlaşıyor. Görüşülen kişilerden biri, kilisenin yıkılışının Sivaslı Ermeniler arasında yarattığı duyguyu, Hrant Dink öldürüldüğü zaman Ermenilerin hissettiklerine benzetiyor:

Hrant öldürüldüğünde "Vay Hayların⁸ haline!" dedim, şuna bak! Bir tek adam gözlerine battı. Öyle zararlı bir kimse de değil, efendi bir çocuktuk. Hâlâ bugün gibi, tüylerim diken diken oluyor aklıma geldiğinde. Hâlâ üzülürüm. [...] Tedirgin olduk, olunmaz mı! Bütün Haylar tedirgin oldu. Adam gazeteci idi, bir şey yapmıyordu. Bir yazı yazmış, keşke yazmasaydı. İşte Sivas'ta o kiliseye bomba koyup yıktıkları zaman da Haylar öyle mahvolmuştu.⁹

20. yüzyılın başlarında Ermenilere ait 14 manastır ve 128 kilisenin bulunduğu Sivas'ta,¹⁰ 1915'ten sonra inanç pratiklerinin kamusal alandan özel alanlara kayıp evlerde sürdürüldüğü, dinin yanısıra dilin de evlerde, kadınlar aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarıldığı anlaşıyor. Sivaslı Ermenilerin anlatıları, ibadethanelerin yokluğunda, dinî ritüelleri nasıl devam ettirdiklerine ışık tutuyor:

8 Hay (Erm.): Ermeni.

9 Sözlü tarih görüşmesi, 11.05.2018 (HDVA)

10 Raymond Kévorkian ve Paul B. Paboudjian, 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, çev. Mayda Saris, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2012), s. 236.

Her cumartesi birimizin evinde toplanırdık, Ermenice jam¹¹ yapardık. [...] Çoğunluktuk tabii o zamanlar, 200 ev vardık. Bu oda dolar-
dı jam yaptığımız zaman ama şimdi kimse kalmadı.¹²

Seferberlikten sonra her şeyi kapatmışlar. Biz de Sivas'tayken her cumartesi bir evde toplanır, jam yapardık. Büyüklerimizden okumuşlar vardı. Mamamlar Ermeni okuluna gitmiş ki Avedaran'ı¹³ da okurlardı.¹⁴

Sivas'ta jam olurdu, annem bazen oraya giderdi ama bizi götürmezdi. [...] Der hayr¹⁵ gelmiyorsa Hayr Mer¹⁶ okunurdu ya da bil-
lenler, kitap okuyan, jam yapan kadınlar okurdu. Bir kadın vardı, o okumaya gelirdi. Mamam da her akşam Kitab-ı Mukaddes'ten mezmurlar okurdu, dine önem verirdi.¹⁷

Bir toplumsal mekân: Hamam

Bu çalışma, Cumhuriyet döneminde Sivas'ta yaşayan Ermenilerin günlük hayatında, hamamların, özellikle düğün, bayram ve cenaze ritüellerinin (gelin ve damat hamamı, Paskalya, 'ölünün kırkı') yapıldığı yer olarak bir nevi kilise işlevi gördüğünü ortaya koyuyor. Sivas'ta yaşayan Ermeniler için hamamlar, bayramlarda ve özel günlerde bir araya gelinen, toplumsal ve kültürel bir mekân özelliği kazanmış.

Nişanlı kızlar evlenmeden önce yakın akrabaları onları kendi evlerine, yatıya götürürdü. Sonra hediye verip evine geri getirirlerdi. Gelin hamamı da yaparlardı. Ellerimize, ayaklarımıza kına koyarlardı. Şakır şakır takunyalar olurdu, ipek peştamala sararlardı gelini. Hamamda yerler, içerler, eğlenirler, sonra da eve gelip devam ederlerdi.¹⁸

11 jam (Erm.): Saat, zaman; ayrıca, 'kilise' ve 'kilisede ibadet zamanı' anlamlarında da kullanılır.

12 Sözlü tarih görüşmesi, 03.10.2017 (HDVA)

13 Avedaran (Erm.): Kitab-ı Mukaddes.

14 Sözlü tarih görüşmesi, 11.05.2018 (HDVA)

15 der hayr (Erm.): Papaz.

16 Hayr Mer (Erm.): İsa'nın öğrencilerine öğrettiği, Türkçede 'Göklerdeki Babamız' olarak bilinen dua.

17 Sözlü tarih görüşmesi, 06.11.2018 (HDVA)

18 Sözlü tarih görüşmesi, 11.05.2018 (HDVA)

[...] Yas dönemi boyunca hiç hamama gitmez, akrabaları bile görmezdik. Kırk gün sonra, yaslı ailenin yakın bir akrabası etraf-taki yakınlarını toplar, hamama götürürdü. Hamamda yıkanır, ağlardık.¹⁹

Vartavar

Sivas'ta yaşayan Ermenilerin, inanç pratiklerini genel olarak evle-rinin içinde sürdürüp, bayram, düğün ve cenaze gibi özel günlerde hamam gibi kapalı mekânları tercih ederken, Vartavar yortusunda²⁰ açık alana çıktıkları görülüyor. Vartavar kutlamaları, bugün hâlâ, Sivas şehri yakınlarındaki, Surp Hıntragadar Manastırı ve Surp Asd-vadzadzin Kilisesi'nin kalıntılarını bulunduğu yerde yapılıyor. Sivas merkez, çevre ilçeler ve köylerden Ermeniler, Vartavar'da, 'Honorgı-dur' ve 'Huykesen' adlarıyla bilinen bu alanda bir araya gelerek pik-nik yapıyor, adak adıyorlar.

Vartavar'da bir hafta evvelden herkes hazırlığını yapardı. Bütün Ermeniler ve maddi durumu iyi olanlar Huykesen'e giderdi. Piknik alanı gibiydi. Elli-altmış kişi, artık o gün için kaç Hay varsa, herkes sabahın beşinde-altısında kalkıp hazırlanırdı. Kimi faytonla, kimi arabayla, bazen de iki-üç ev birleşip minibüsle gider, orada kahvaltı yapardı. Herkes bir ağaç altında gölgede yer kapar, ocağını kurar-dı. Sonra, kurban keserlerdi; insanlar uhdunu²¹, madağını²² keserdi. O etten kimi haşlama yapar, kimi mangal pişirirdi. Tam gittiğimiz yerin orada bir dere akardı. Herkes eline bir kova alırdı, gençlerin ıslatmadığı biri kalmazdı. [...] Sabahtan akşama kadar yer, içer, oy-narlardı. Gençler gençlerle, yaşlılar yaşlılarla bir arada, hoş bir gün geçirir, akşam olduğunda da dönerlerdi.²³

19 Sözlü tarih görüşmesi, 03.10.2017 (HDVA)

20 Hristiyanlık öncesinde Tanrıça Asdğig'in nehirde yıkanışının kutlandığı bayram olan Vartavar, Hristiyanlıktan sonra İsa Mesih'in 'suret değiştirme' günü olarak kutlanan Baydzaragerbutyun'la birleştirilmiştir. 'Su Bayramı' olarak da anılan Var-tavar gününde güvercinler uçurulur, güller saçılır, insanlar birbirini ıslatır; bu ge-le-nekle Nuh Tufanı anılır.

21 uhd (Erm.): Söz, adak.

22 madağ (Erm.): Kurban.

23 Sözlü tarih görüşmesi, 25.06.2018 (HDVA)

İstanbul'da ve başka yerlerde yaşayan Sivaslı Ermeniler, hemşeri derneklerinin organizasyonlarıyla, her yıl Vartavar yortusunda Huykesen'e gidiyor ve bu gelenekleri sürdürüyor.

Sivas'tan göç

Nüfus sayımı verilerine göre, Sivas merkezi, ilçeleri ve köylerinde 1927'de yaklaşık 3500, 1938'de ise 1000'den fazla Ermeni yaşıyordu.²⁴ Anadolu'daki diğer şehirlerin Ermeni nüfusu gibi, Sivas'ın Ermeni nüfusu da, 1940'lı yıllardan itibaren İstanbul'a ve yurtdışına göçlerle hızla azalmıştır.

Sivas'tan göç, şehirde Ermeni ailelerin çocuklarını gönderebilecekleri bir Ermeni okulunun olmamasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu çalışma kapsamında yaptığımız mülakatlar, Sivaslı Ermenilerin, çocuklarının Ermenice öğrenmesi yönündeki güçlü isteklerinin, göçün temel nedenlerinden biri olduğunu ortaya koyuyor. Bir diğer önemli neden ise, bölgede ibadete açık Ermeni kilisesi olmaması. Sivas merkezdeki Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin yıkılması (1950) ise, o dönem göçü tetikleyen olay olarak hafızalara kazınmış:

Daha ben evlenmemiştim, "Falan ev gitmiş, filan ev gitmiş" diye duyuyorduk. İstanbul'a çok göç ettiler. Kiliseyi yıktılar ya, Haylar Sivas'tan soğudu, çok da üzüldüler. Ne demek be kilise yıkmak! Hem de dinamitle yıkılıyor... Sapasağlam, hiçbir çatlağı yokmuş. Ondan sonra Haylar göç etti, dükkânlarını kapattılar, dağıttılar evlerini barklarını. Kimi yok fiyata verdi, kiminin de hiçbir şeyi yoktu, bir başına buraya gelip yerleşti.²⁵

Göç hareketlerinde ekonomik koşullar da önemli bir rol oynamış. Hem muhacirlerin iskânından sonra Ermenilere ait olan gelir kaynaklarının el değiştirmesi, hem de çekici güç olarak İstanbul'un cazibesi, göçü hızlandırmış. Yakın dönemde ise, Sivas ile İstanbul arasındaki ekonomik dengesizliğin göçü engellediği görülüyor. Sivas genelinde, halen yaklaşık olarak 20 Ermeni aile yaşıyor.²⁶

24 Talin Suciyan. *Modern Türkiye'de Ermeniler: Soykırımsonrası Toplum, Siyaset ve Tarih*, çev. Ayşe Günaysu (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2018), s. 95; Vahakn Keshishian, Korumay Loker ve Mehmet Polatel (der.), *Ermeni Kültür Varlıklarıyla Sivas* (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2018), s. 23.

25 Sözlü tarih görüşmesi, 11.05.2018 (HDVA)

26 Vahakn Keshishian vd. (der.), *Ermeni Kültür Varlıklarıyla Sivas*, s. 12

Hrant Dink Vakfı, sözlü tarih alanındaki çalışmaları ve *Sessizliğin Sesi* serisiyle, Türkiye'nin çeşitli şehirleri ve bölgelerinde yaşamış olan ya da yaşamaya devam eden Ermenilerin sessizleştirilen, unutturulmaya çalışılan hikâyelerini görünür, duyulur kılmayı amaçlıyor. Sivas'ın geleneklerini, toplumsal cinsiyet ilişkilerini, göç hikâyelerini bireysel tarih anlatıları aracılığıyla sunan bu kitabın, gelecekte yapılacak akademik ve diğer çalışmalara ilham vermesini umuyoruz.

5. Piyade Er Eğitim Tugay
Komutanlığı 8
6-7 Eylül 12, 118
24 Nisan 1915 8, 11, 164, 173
80 İhtilali 39
II. Meşrutiyet 10
III. Makarios 25, 117

A
Abdülvahap Gazi 20
Adana 58, 71, 72, 82, 115
Adana Katliamı 54
Adapazarı 86
Adıyaman 95, 139
Ağavni 11
Agos 18, 94, 143
ağotk 60
ağparig bkz. ahparig
ağpür 60
Ağrı 116
Ahmed Muammer Bey 11
ahpar(ig) 18, 21, 69, 70, 71-77,
98, 109, 111, 150, 153, 156
Akdağmadeni 83
Akdeğirmen Mahallesi 138
Akdeniz 7
Akıncılar 174
akoğk 23, 113
Alevi 33, 35, 125, 140
Alibaba 17
Alman Okulu 166
Almanya 139
Amasya 81, 128, 149
Amasya Talimğâh Bölüğü 116
Amerika 27, 56, 57, 70,
123, 151
Amerikan Koleji 54
Anabad 9
Anadolu 11-13, 37, 54, 55, 58,
61, 89, 94, 101, 125, 129, 137,
140, 143, 144, 150, 168, 169,
174, 181
Anarad Hıçutun (Binası) 92,
120, 175
Ankara 12, 13, 38, 39, 109, 117,
174
Antasdan 173

Antranik (Paşa) 10, 11, 98, 99
anuşabur 155
Apostolik 74
Apovyan 36
Araçnort 100
Aramyan (Okulu) 10, 20, 57, 58
Aramyan Han 10
Arap(ça) 7, 126
Ardzruni 8, 9
Arı Sitesi 117
Arjantin 128, 129, 138, 139
Arusyak Mıgırdıçyan Arşivi 119
ASALA 162
Aşağı Öz 86
Aşık Veyssel 123
Ataköy 131
Atatürk 32
Atina 100
Avedaran 18, 74, 75, 179
Avustralya 96
Ayık, Ahmet 130
Ayp 71
Aziziye 59
azk 118
B
Badriark 73
badveli 100
bahk 155
Bakanlar Kurulu 37
Bakırköy 129
Bakırköy Zarallılar Yardımlaşma
ve Kültür Derneği 178
Balakian, Peter 66
Balıkcıyan, Ohannes 7
Balıkesir 71
Bali, Rifat 45, 71
Balkan Harbi 19
bar 156
baron 127
Barsamyan, Garabed 11
Baydzaragerbutun 112, 155,
180
Bayrampaşa 35
Belçika 173
Beyoğlu 93
Beyrut 19, 108, 144

Bezciyan Ermeni Okulu 129
Bezirci (Caddesi) 17, 18, 46,
48, 138
Bezirci Tarlası 163
bisag 22, 75, 111, 124, 141, 142,
154
Birinci Dünya Savaşı 9, 12,
98, 100
Bizans 7

Boğaziçi Üniversitesi 95
Boğazlıyan 81
Bolis 70
Borazit 115
Bornova 116
Boston 100
Boşnak 122
Bozok Yayılası 81
Brezilya 108
Bulgar(istan) 12, 34, 67, 68,
83, 85, 86, 177
Burhan 123
Bursa 86
Bünyan 84
Büyük Oruç 47, 74

C
Calumeno, Orlando Carlo
150
Celali İsyanları 8
Cihangir 127
Cizvit 122
Cololyan, Hagop 'Siruni' 173
Cumhurbaşkanı 89, 131
Cumhuriyet 12, 178, 179
Cumhuriyet Bayramı 87, 88
Cumhuriyet Üniversitesi 26

Ç
Çanakkale 100, 101
Çanakkale Harbi 66
Çankırı 164
Çat 5, 81, 82, 84-87
Çayıralan 81, 82
Çaylak Sokağı 162
Çayönü Mahallesi 9
Çepni 122, 123

Çerkes(çe) 32-34, 59, 84
Çerkes Ethem 84
Çetinkaya 90
Çin 53
Çubukkaryan, Varujan bkz.
Varujan, Taniel

D

Dacı 19, 25, 56-59, 108, 109,
113-116, 139
Dadaloğlu 54
Dadyan Ermeni Okulu 129
Dağavaryan, Nazaret 8
Danişmend 84
Darülaceze 44
değapoğutyan 176
Dendil 121-123
Der Haygaz 111
der hayr 21, 22, 47, 75, 76, 113,
114, 124, 154, 179
Der Zor 66
derder 83
Deyrez-Zor bkz. Der Zor
Diaspora 126
Dikmencik 19
divan-ı harp 12
Divriği 174
Diyarbakır 66, 84, 157, 174
Doğu Anadolu 116
Dünya Olimpiyat Komitesi 131
Dzinunt 22, 23, 74, 155
dzom 74

E

Eczacıbaşı 130
Eğin 99
Elazığ 139, 143
enekabur 155
Enver(Paşa) 115
Erciyes 81, 88
Ermenek 84
Ermeni Mimarlar ve
Mühendisler Derneği
bkz. HAYCAR
Ermeni Nizamnamesi 9
Ermenice 4, 7, 9, 10, 36, 38,
46, 47, 67, 69, 71, 74, 84,
85, 94, 98, 108, 113-115, 122,
125-127, 139, 141, 143, 150,
152, 153, 155, 160, 162, 163,
166-169, 175, 176, 179, 181
Ermenistan 33, 38, 97, 99,
122, 130, 131
Ermeni Yetimhanesi 40
Erzincan 93, 96, 128

Erzurum 24, 122
Esayan (Okulu) 44, 127, 128
Esayan Okulu Derneği 127
Everek 129
Ezbider 93, 95- 97

F

Faik Bey 12
Felek 7
Feridiye (Caddesi) 93, 102, 103
Fevzi Paşa İlkokulu 43
Fırat Nehri 69
Filistin 126
Filistin Cephesi 94
Fransa 27, 44, 49, 54, 76, 135,
139, 144, 167
Fransız(ca) 10, 166

G

Gağant 23, 156
gamar 122
Gani Bey 12
Gapira 11
gâvur 68, 96, 101, 118
gayaran 101
gayrimüslim 8, 12, 45, 115, 116
Ged 11
Gemerek 120-127, 174
Gemerek Merkez İlkokulu 127
Germinal 153
Getronagan(Okulu) 127, 129
Gigi 84, 88
Giresun 93, 94, 96, 97
Giresun Üniversitesi Meslek
Yüksek Okulu 97
gımkahayr 48, 74, 75, 110125, 141
gınkamayr 75
gıunuk 22, 75, 111, 142
Gomidas Vartabed 163, 164
Göklerdeki Babamız 126, 154,
166, 179
Gregoryen 123
Gülcemal 100
Gümrü 130
Gümüşhacıköy 81
Gürcistan 66
Gürün 53, 54, 57, 136, 174
Güzelyayla 84

H

Hacıköy 155, 156
Haçaduryan, I. Karekin
100, 124
Haçın Tepesi 68, 73
Hafik 60, 139, 174

Hakemler Derneği 130
Halep 19, 54, 151, 163, 165, 166
Halicioğlu 162
HalisBey 137
Hamahaygagan (Uluslararası)
Olimpiyat Oyunları 130
hamaynk 57
hameraşkh 59
Harbiye 44
Harmanlar 25
hars 154
harsin ağıpar 111
harsin kur 110
Hay 17-21, 25- 27, 31, 35, 48,
55, 57, 74, 108, 112-116, 118,
128, 139, 141, 150, 153-157,
178, 180

Hayastan 25, 33, 34, 36, 37, 131
HAYCAR 94, 143
Haydarpasha 35, 94
Hayeren 36, 54, 71, 114, 152,
154, 156, 157
Haygasu Bar 21
Hayr Mer 18, 126, 154, 166,
168, 179
hayrig 55, 60, 168
Hekimhan 19, 136
Hindistan 53
Hristiyan 33, 112, 114, 152,
154, 155, 165-168, 180
Hristiyanlık 143, 168
Hisus bkz. İsa (Mesih)
Hoğtar 11
Honorgidur 112, 156, 180
horakur bkz. horakuyr
horakuyr 43, 61, 49
horkur bkz. horakuyr
Horsana 19, 20
Hrant (Dink) 27, 106, 118, 131
Hrant Dink Vakfı 1, 2, 4, 92,
95, 106, 120, 174-177, 181, 182
Hrant Dink Vakfı Arşivi 41, 91
Huykesen 9, 112, 142, 143, 156,
180, 181

I

Irak 66

İ

İkinci Dünya Savaşı 150
İl Millî Eğitim Müdürlüğü 39
İnce İnce Yasemince 152
İncil 139
İngiliz 12
İran Körfezi 7

İsa (Mesih) 73, 126, 112, 143, 154, 155, 163, 166, 179, 180
 İslam 96
 İsrail 126
 İstanbul 2, 5, 8, 9, 12, 13, 16, 18, 22, 26, 27, 30, 34-38, 42, 44, 45, 50, 52, 53, 56, 57, 59, 64, 66, 68-71, 74-76, 80, 85, 87, 89, 92-101, 106, 108, 109, 114, 117, 118, 120, 123, 124, 127-129, 134-136, 142-144, 148-150, 155-157, 160-166, 169, 173, 174, 177, 178, 181
 İstanbul Üniversitesi 85, 149
 İstasyon Caddesi 17, 111
 İsviçreli 62
 İttihat ve Terakki Cemiyeti 12
 İTÜ Mimarlık Fakültesi 129
 İzmir 116
 İzmit 174

J
 jam 18, 47, 74, 113, 141, 142, 154, 179
 joğvok 113

K
 Kaderin Kara Köpeği 66
 Kadıköy 161, 167
 Kâhta 95
 kalacoş 24
 Kalfayan (Okulu) 127, 128
 Kaliforniya 70
 Kanada 161
 Kangal 84, 90, 139, 174
 Kanlıbahçe 17
 Karabayer 122
 Karagözyan (Okulu) 127, 128
 karo 22
 Kars 36, 44, 65, 116, 130
 Kastamonu 88
 Katolik 8, 9
 Kayseri 52-54, 59, 60, 81, 84, 87-89, 111, 113, 122, 123, 126, 129, 174
 Kayseri Kilisesi 20
 Kazmara 33
 Khintragadar Surp Asdvadzadzin 9

Kıbrıs (Cumhuriyeti) 25, 116, 117, 126
 Kıbrıs Harbi 116
 Kıbrıs Olayı 117

Kıralı Ada 160
 kırım 176
 kıyım 176
 Kızılırmak 19, 20, 68, 73, 123
 Kitab-ı Mukaddes 74, 155, 179
 koğ 74
 Konya 115
 Koptaş, Rober 173
 Kore 124
 Kozaklı 82
 Köklüce 115
 Krasnodar 98
 Kudüs 150, 152, 153
 Kumkapı 36, 76, 129
 Kurban Bayramı 23, 46, 74
 Kurtlukaya 31, 33-35, 144
 kuyrig 17, 22, 70, 138
 Kürt(çe) 33, 35, 66, 72, 84, 93, 151, 164, 165

L
 Lefkoşa 126
 Levent 135
 Lozan (Baş) Antlaşması 38, 82
 Lübnan 82

M
 madağ 112, 180
 Madımak 25
 Mahsutlu 55
 Makaryos 25, 117
 Malatya 19, 139, 143
 Malatya HAYDER 95
 Malta 12
 mama 17, 19, 25, 35, 53, 54, 56, 60, 61, 65, 70, 76, 107, 126, 135, 139, 149, 152-156, 167-169
 Mamulin Tsakı 11
 mangabardez 129
 Manisa 35
 Marmara Üniversitesi 129
 Marsilya 100, 164, 167
 Mayr Varjarian 9
 mayrabad 44, 100
 mayrig 58, 59, 69, 70, 76, 114, 151, 154, 167, 168
 Meclis-i Mebusan 8
 medz 59
 Medz Bahk 47
 Meğraked 173
 Melkonyan (Eğitim Enstitüsü) 126
 Merekür dağları 112, 156

meron bkz. müron
 Mersin 58
 Meryem Ana 76
 Meryem Ana Kilisesi bkz. Surp Asdvadzadzin Kilisesi
 Merzifon 54, 114
 Merzifon Kaymakamı 12
 Mezopotamya 94, 143, 174
 MHP 126
 Mihitar Sepastatsi 9
 Mildanoğlu, Zakarya 150
 Mihail Hristodulu Muskos 117
 Milli Eğitim 126
 Milli Eğitim Bakanlığı 38
 Milli Eğitim Müdürlüğü 38, 39
 Milli Savunma Bakanlığı 8
 morakuyr 18, 22, 25, 109, 126, 135
 Muammer Bey 11, 12
 Muncusun 60
 Mutafyan, Mesrob 18, 157
 Mübadele bkz. Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi
 Müftü Efendi 65
 müron 75, 154
 Müslüman 8, 11, 12, 19, 32, 33, 59, 67, 68, 73, 75, 83, 96, 97, 108, 112, 114, 115, 126, 139, 140, 151, 154, 155, 164, 165
 Müslümanlaş(tırıl)mış 35, 95, 97

N
 Nafia (askerliği) 45, 71, 115
 Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı 45
 Nalbantlarbaşı 20
 Natanyan, Boğos 7, 8, 13, 171
 Noel 74
 Nor Gamarak 122
 Novorossisk 98
 Nşdrag 11
 Nuh Tufanı 143, 155, 180

O
 Ordu 149
 Ortaköy 101
 Ortaköy Fırını 94, 95
 Ortodoks 117
 oryort 127
 Osmanlı (Devleti) 7, 8, 12, 13, 15, 65, 94, 100, 105
 Osmanlı Ordusu 94, 100

Osmanlıca 84
Ozanyan, Andranik 98

Ö

Özel Bezciyan Ermeni
İlköğretim Okulu 129
Özel Dadyan Ermeni
İlköğretim Okulu 129
Özel Kalfayan Ermeni
İlköğretim Okulu 162
Özel Sahakyan-Nunyan
Ermeni İlköğretim Okulu
ve Lisesi 129

P

pağaç 21, 23
Paregentan 22, 47
Paris 164, 166-168
Paskalya 22, 47, 73, 74, 124,
155, 179
Paşa Fabrikası 20, 137, 146
Paşabahçe 8, 142
Paşabostan 17
Paşayan, Garabet 8
Patnos 116
Patrikhane 169
Pazar Mahallesi 9
Perşembe Pazarı 128
peşkütan 24
pezik 24
Pınarbaşı 59
Pırknik 9, 10, 11, 173
Piran 157
Protestan 8, 9, 100, 123, 166, 168

R

Radyoevi 44
Ramazan 67, 154
Resmî Gazete 81
Roma 9
Romanya 34
Ruhu'l-Kudüs 150
Rum 25, 45, 82, 97, 98, 117
Rum Ortodoks Kilisesi 25
Rumelihisarı 93, 102, 103
Rus 98, 99
Rus Harbi 122
Rus Konsoloslugu 36
Rusya 25, 38, 87, 94, 98, 102

S

Sabit Bey 12
Sahakyan-Nunyan
Ermeni Okulu 129
Sahakyan Okulu 102
Sahakyan Yerkçahump 102

Samatya 36, 38, 93, 101-103,
129
Samsun 26, 128, 149
Sanasaryan Okulu 10
San Lazzaro (Adası) 9, 29
Sarıkamış 116
Sarıoğlu 88
sarkisabur 155
Sasun 131
seferberlik 33, 53-58, 107
Selanik 96, 97
Senekerim 7, 8
Senekerimyan Derneği 9, 10
Seropyan, Sarkis 94, 143
Sessizliğin Sesi 174-176, 182
Sev Hoşer 11
Sevkiyat 18, 19, 20, 23, 83, 85,
150, 176, 177
Seyr-i Sefain İdaresi 100
Sığırkuyruğu 84
Sivas Çimento Fabrikası 149
Sivas Ermeni Hastanesi 104
Sivas İl Özel İdaresi 8
Sivas Sancağı 8, 9
Sivas Surp Nişan Manastırı
Yönetim Kurulu 168
Sivas Valiliği 11, 12
Sivas Vilayeti 10, 11
Sivaslı Ermeniler ve Dostları
Derneği 134, 178
Sivaslılar Derneği bkz.
Sivaslı Ermeniler ve
Dostları Derneği
Siverek 164, 165
Soçi 98
Soğomonyan, Soğomon
Kevork 164
Soyadı Kanunu 57, 150
Soykırım 94, 98, 161, 167, 169,
176, 177
sud hars 110
Sultanahmet Akşam Sanat
(Lisesi) 127
Sungurlu 81
Suriye 66, 151
Surp Asdvadzadzin
(Meryem Ana) 8, 9, 13, 28,
78, 178, 181
Surp Asdvadzadzin Kilisesi
(Huykesen) 112, 142, 156,
180

Surp Garabed 9
Surp Hagop 9
Surp Hıntragadar Manastırı
112, 142, 156, 180
Surp Hireşdagabed 9

Surp Hovhannes Kilisesi 20
Surp Kevork Kilisesi 20, 101,
102
Surp Minas 8
Surp Nişan 9, 60
Surp Nişan Manastırı
Yönetim Kurulu 169
Surp Pirgic 8, 44
Surp Sarkis 8, 13, 117
Surp Sarkis Kilisesi 142
Suşehri 11, 93, 94, 174, 177
Sümela Manastırı 97
Sümerbank 20
Sünni 140
Sürgün 19
Süryani 45

Ş

Şam 94
şaragan 18
Şarkışla 32, 33, 43, 53, 55, 56,
59-61
Şebinkarahisar 97, 98
Şirnak 116
Şişli 76, 169
Şişli (Spor) Kulübü 130

T

tağayın horhurt 84
tağum 23
Taksim 130, 131, 161, 162
Taksim Kulübü 130
Talas 126
Talas Koleji 58
Talat (Paşa) 115
Tamzara 97-99
Tanrıça Asdğig 112, 143, 155,
180
Tarım Kredi Kooperatifi 109
Tarkmançats (Okulu) 10
Tarsus 58
Tavra 8-11, 21, 108, 137, 142,
143, 170
Tecer Değirmeni 137
Tehcir 176
Teşkilat-ı Mahsusa 11
Tibrevank (Lisesi) 127, 128,
130, 131
Tırkeren 58
Timur 7
Tokat 93, 96, 139
Tomarza 54
Topkapı Okulu 39
Toprak Komisyonu 34
Trabzon 100, 101, 124

Türkçe 7, 10, 12, 37, 66, 70, 71,
85, 114, 116, 126, 150, 152-
155, 164, 166, 168, 173, 179
Türkiye 37, 38, 59, 82, 83, 96,
98, 100, 126, 131, 150, 154,
162, 174, 181, 182
Türkiye-Yunanistan
Nüfus Mübadelesi
82, 100
Tutmaç 10, 12
Tzayn Sepasdatsvots 11

U

ukhd 112, 180
Ulaş 10, 11, 30-32, 34, 35,
137-139, 143, 174
Urfa 163, 164, 166
Uruguay 69, 70
Uzunyayla 59

Ü

Üçüncü Ordu Kara Kuvvetleri
Gücü 128
Ülkü 17
Ürdün 126
Ürneç 82
Üsküdar 109

V

varjaran 58
Varlık Vergisi 12, 25, 58, 72,
86, 115
Vartanyan, Antranig 10
Vartanyan, Hayg A. 11
Vartavar 112, 143, 155, 180, 181
Varujan, Taniel 11, 173
Vaspuragan 7
Venedik 9, 29, 54, 173
verev 72

Y

Yahudi 45, 93, 152
Yalçın, Yasemin 152
yavrig 66
yaya 33, 54-60, 67, 83, 99-101,
107, 108, 114, 121, 136
Yedikule Ermeni Hastanesi 89
yegeğetsi 59, 60
Yerevan 36
yerk 111
Yerusalem 150
Yeşilköy (Ermeni) İlkokulu
38, 39, 129
Yıldızeli 139, 174
Yıldız Teknik 109
Yirmi Kur'a Nafia Askerleri 45
Yozgat 81, 82, 85, 89, 177

Yukarı Ezbider 93
Yukarı Tekke 20
Yunanistan 82, 96, 100, 101

Z

Zadig 22, 23, 47, 73, 74
Zara 64-69, 71-73, 75, 98, 107,
139, 174
Zazaca 164
Ziraat Bankası 109
Zola, Emile 153
Zonguldak 115

© HRANT DİNK VAKFI YAYINLARI, 2019

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Sivas Sancağı'na bağlı 11 kazadaki 140 yerleşim biriminde yaklaşık olarak 80 bin Ermeni yaşıyor, Ermenilere ait 150'ye yakın eğitim kurumu, 14 manastır ve 128 kilise bulunuyordu. 1915'te bu eğitim kurumlarının tamamı yok oldu; 1927'de 3500, 1938'de 1000 civarına düşen nüfus, Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası, Varlık Vergisi uygulaması ve 6-7 Eylül pogromunun Sivas'taki yansımalarının da etkisiyle, 20. yüzyılın ortalarından itibaren hızla eridi. Bugün, şehirde ve çevre köylerde yaşayan Ermeni ailelerin sayısı 20 civarında.

Sivaslı Ermenilerin anlatıları, 1915'ten sonra, inanç pratiklerini kamusal alandan özel alanlara taşıyıp evlerde sürdürdüklerine, dinin yanı sıra dilin de evlerde, kadınlar aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarıldığına işaret ediyor. Sivas merkezde yer alan Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin 1950'lerin başında, ibadete açılmasının beklendiği bir dönemde dinamitlenerek yıkılmasının, Sivas ile Ermeniler arasında büyük bir kopuş yarattığı anlaşılıyor.

Bu kitapta yer alan sözlü tarih mülakatları, Sivaslı Ermenilerin 1915'e dair hafızasına, geleneklerine, toplumsal cinsiyet rollerinin işleyişine, Sivas'ta kiliseleri olmadan ibadetlerini nasıl sürdürdüklerine, bayramları nasıl kutladıklarına, Ermeni olmayanlarla ilişkilerine ve bölgeden göç etmelerinin nedenlerine ışık tutuyor.

9 786058 071223

